μικρο**φιλολογικά**

περιοδική έκδοση * τεύχος 44 * φθινόπωρο 2018

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

❧ ΜΙΧΑΗΛΑ ΚΑΡΑΜΠΙΝΗ-ΙΑΤΡΟΥ, Το ταξίδι και η μετάφραση του ποιήματος «Προς νέαν Θεανώ» [3]. Μια καβαφική παρωδία [87]. Βιβλιογραφία για το Ολοκαύτωμα στη λογοτεχνία [92] ❧ ΡΕΝΟΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ, Ο Λέων Τολστόι και η Κύπρος (Το βασίλειο των θανατηφόρων πυρετών) [7] ❧ ΣΩΤΗΡΗΣ ΤΣΕΛΙΚΑΣ, Ένα σημείωμα του Δημ. Παπαρρηγόπουλου για την *Πάπισσα Ιωάννα* του Εμμ. Ροΐδη [14] ❧ ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ, Λευκονοικιάτικη παραλλαγή του «Αμολόητου» του Βασίλη Μιχαηλίδη [20]. Απάντηση στα σχόλια του Κ. Γ. Γιαγκουλλή [80] ❧ ΛΑΜΠΡΟΣ ΒΑΡΕΛΑΣ, Αργύρης Εφταλιώτης, «Νέα απ' το βουνό. 3. Άγιος Λιας» [24] ❧ Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Ξύλα κούτσουρα, δαυλιὰ καμένα» (Παπαδιαμάντης 2.407.25-26). Ερμηνευτικὴ ἐπικουρία ἀπὸ Ὁμηρικὸ Λεξικό [28] ❧ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΣΑΠΑΝΙΔΟΥ, Ο Δ. Γ. Μοστράτος και μια αθησαύριστη μετάφραση του «El perfecto novelista» [29] ❧ ΕΛΕΝΗ ΠΑΡΙΣΙΑΔΟΥ, Ανέκδοτη επιστολή του Πέτρου Μάγνη προς τον Μανόλη Γιαλουράκη [38] ❧ ΦΑΝΗΣ Ι. ΚΑΚΡΙΔΗΣ, Μεταφράζοντας έναν ομηρικό στίχο [41] ❧ ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΠΑΠΑΛΕΟΝΤΙΟΥ, Μερικές πληροφορίες για τον Νίκο Νικολαΐδη στο αθηναϊκό περιοδικό *Δάφνη* (1910) [43]. Μια πιθανή συνάντηση του Κ. Μόντη με τον Γ. Σκαρίμπα [88] ❧ ΝΙΚΟΣ ΣΑΡΑΝΤΑΚΟΣ, Τα στρατολογικά του Ναπολέοντα Λαπαθιώτη [48] ❧ ΜΑΡΙΑ ΠΥΛΙΩΤΟΥ, «Εάν ήταν τεργιαστόν κι αν είχε μέτρον». Μια επιστολή του Παύλου Λιασίδη προς τον Αχιλλέα Πυλιώτη [52] ❧ ΚΩΣΤΑΣ Γ. ΤΣΙΚΝΑΚΗΣ, Σελίδες από ένα άγνωστο μυθιστόρημα της Μέλπως Αξιώτη [54] ❧ ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΣΤΕΡΓΙΟΥΛΑΣ, Ένα «καβαφικό» ποίημα στη Θεσσαλονίκη του 1943 [62] ❧ ΜΑΡΙΟΣ-ΚΥΠΑΡΙΣΣΗΣ ΜΩΡΟΣ & ΒΑΣΙΛΗΣ ΜΗΤΣΙΚΑΚΟΣ, Οι «νέοι της Θεσσαλονίκης», η *Νέα Πορεία* και η *Διαγώνιος* [65] ❧ ΑΝΤΩΝΗΣ Κ. ΗΛΙΑΚΗΣ, Δύο κυπριακά δημώδη άσματα όπως τα διέσωσε Τουρκοκύπριος [68] ❧ ΣΠΥΡΟΣ ΑΡΜΟΣΤΗΣ, Η αντιμετώπιση της κράσης στη γραφή της κυπριακής ελληνικής [73] ❧ Κ. Γ. ΓΙΑΓΚΟΥΛΛΗΣ, Εννιά μικροφιλολογικά σημειώματα [77] ❧ ΝΙΚΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΥ-ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΗΛ, Για την ερμηνεία της λέξης «ύλαντρον» του Β. Μιχαηλίδη [81] ❧ Για τα *Κυπριακά* του Αθανάσιου Σακελλάριου [83] ❧ Για το πρόβλημα της ακρίδας στην Κύπρο [85] ❧ Γ. Φραγκούδης, Η Κύπρος [86] ❧ Ένα ποίημα του Θεοδόση Νικολάου [89] ❧ ΙΩΑΝΝΗΣ Μ. ΜΙΧΑΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Στέλλα Παναγίδου (1946-1995) [91] ❧ ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΛΟΚΚΑΡΗΣ & Α. Κ. ΤΟΦΑΛΛΟΣ, Ο «Βουκολίσκος» του Θεόκριτου στα κυπριακά [93]

μικρο**φιλολογικά**

περιοδική έκδοση * τεύχος 44 * φθινόπωρο 2018

Κυκλοφορεί δύο φορές τον χρόνο (άνοιξη - φθινόπωρο)

Ιδρυτική επιτροπή: Φοίβος Σταυρίδης (1938-2012), Σάββας Παύλου (1951-2016), Λευτέρης Παπαλεοντίου

Υπεύθυνος έκδοσης: Λευτέρης Παπαλεοντίου

Συντακτική επιτροπή: Σπύρος Αρμοστής, Λάμπρος Βαρελάς, Κυριάκος Ιωάννου, Δημήτρης Κόκορης, Λευτέρης Παπαλεοντίου

Εκτύπωση: Τυπογραφεία Στέλιου Λειβαδιώτη Λτδ, Τ.Θ. 29128, 1621 Λευκωσία (τηλ. 22347359, 22438968, τηλεομοιότυπο 22435698)

Συνεργασία, αλληλογραφία και συνδρομές να αποστέλλονται στον υπεύθυνο της έκδοσης (Λευτέρης Παπαλεοντίου, Τ.Θ. 14210, 2155 Λευκωσία. Τηλέφωνο: 00357 22338827· e-mail: papaleontioul@gmail.com)

Προτεραιότητα δίνεται σε κείμενα περιορισμένης έκτασης. Παρακαλούμε τους συνεργάτες μας να μας στέλλουν ευσύνοπτα κείμενα, με ελάχιστες υποσημειώσεις. Επώνυμες επιστολές δεν δημοσιεύονται παρά μόνο στην ηλεκτρονική σελίδα του περιοδικού (http://microphilologica.blogspot.com). Απαντητικά σημειώματα θα πρέπει να αναφέρονται σε φιλολογικά θέματα.

Οι συγγραφείς εκφράζουν στα κείμενά τους προσωπικές απόψεις και εκτιμήσεις, που δεν ταυτίζονται κατ' ανάγκην με τις απόψεις της Συντακτικής Επιτροπής.

Όσοι ενδιαφέρονται μπορούν να καταθέτουν τη συνδρομή τους στους παρακάτω λογαριασμούς: Ελλάδα, Τράπεζα Πειραιώς, αρ. 6553-101874-592, IBAN GR73 0171 5530 0065 5310 1874 592. Κύπρος, Τράπεζα Κύπρου, αρ. 0186-00-000522, IBAN CY 6000 2001 8600 0000 0000 0522 00

Τιμή τεύχους (με Παράρτημα): **8 €**

Ετήσια συνδρομή (2+2 τεύχη): **15 €**

Διεθνής Βιβλιογραφικός Αριθμός Σειράς: **ISSN 1450-0132**

ΧΟΡΗΓΟΣ:
Πολιτιστικές Υπηρεσίες του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού

Ο χορηγός δεν ευθύνεται για το περιεχόμενο των δημοσιευμάτων ούτε ασπάζεται αναγκαστικά τις απόψεις της συντακτικής επιτροπής.

Το ταξίδι και η μετάφραση του ποιήματος «Προς νέαν Θεανώ»

Το ποίημα «Προς νέαν Θεανώ» δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά, απ' όσο έχω μπορέσει να διαπιστώσω, στην Ανθολογία *Στίχοι ηρωικοί και ερωτικοί διά την ανθούσαν νεολαίαν της Ελλάδος. Εκ διαφόρων ανεκδότων εις τύπον συνερανισθέντες και εκδοθέντες* υπό Η. Χριστοφίδου (Εν Αιγίνῃ, εκ της Τυπογραφίας Α. Κορομηλά, 1834). Ο ανθολόγος και επιμελητής της έκδοσης, Ηλίας Χριστοφίδης, στον πρόλογό του (χρονολογημένο στις 27 Αυγούστου του ίδιου έτους) απευθύνεται στη «Φίλτατον ανθούσαν της Ελλάδος νεολαία» σημειώνοντας ότι κατέγραψε ηρωικούς στίχους του πρόσφατου παρελθόντος που κινδυνεύουν πλέον να ξεχαστούν καθώς και ηθικοερωτικά στιχουργήματα για να περνούν πιο ευχάριστα τις ώρες της αναψυχής τους. Το βιβλίο είναι μικρού σχήματος και αποτελείται από 128 σελίδες.[1] Η Εισαγωγή κλείνει με την πληροφορία ότι «οι ηρωικοί και οι ερωτικοί ούτοι [στίχοι] εφυλάχθησαν όσον το δυνατόν εις το λεκτικόν και εις την σύνθεσιν απαράλακτα, καθώς ερανίσθησαν από διαφόρους» και με την παράκληση προς τον αναγνώστη: «συγχώρησον τα εις αυτό ευρεθησόμενα σφάλματα» (σσ. 4 και 5). Σωστά ο ανθολόγος και εκδότης προβαίνει σε αυτή την παράκληση, γιατί μόνο με μια φευγαλέα αντιπαραβολή των κειμένων με τα πρωτότυπα διαπιστώνουμε λεκτικές αλλοιώσεις στίχων, τυπογραφικά λάθη και διαφορετικές ορθογραφήσεις. Στην Ανθολογία περιλαμβάνονται κυρίως ποιήματα που τραγουδιούνταν, όπως π.χ. «Ο Θούριος του Ρήγα» ή η «Φαρμακωμένη» του Διονυσίου Σολωμού, αλλά δεν τυπώνονται στον τόμο μελωδία ή νότες.

Ανάμεσα στα Ερωτικά ανθολογείται και το «Προς νέαν Θεανώ» (σσ. 109-111), άγνωστο πότε πρωτοεμφανίστηκε αλλά με μακρά διάδοση στα κατοπινά χρόνια, προφανώς λόγω της συμπερίληψής του σε αυτή την Ανθολογία.[2] Το βρίσκουμε, λ.χ., στο θεατρικό έργο του Κλέωνος Ρίζου Ραγκαβή *Πυρ υπό την αιθάλην* (Λειψία 1885), στο οποίο μια ηρωίδα ονομάζεται Θεανώ.

Παραθέτουμε τους στίχους όπως τους ανθολογεί ο Χριστοφίδης:

Τα μάτια σου τα μαύρα, Θεανώ,
μ' εγέμισάνε λαύρα, τ' αρφανό,
μου 'σκότισαν τον νουν,
Και μ' ανάπτουν, και με καίουν,
όταν ακτινοβολούν.
Ακριβή μου Θεανώ.

Το ρόδινόν σ' αχείλι, Θεανώ,
'ς τον άδην θα με στείλη το πτωχό,
και η αηδονολαλιά,
Θέλ' ανάψει, θέλει κάψει,
την αθλίαν μου καρδιά.
Ακριβή μου Θεανώ.

Όταν σε πρωτοείδα, Θεανώ,
εγέμισ' απ' ελπίδα το πικρό,
και με είπες σ' αγαπώ,
Και τρελλαίνω, κ' αποθαίνω,
μίαν ώρ' αν δεν σε 'δώ.
Ακριβή μου Θεανώ.

Σε 'φίλησα 'ς το στόμα, Θεανώ,
και καίομαι ακόμ', το φλογερό,
με φίλησες και συ,
Και σου είπα, και μου είπες,
ν' αποθάνωμεν μαζύ.
Ακριβή μου Θεανώ.

Μια παραλλαγή αυτού του ποιήματος σώζεται σε ένα δίφυλλο χειρόγραφο με μια μετάφρασή του στα αγγλικά από τον Χρήστο Ευαγγελίδη. Το χειρόγραφο διασώθηκε ανάμεσα στις σελίδες ενός βιβλίου του στη βιβλιοθήκη Widener του Harvard University· στη μια σελίδα του χειρογράφου έχει γράψει στα

Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κύπρου

ελληνικά τους στίχους του ποιήματος και στην επόμενη έκανε τη μετάφραση στα αγγλικά.[3] Ο μεταφραστής υπογράφει τη μετάφραση ως C. L. M. Evangeles· τη χρονολογεί στις 24 Μαΐου 1837 (May 24, 1837) και την προσφέρει στον γιατρό J. W. Francis «for my Learned friend J. W. Francis M.D.». Αυτή είναι ίσως μια από τις τελευταίες πράξεις του Ευαγγελίδη προτού φύγει από την Αμερική και επιστρέψει στην Ελλάδα· όπως γράφει σε ένα του διασωθέν Ημερολόγιο, αναχώρησε για την Ελλάδα στις 4 Ιουνίου 1837.[4]

Ο Χρήστος Ευαγγελίδης είναι κυρίως γνωστός ως ο ιδρυτής και διευθυντής του «Ελληνικού Λυκείου» στην Ερμούπολη της Σύρου. Οι πιο διάσημοι και γνωστοί μαθητές του είναι ο Εμμανουήλ Ροΐδης και ο Δημήτριος Βικέλας, οι οποίοι και τον αναφέρουν στο έργο τους: Ο Βικέλας στη βιογραφία του *Η ζωή μου* και ο Ροΐδης στα διηγήματά του «Ιστορία ενός σκύλου» και «Ιστορία μιας γάτας». Ο Ευαγγελίδης γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη, ίσως το 1808 ή στα 1815-16· ούτε και ο ίδιος γνωρίζει ακριβώς το έτος γέννησής του. Με την ελληνική επανάσταση του 1821 αναγκάστηκε να φύγει από τη Θεσσαλονίκη και να καταφύγει πρόσφυγας στη Σμύρνη, απ' όπου τον διέσωσαν αμερικανοί φιλέλληνες. Τον Μάρτιο του 1828 βρίσκεται σίγουρα στη Νέα Υόρκη. Η άφιξή του είχε συγκινήσει λογοτέχνες, όπως τον ποιητή William Cullen Bryant, ο οποίος έγραψε το ποίημά του «The Greek boy» εμπνευσμένο από την παρουσία του μικρού πρόσφυγα/αγωνιστή. Ο ζωγράφος Robert W. Weir ζωγράφισε το πορτρέτο του «Το ελληνόπουλο» («The Greek boy»), ενώ ο μικρός Ευαγγελίδης πόζαρε με τη φουστανέλα του. Ο Asher B. Durand φιλοτέχνησε μια χαλκογραφία αυτού του πίνακα, που ήταν δημοφιλέστατη και κυκλοφόρησε ευρύτατα στους φιλελληνικούς κύκλους της Αμερικής.

Ο Ευαγγελίδης σπούδασε αρχικά στο Mount Pleasant Classical Institute στο Amherst της Μασαχουσέτης, κατόπιν στο University of the City of New York και αργότερα στο Columbia College, απ' όπου και αποφοίτησε στις 4 Οκτωβρίου1836. Ίσως η μετάφραση των στίχων για τα μάτια της Θεανώς να έχει σχέση με την αποφοίτησή του, όπως θα δούμε παρακάτω. Έφτασε στην Ελλάδα το 1837 και, όπως γράφει, έλαβε την ελληνική υπηκοότητα στην Ερμούπολη της Σύρου στις 27 Δεκεμβρίου 1837, οπότε και σταθεροποιεί το όνομά του σε Χρήστος Ευαγγελίδης, γιατί μέχρι τότε εμφανίζεται με πολλά και διαφορετικά ονόματα. Με την ίδρυση του «Ελληνικού Λυκείου» στη Σύρο το 1842, συνέβαλε σημαντικά στην ελληνική εκπαίδευση εισάγοντας μοντέρνες μεθόδους διδασκαλίας. Το σχολείο έκλεισε το 1854, όταν ο ίδιος πήγε στην Αμερική για να ζητήσει βοήθεια για την απελευθέρωση της Θεσσαλίας, της Μακεδονίας και της Κρήτης με την έκρηξη του Κριμαϊκού πολέμου. Τα αποτελέσματα του ταξιδιού του ήταν πενιχρά. Στο μεταξύ είχε νοικιάσει το κτίριο του σχολείου στον Παναγιώτη Αντωνιάδη και, όταν επέστρεψε στη Σύρο, δίδασκε αγγλικά στο σχολείο όπου προηγουμένως ο ίδιος ήταν ιδιοκτήτης και διευθυντής. Έκανε μια νέα προσπάθεια να ξαναλειτουργήσει το «Ελληνικόν Λύκειον» μετά το 1860, αλλά φαίνεται ότι αυτό δεν απέκτησε την παλιά του αίγλη. Το 1877 μετέφερε το «Ελληνικόν Λύκειον» στην Αθήνα, όμως δεν γνωρίζουμε πόσο επιτυχημένο ήταν αυτό το εγχείρημα. Τελικά το σχολείο έκλεισε οριστικά με τον θάνατό του στις 22 Μαρτίου 1881.[5]

Το ερώτημα που προκύπτει είναι πώς έφτασε το τραγούδι αυτό στην Αμε-

ρική. Ίσως στο Ημερολόγιό του να δίνονται κάποιες απαντήσεις. Προς το παρόν γνωρίζουμε ότι έχουν σωθεί τέσσερα τετράδια με το Ημερολόγιό του, τα οποία βρίσκονται στο Μουσείο της πόλης της Νέας Υόρκης (New York Historical Society)· εκτείνονται συνολικά στις 750 σελίδες και καλύπτουν την περίοδο από το 1834 ώς το 1840. Τμήματα αυτών των Ημερολογίων έχουν δημοσιευτεί από τον John Gregoriadis και τον Constantine G. Hatzidimitriou.[6] Το καλοκαίρι του 1835 ο Ευαγγελίδης πήγε διακοπές στο σπίτι της οικογένειας του τραπεζίτη Ward στο κοσμικό, τότε, Newport στο Rhode Island. Όταν έμαθε ότι ένα πλοίο με ελληνικό πλήρωμα είχε φτάσει στη Βοστώνη, έκανε ένα μικρό ταξίδι για να συναντήσει τους συμπατριώτες του. Γνώρισε τους δύο έλληνες καπετάνιους του πλοίου, τον Αλέξανδρο Σκυλίτση (Alexandros Skelitzes) και τον Πέτρο Σαντορινιαίο (Petros Santorinaios)[7] και, όπως έγραψε στο Ημερολόγιό του, ήταν μια από τις ευτυχέστερες μέρες της ζωής του. Μάλιστα δανείστηκε μια φουστανέλα από τον καπετάνιο και υποσχέθηκε να την επιστρέψει σε έναν μήνα.[8] Ο καπετάνιος του πλοίου παραβρέθηκε ως επίσημος προσκεκλημένος στην τελετή αποφοίτησης που έγινε στις 4 Οκτωβρίου 1836[9] και μάλλον θα πήρε πίσω τη δανεική φουστανέλα.

Εικάζω ότι ο Ευαγγελίδης θα άκουσε και θα έμαθε το τραγούδι για τα μαύρα μάτια της Θεανώς κατά την επίσκεψή του στο ελληνικό πλοίο και όχι από το βιβλίο του Χριστοφίδη. Η υπόθεσή μου αυτή στηρίζεται στο ότι απουσιάζει μία στροφή (η τρίτη), ενώ υπάρχουν και λεκτικές και άλλες διαφορές από το δημοσιευμένο ποίημα και πολλές ανορθογραφίες, τις οποίες θα είχε μάλλον αποφύγει, αν είχε αντιγράψει το ποίημα από το βιβλίο. Ο Γρηγοριάδης παρατηρεί επίσης ότι ο γραφικός του χαρακτήρας, στα ελληνικά, δεν μοιάζει να είναι αποφοίτου κολεγίου αλλά μάλλον ενός παιδιού που έμαθε στοιχειωδώς να γράφει, απ' όσα μπόρεσε να του διδάξει ο ιερέας παππούς του προτού αναχωρήσει για την Αμερική.[10]

Το ερωτικό περιεχόμενο του ποιήματος ίσως τράβηξε το ενδιαφέρον του Ευαγγελίδη, που ήταν πάντα ερωτευμένος με κοπέλες της ανώτερης αμερικανικής κοινωνίας. Από την άλλη, ενδέχεται οι προστάτες του να τον αποθάρρυναν από το να συνάψει τέτοιες ερωτικές σχέσεις ή και να προχωρήσει σε έναν γάμο που δεν θα ήταν αποδεκτός. Μένει τώρα να δούμε ποιος είναι ο J. W. Francis M.D., στον οποίο αφιερώνεται το ποίημα. Το όνομα J. W. Francis εμφανίζεται και σε μία επιστολή του Ευαγγελίδη που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Evening Post* (14.7.1854), με την οποία ο τελευταίος απαντά σε κατηγορίες της εφημερίδας *London Times* ότι χρηματίζεται. Εκεί γράφει ότι τα μόνα χρήματα που είχε λάβει στην ζωή του ήταν αυτά που του έδωσε ο προστάτης του Samuel Ward και τα πήρε από τα χέρια της Mrs. J. W. Francis.[11] Το πατρικό όνομα της Mrs. J. W. Francis ήταν Eliza Cutler, ήταν γυναικαδελφή του χρηματιστή και τραπεζίτη Samuel Ward και μάλιστα είχε αναλάβει την ανατροφή των παιδιών του τελευταίου, όταν αυτά είχαν μείνει ορφανά. Ο Ευαγγελίδης γνώριζε προσωπικά την Eliza Cutler, αργότερα Mrs. J. W. Francis, αφού αυτή πριν από τον γάμο της διέμενε στο σπίτι του γαμπρού της Samuel Ward. Ίσως ο Ευαγγελίδης να είχε γοητευτεί από τα «μαύρα μάτια» της Ελίζας.

Μόνο υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε σχετικά με το πώς αυτό το τραγούδι διέπλευσε τον ωκεανό και έφτασε στην Αμερική, για να μεταφραστεί το 1837.

Ο Ευαγγελίδης ίσως να το είχε πρωτοακούσει στη Σμύρνη, αλλά δεν αποκλείεται να το τραγούδησαν οι ναύτες του ελληνικού πληρώματος που συνάντησε στην Βοστώνη και να το έφερε ξανά στην μνήμη του.[12]

Μεταφέρω εδώ την αγγλική μετάφραση του ποιήματος:

Your black eyes Theano / Have filled me with life, orphan I! / They have darkened my understanding / And they set me on fire, and they consume me / Whenever they cast their rays at me / Oh My Dear Theano! // Your rosy lips Theano / Will certainly send me to Hades / And your Nightingale-like voice / Will inflame me to a cinders, / My wretched heart. / Oh Dear Theano // I have kissed your mouth Theano! / And my mouth still burns!! / And you too kissed me!!! / And I told you and you told me / We two must die together. / My Dear Theano.

May 24 1837. *C. L. M. Evangeles / for My Learned friend. J. W. Francis MD.*

Αντιγράφω εδώ και το ποίημα σύμφωνα με το χειρόγραφο· διατηρώ την ορθογραφία του αλλά το μεταφέρω στο μονοτονικό:

Τα μάτια σου τα μαύρα Θεανώ
Με γέμησαν τη λαύρα τ' όρφανόν
Και μου σκότοσαν τον νουν
Και μ' ανάπτουν και με καίουν
Όταν ακτινοβολούν Ακριβή
Ακρεβή μου Θεανώ

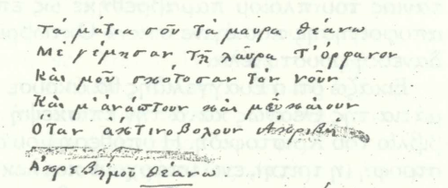

Το ρόδινον σ' αχίλι Θεανώ
Στον άδην θα με στήλη το πτοχόν
Και η αηδωνολαλιά σ'
θελ' ανάψη θέλη κάψη
Την αθλίαν μου καρδιάν
Ακρεβή μου Θεανώ

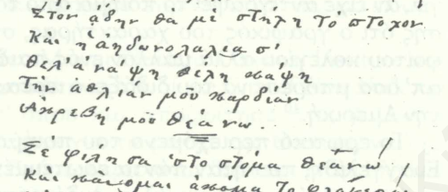

Σε φίλησα στο στόμα Θεανώ
Και καίομαι ακόμα το φλογερόν
Και με φίλησες και συ.
Και σε είπα και με είπες
Να 'ποθάνομεν μαζί
Ακρεβί μου Θεανώ.

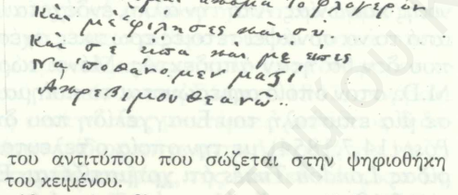

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η πρόσβαση στο βιβλίο έγινε μέσω του αντιτύπου που σώζεται στην ψηφιοθήκη http://anemi.lib.uoc.gr. Διατηρώ την ορθογραφία του κειμένου.

2. Για τις Ανθολογίες, λαϊκές και λόγιες, του 19ου αιώνα, βλ. την εργασία του Αλέξη Πολίτη «Ποιητικές Ανθολογίες 1830-1930. Ανιχνεύοντας τη γραπτή παράδοση», *Μνήμη Ελένης Τσαντσάνογλου. Εκδοτικά και ερμηνευτικά ζητήματα της Νεοελληνικής λογοτεχνίας. Πρακτικά Ζ΄ Επιστημονικής Συνάντησης*, επιμ. Χ. Λ. Καράογλου, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 405-429.

3. Δυστυχώς δεν θυμάμαι ακριβώς από ποιο βιβλίο του Ευαγγελίδη έπεσε στα χέρια μου αυτό το δίφυλλο. Άραγε να έδωσε τελικά το στιχούργημα αυτό στον Francis; Τα βιβλία του Ευαγγελίδη που έχουν στην κατοχή τους οι πανεπιστημιακές βιβλιοθήκες του Harvard είναι τα ακόλουθα: *Σύντομος έκθεσις του Ελληνικού Λυκείου*, Εν Ερμουπόλει, Σύρου, Τύποις Γεωργίου Μελισταγούς Μακεδόνος, 1851 (Widener MG 1216.8 F)· *Η καθημερινή πνευματική τροφή, ήτοι Συλλογή τεμαχίων εκ της Ιεράς Γραφής δι' έκαστον ημέραν του έτους* υπό Χ. Ευαγγελίδου, Εν Ερμουπόλει, Σύρου, Τύποις Γ. Μελισταγούς Μακεδόνος, 1864 (Houghton, MG 1269.12*)· *Κανονισμός του Ελληνικού Λυκείου* [Αθήνα 1877] (Houghton, Educ 1229.39*)· και βέβαια το προς το παρόν ανέκδοτο Ημερολόγιό

του *Diary: Manuscript, 1856-1860* (Houghton f MS gr 14). Σήμερα το δίφυλλο χειρόγραφο σώζεται στο Autograph File E, 1564-1980 Euangelides Christophoros * TIM- 25 (Houghton Library).

4. «On the fourth day of June, 1837 I left America». Δες John Gregoriades, «The Greek boy», *Modern Greek Studies Yearbook*, v. 10/11 (1994/1995) 616. Το ίδιο άρθρο έχει αναδημοσιευτεί σε δύο συνέχειες στο περιοδικό *Greek American Review* v. 49 no. 588 (June 1996) 5-12, και no. 589 (July Aug. 1996) 47-57 με εικονογράφηση.

5. Ευχαριστώ τον Λάμπρο Βαρελά, προσεχτικό και συστηματικό αναγνώστη εφημερίδων του 19ου αιώνα, που μου έδωσε αυτή την πληροφορία από τις εφ. *Ώρα*, 23.3.1881, *Αιών*, 24.3.1881 και 26.3.1881, και από το ετήσιο ημερολόγιο *Ποικίλη Στοά*, έτος Β΄ (1882), Αθήνα 1881, σ. 297, γιατί υπήρχαν λανθασμένες πληροφορίες και για την ημερομηνία θανάτου του.

6. Gregoriades, ό.π. Το άρθρο του Hatzidimitriou "Christodoulos M.L. [Evangeles] Evangelides (1815-1881): an early Greek American Educator and Lobbyist" δημοσιεύτηκε στο *Journal of Modern Hellenism* no. 21-22 (2004-2005) 205-238. Το Ημερολόγιο των ετών 1856-1860 το οποίο, όπως αναφέραμε (ό.π., σημ. 3), σώζεται στη βιβλιοθήκη Houghton του Harvard University, είναι υπό έκδοση με τον τίτλο *Νυχτερινά Σκαλαθύρματα* από τους Αντώνη Λ. Σμυρναίο, Μιχαήλα Καραμπίνη-Ιατρού και Σμάτη Γεμενετζή-Μαλαθούνη. Εδώ θα μας απασχολήσουν εγγραφές των πρώτων ημερολογίων.

7. Gregoriadis, ό.π., 605.

8. Hatzidimitriou, ό.π., 209.

9. Hatzidimitriou, ό.π., 211.

10. Gregoriades, ό.π., 607.

11. Hatzidimitriou, ό.π., 230· και ελληνική μετάφραση της επιστολής στο Γ. Α. Τόζης, «Αμερικανικαί και αγγλικαί πληροφορίαι περί της επαναστάσεως του 1854 εν Μακεδονία», *Μακεδονικά* 3 (1955) 175.

12. Για την διάδοση δημοτικών τραγουδιών ειδικά σε πληρώματα πλοίων κατά τον Αγώνα του 1821, δες Petros Mengous, *Narrative of a Greek soldier containing anecdotes and occurrences illustrating the character and the manners of the Turks in Asia Minor and detailing events of the late war in Greece, in which the author was actively engaged by land and sea, from the commencement to the close of the revolution*, New York, Elliott and Palmer, 1830, και ελληνική μετάφραση του έργου *Από τη Σμύρνη στην Ελλάδα του 1821: η αφήγηση του Πέτρου Μέγγου*, μτφρ. Βαγγέλης Κούταλης, Ιωάννινα, Ισνάφι, 2009.

Μιχαήλα Καραμπίνη-Ιατρού

Ο Λέων Τολστόι και η Κύπρος
(Το βασίλειο των θανατηφόρων πυρετών)

Στις 26 Αυγούστου του έτους 1898 έφθασε στο λιμάνι της Λάρνακας και έριξε άγκυρα στα ανοιχτά το γαλλικό ατμόπλοιο «Durau», από το οποίο αποβιβάστηκαν με βάρκες 1126 ρώσοι αγρότες, μέλη της θρησκευτικής σέχτας των ντουχομπόρι, οι οποίοι βρίσκονταν υπό διωγμό στην τσαρική Ρωσία. Για λόγους συνείδησης, αρνούνταν να υπηρετήσουν τη στρατιωτική τους θητεία και ζήτησαν με επιστολή τους στην αυτοκράτειρα Μαρία Φεοντόροβνα να τους επιτραπεί να εγκαταλείψουν τη χώρα. Αφού τους δόθηκε επίσημη άδεια, αναχώρησαν από το λιμάνι του Μπατούμι στις 19 Αυγούστου, γνωρίζοντας ότι το ταξίδι τους δεν είχε επιστροφή.

Τα ναύλα του πλοίου τα κατέβαλε η «Εταιρεία των Φίλων» των Λονδρέζων Quakers, οι οποίοι αποφάσισαν να τους εγκαταστήσουν στην Κύπρο, που βρισκόταν υπό βρετανική κατοχή. Οι αγγλικές αρχές δεν έφεραν αντίρρηση στην

παραμονή των ντουχομπόρι στο νησί, γιατί είχαν πληροφορηθεί πως ήταν ακίνδυνοι και αφοσιωμένοι στην εργασία τους.

Αυτός που έκανε γνωστό το δράμα των ντουχομπόρι στον υπόλοιπο κόσμο ήταν ο ρώσος συγγραφέας Λέων Τολστόι, ο οποίος έβλεπε με συμπάθεια τον αγώνα τους για επιβίωση και τους στήριζε αρθρογραφώντας στον ξένο Τύπο. Το 1897, όταν έγινε γνωστή η πρόθεση της Σουηδικής Ακαδημίας να του απονείμει το πρώτο Νόμπελ Ειρήνης, αυτός με επιστολή του στην εφ. *Stockholm Tagblatt* απέρριψε την ιδέα να πάρει το βραβείο και πρότεινε να δοθεί στους ντουχομπόρι. Επίσης, διέθεσε τα χρήματα από τα πνευματικά δικαιώματα του μυθιστορήματός του *Ανάσταση* για να τους ενισχύσει οικονομικά, ενώ ο ίδιος και οι στενοί του συνεργάτες οργάνωσαν το ταξίδι των ντουχομπόρι προς τον τελικό τους προορισμό, τον Καναδά.

Ο Αρμοστής της Κύπρου Sir William Frederick Haynes Smith ζήτησε από κάθε ντουχομπόρι να καταβάλει το ποσό των 250 ρουβλίων ως εγγύηση, σε περίπτωση που δεν μπορούσαν να κρατηθούν στην αποικία και χρειαζόταν να απομακρυνθούν διά θαλάσσης. Μετά από κάποιο παζάρεμα, το ποσό της εγγύησης έπεσε στα 150 ρούβλια (75 δολάρια).

Μετά την άφιξη τους στην Κύπρο, οι ντουχομπόρι τοποθετήθηκαν στα περιφραγμένα, υπό καθεστώς καραντίνας, παραπήγματα στην παραλία της Λάρνακας, λίγο έξω από την πόλη. Τρεις μέρες αργότερα, έφθασε στο νησί από το Λονδίνο ο συνεργάτης του Λέοντα Τολστόι Πάβελ Ιβάνοβιτς Μπιριουκόβ μαζί με τον απεσταλμένο των Quakers Wilson Sturge, για να βοηθήσουν στην εγκατάσταση των ανθρώπων αυτών. Ύστερα από λίγες μέρες, 280 πρόσφυγες μεταφέρθηκαν από τη Λάρνακα στο τσιφλίκι της Αθαλάσσας, το οποίο ενοικίασαν για έναν χρόνο από την Ανατολική Εταιρεία Αποικιών έναντι του ποσού των 200 λιρών. Οι υπόλοιποι παρέμειναν προσωρινά στα αντίσκηνα και στις παράγκες της καραντίνας. Ήταν εκτεθειμένοι στον καυτό ήλιο και ο μεγάλος αριθμός των συγκεντρωμένων έκανε την κατάσταση για τα παιδιά και τους ηλικιωμένους αφόρητη.

Στις 4 Σεπτεμβρίου 1898 ο Μπιριουκόβ έγραψε από τη Λάρνακα στον Τολστόι ότι η κατάσταση δεν είναι και τόσο άσχημη όσο τους φάνηκε στην αρχή και ότι αυτοί που μεταφέρθηκαν εκεί ελπίζουν πως σύντομα θα μπορέσουν να καλέσουν στο νησί και τους υπόλοιπους αδελφούς τους από τη Ρωσία (σ. 133). Έχοντας υπόψη αυτή την επιστολή, ο Τολστόι έγραψε στις 17 Σεπτεμβρίου στον συνεργάτη του Λεοπόλντ Αντόνοβιτς Σουλερζίνσκι ότι τα νέα από το νησί είναι ότι «οι κύπριοι ντουχομπόροι μετακινήθηκαν στην Αθαλάσσα και ο Μπιριουκόβ βρίσκει ότι η Κύπρος δεν είναι τόσο άβολη όσο πίστεψαν στην αρχή».

Σε άλλη επιστολή του, επίσης γραμμένη στις 17 Σεπτεμβρίου, προς τον Πάβελ Ιβάνοβιτς Χλέμπνικοβ, ο Τολστόι γράφει ότι στην Κύπρο δεν υπάρχουν δάση για το κτίσιμο σπιτιών, όλα είναι ακριβά και δεν έχει δουλειές για μερομάματο, ενώ η γη είναι άνυδρη και άγονη. Και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι αυτοί που εστάλησαν εκεί πρέπει να μεταφερθούν στον Καναδά.

Επιστρέφοντας μια μέρα από την Αθαλάσσα στη Λάρνακα, ο Μπιριουκόβ επρόκειτο να βιώσει μία από τις χειρότερες εμπειρίες της ζωής του. Περιγράφοντας τα γεγονότα εκείνης της μέρας, γράφει τα εξής:

> Είχα πάει το πρωί στην καραντίνα και άκουσα τραγούδια σε μια γωνιά της αυλής. Μου κίνησε την περιέργεια να μάθω ποιος και γιατί τραγουδά και κατευθύνθηκα προς το μέρος εκείνο. Ήταν ένα παράπηγμα φτιαγμένο από σανίδες, όπου είχαν μαζευτεί δύο ή τρεις οικογένειες ντουχομπόρι. Όσο πιο κοντά πλησίαζα τόσο πιο καθαρά ξεχώριζα το τραγούδι και τόσο μεγαλύτερο γινόταν το βάρος στην ψυχή μου. Ήξερα ότι τα μοτίβα των ψαλμών των ντουχομπόρι ήταν λυπητερά και δεν έδωσα ιδιαίτερη σημασία σ' αυτή τη θλιβερή εντύπωση. Μπήκα με θάρρος στην παράγκα και τότε σταμάτησα στο κατώφλι. Εκεί κάθονταν σε κύκλο μερικοί άντρες και γυναίκες με λυπημένα πρόσωπα και, κουνώντας ελαφρά το κεφάλι, έψαλλαν ύμνους. Ανάμεσά τους, πάνω σε ένα παγκάκι, ήταν ξαπλωμένο ανάσκελα με τεντωμένα τα ποδαράκια του ένα χαριτωμένο αγόρι με χλομό πρόσωπο που έμοιαζε κέρινο. Φορούσε μια καθαρή, καινούρια φορεσιά των ντουχομπόρι. Ένιωσα να μου έρχονται δάκρυα, όμως κρατήθηκα. Υποκλίθηκα σ' αυτούς που κάθονταν και βγήκα έξω. Αυτός ο πρώτος θάνατος που αντίκρισα στην Κύπρο με συντάραξε. Όταν είδα εκείνο το νεκρό αγόρι, άκουσα μια εσωτερική φωνή να μου λέει: «Νά λοιπόν, κοίτα, έχει αρχίσει». Την άλλη μέρα πέθανε ένα κοριτσάκι. (σ. 119)

Τις επόμενες μέρες μεταφέρθηκαν στο τσιφλίκι της Αθαλάσσας ακόμη 250 ντουχομπόρι και ο Μπιριουκόβ με τον Wilson Sturge πήγαν επειγόντως στα Κούκλια της επαρχίας Αμμοχώστου, για να δουν μια φάρμα που ανήκε στην Ανατολική Εταιρεία και συμφώνησαν να εγκατασταθούν εκεί δέκα οικογένειες. Ύστερα επισκέφτηκαν ένα τσιφλίκι στο Πέργαμος και αποφάσισαν να το αγοράσουν. Έπρεπε να βγάλουν επειγόντως τους ντουχομπόρι από την καραντίνα της Λάρνακας. Τελικά, στην Αθαλάσσα εγκαταστάθηκαν 578 άτομα, στο Πέργαμος 445 και στα Κούκλια 100.

Στις 20 Σεπτεμβρίου οι ντουχομπόρι με επιστολή τους προς τους Quakers του Λονδίνου έγραφαν, μεταξύ άλλων, τα εξής: «Η ζωή μας εδώ είναι πολύ δύσκολη και είναι αμφίβολο αν θα μπορέσουμε να παραμείνουμε για πολύ ακόμα σ' αυτό το μέρος. Ήδη έχουν πεθάνει οκτώ άνθρωποι και πολλοί έχουν αρρωστήσει με τις ίδιες ασθένειες που είχαμε και στην εξορία (στον Καύκασο): πυρετούς, διάρροιες, ασθένειες των ματιών και τύφλωση» (σ. 133).

Στις 30 Σεπτεμβρίου ο Τολστόι ενημέρωνε τον συνεργάτη του Λεοπόλντ Αντόνοβιτς Σουλερζίνσκι, τον οποίο αποκαλούσε χαϊδευτικά Σούλερ, ότι είχε πληροφορηθεί τα θλιβερά νέα από την επιστολή των ντουχομπόρι προς τους Quakers. Μαθαίνοντας την άσχημη εξέλιξη των πραγμάτων στην Κύπρο, ο Τολστόι έστειλε επιστολές σε πλουσίους στη Ρωσία και στο εξωτερικό ζητώντας τους να βοηθήσουν με εισφορές, ώστε να συγκεντρωθούν χρήματα για τα ναύλα των ντουχομπόρι. «Στα δώδεκα γράμματα που έστειλα μέχρι τώρα» προσθέτει «έλαβα μόνο από κάποιον 10 χιλιάδες (ρούβλια) και από κάποιον άλλο χίλια». Σε άλλη επιστολή του γράφει: «Τα νέα από την Κύπρο είναι θλιβερά. Ο τόπος δεν είναι βολικός, αλλά οι Quakers, οι οποίοι διέπραξαν το λάθος να τους εγκαταστήσουν στην Κύπρο, έχουν αναλάβει να το διορθώσουν. Ωστόσο, θεωρούν ότι τον χειμώνα πρέπει να τον βγάλουν στην Κύπρο».

Ο Λέων Τολστόι δεν άργησε να αντιληφθεί το μέγεθος της γενικευμένης απελπισίας στην αποικία. Στις 12 Οκτωβρίου έγραψε ότι η επιλογή του τόπου για εγκατάσταση των ντουχομπόρι ήταν ατυχής και ότι αυτοί που μεταφέρθηκαν στην Κύπρο αρρωστούν και πεθαίνουν. «Πρέπει να μεταφερθούν στον Καναδά» έγραφε. Σε άλλη επιστολή του, με την ίδια ημερομηνία, ζητούσε βοήθεια

Βιβλιοθήκη Κύπρου

από έναν μεγαλέμπορο τσαγιού και έγραφε ότι ανάμεσα στους ντουχομπόρι στην Κύπρο «έπεσε θανατικό από τις αρρώστιες».

Απαντώντας στις επιστολές που του στέλλει ο Μπιριουκόβ από την Κύπρο, ο Λέων Τολστόι γράφει στις 16 Οκτωβρίου:

> Αγαπητέ μου Πάσια, έλαβα τα δύο σου γράμματα. Μαντεύω με την καρδιά μου πόσο άσχημα νιώθετε, πόσο πολύ άσχημα. Γνωρίζω ότι εσάς, όπως και τους φίλους μας με τους οποίους ζείτε, σας στηρίζει στις δύσκολες στιγμές της ζωής η πίστη στην αιώνια ζωή, ένα ασήμαντο μέρος της οποίας αποτελεί αυτή η ζωή, η οποία είναι σημαντική μόνο στο να μην αλλάξουμε τη θεία θέληση που έχουμε γνωρίσει. Αυτό το γνωρίζω, αλλά γνωρίζω ακόμη ότι δεν είναι δυνατό να στηρίζεις πάντοτε τον εαυτό σου με την έννοια ότι βλέπεις και θυμάσαι μόνο τον Θεό και τον νόμο του. [...] Γνωρίζω ότι μετά την πνευματική άνοδο συμβαίνουν και πτώσεις. Αυτές λοιπόν τις στιγμές ψυχικής κατάπτωσης θα ήθελα να βρίσκομαι κοντά σας για να υποφέρω μαζί σας και να σηκωθούμε στηρίζοντας ο ένας τον άλλο. Στις δύσκολες στιγμές θυμάμαι πάντοτε τα λόγια του Χριστού: μα εγώ γι' αυτό ακριβώς ήρθα, για να περάσω αυτή την ώρα της οδύνης. Αυτές οι λέξεις με στηρίζουν πάντα, όταν καταφέρνω και τις θυμάμαι εγκαίρως. Ελπίζω ότι θα βρεθούν τα μέσα για να μεταφέρουμε τους Κύπριους (ντουχομπόρι) μέχρι την άνοιξη στον Καναδά. [...]
>
> Χθες έλαβα ένα καλό γράμμα από την Σιμπιριακόβα. Γράφει ότι είχε την ελπίδα πως τον Σεπτέμβρη θα λάμβανε τα χρήματα τα οποία προορίζει για την υπόθεση αυτή, ενώ τώρα θα τα πάρει τον Δεκέμβριο ή τον Ιανουάριο. Της έγραψα ότι αναμένω από αυτήν στην καλύτερη περίπτωση 50 000 χωρίς επιστροφή και, στη χειρότερη, με δάνειο, μέρος αυτού και μία προσφορά χίλια ρούβλια. Δεν γράφει πόσα προτίθεται να δώσει, όμως πιστεύω πως είναι ουκ ολίγα.

Στις 25 Οκτωβρίου ο Τολστόι γράφει σε κάποιον φίλο του ότι στην Κύπρο βρίσκονται οι συνεργάτες του Πάβελ Ιβάνοβιτς Μπιριουκόβ και Ιβάν Στεπάνοβιτς Πρόχανοβ. «Η διεύθυνση του Μπιριουκόβ» προσθέτει «είναι: Cypris, via Constantinople Larnaia». Η διεύθυνση ήταν γραμμένη λάθος, αλλά οι επιστολές έφθαναν ανελλιπώς στον προορισμό τους.

Σε ένα γράμμα του προς το τέλος Δεκεμβρίου του έτους 1898, ο Λέων Τολστόι έγραψε ότι παρουσιάστηκε μια καινούρια πρόταση για 30 χιλιάδες ρούβλια και ότι, αν γίνει η εισφορά, τότε αυτά τα χρήματα μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τη μεταφορά των ντουχομπόρι από την Κύπρο στον Καναδά. Ο συγγραφέας προτιμούσε να αποκαλεί αυτούς τους ανθρώπους Κυπριώτες.

Μέσα στον Νοέμβριο πέθαναν από τους πυρετούς και τη δυσεντερία πενήντα ντουχομπόρι. Μέχρι το τέλος του Δεκέμβρη υπέκυψαν στο μοιραίο εβδομήντα πέντε. Ώς τον Απρίλιο του 1899 πέθαναν ακόμη τριάντα τρεις. Σύμφωνα με το Ημερολόγιο του Σουλερζίνσκι, ιατρική βοήθεια στους ντουχομπόρι πρόσφεραν οι νοσηλεύτριες Άννα Ράμπετς και Ελιζαβέτα Μάρκοβα. Τους αρρώστους φρόντιζαν επίσης μια αγγλίδα νοσοκόμα και ο Arthur St. John, ο οποίος λίγο έλειψε να πεθάνει, αφού κατά την παραμονή του στην Κύπρο κόλλησε χολέρα.

Ο Ιβάν Στεπάνοβιτς Πρόχανοβ έφθασε στην Κύπρο από τη Γαλλία τον Οκτώβριο του 1898 για να βοηθήσει τους ντουχομπόρι. Στο Παρίσι συναντήθηκε με τον κόμη Σεργκέι Λβόβιτς Τολστόι, τον μεγάλο γιο του συγγραφέα, ο οποίος τον έπεισε να αναλάβει αυτή την αποστολή. Μετά την άφιξή του ο Πρόχανοβ πήγε από τη Λάρνακα στην Αθαλάσσα και βρήκε τους ντουχομπόρι σε

ξύλινες παράγκες και αντίσκηνα. Μέσα σε μια παράγκα είδε μια ξύλινη τάβλα που έπιανε όλο το μήκος του θαλάμου και εκεί ήταν ξαπλωμένοι οι δύστυχοι πρόσφυγες. Μαζί με τους υγιείς ήταν και οι άρρωστοι και αυτοί που είχαν πεθάνει τελευταία. Ένας άντρας που έχανε αίμα και είχε πρησμένα πόδια πέθανε μετά από τρεις μέρες.

Ο Πρόχανοβ αντιλήφθηκε την κρισιμότητα της στιγμής και πήρε την κατάσταση στα χέρια του. Ανακοίνωσε στους ντουχομπόρι τέσσερις κανόνες που ήταν υποχρεωμένοι να εφαρμόζουν, αν ήθελαν να σωθούν:

1. Οι πεθαμένοι να μεταφέρονται χωρίς καθυστέρηση έξω από την παράγκα.
2. Οι άρρωστοι να απομονώνονται από τους υγιείς.
3. Η παράγκα να εξαερίζεται όσο πιο συχνά γίνεται. (Οι ντουχομπόροι κρατούσαν ώς τότε κλειστά τα παράθυρα και ο αέρας εκεί μέσα ήταν αποπνικτικός.)
4. Να φροντίζουν να διατηρούν το δωμάτιο και τα ρούχα τους καθαρά.

Ένας αρμένιος γιατρός έδινε στους ασθενείς όπιο, και ο Πρόχανοβ του ζήτησε να τους αυξήσει τη δόση, γιατί το όπιο που είναι ίσως αρκετό για έναν Αρμένιο δεν είναι αρκετό για έναν μεγαλόσωμο ρώσο ντουχομπόρι. Ο γιατρός αύξησε τη δόση και το αποτέλεσμα ήταν καλό, γιατί το όπιο σταματούσε τη διάρροια και τον βήχα. Χρησίμευε και ως παυσίπονο για έναν ανώδυνο θάνατο. Οι ταφές γίνονταν σε ένα μικρό νεκροταφείο που έφτιαξαν κοντά στον οικισμό της Αθαλάσσας, χωρίς σταυρούς και χωρίς ονόματα σε πλάκες.

Στην Αθαλάσσα συνάντησαν έναν ηλικιωμένο εβραίο ονόματι Μαρκ, ο οποίος μιλούσε ρωσικά, ελληνικά, τουρκικά και αρμενικά. Όλες τις γλώσσες το ίδιο άσχημα. Ήταν αναντικατάστατος, γιατί έφερνε στην αποικία το όπιο που του έδινε ένας γιατρός στη Λάρνακα. Εκτελούσε ακόμη παραγγελίες των ντουχομπόρι για κάποια τρόφιμα ή ρούχα.

Σε επιστολή του από το νησί ο Πρόχανοβ έγραφε:

> Με ιδιαίτερη ικανοποίηση σας ανακοινώνω ότι από τον καιρό της πρώτης μου επιστολής από την Κύπρο, η κατάσταση γενικά και ιδιαιτέρως η ψυχική κατάσταση των ντουχομπόρι έχει εμφανώς βελτιωθεί. [...] Η αρχή των βροχών, ο κρύος καιρός και η μείωση των ασθενειών έχει πείσει πολλούς ότι στην ουσία δεν είναι το κλίμα της Κύπρου αλλά η αλλαγή του καιρού που είναι η αιτία των πραγματικών ασθενειών. Τώρα ο καιρός είναι βροχερός, όλοι φαίνονται πιο υγιείς και πιο κεφάτοι, αν και οι ασθένειες δεν έχουν εκλείψει. [...] Οι ντουχομπόρι έρχονται κοντά μου αστομάτητα με διάφορα μικρά αιτήματα. Έχω ένα μικρό φαρμακείο και, σύμφωνα με τις οδηγίες του γιατρού Μανασέι, τους δίνω κάποια φάρμακα. Πολλοί από αυτούς εκφράζουν την επιθυμία να μάθουν αγγλικά και εγώ τους έγραψα το αλφάβητο και τους δίνω κάποιες οδηγίες.

Εξάλλου ο ντουχομπόρι Βασίλι Ποτάποβ γράφει σε επιστολή του:

> Η ζωή του ανθρώπου νομίζω ότι ισούται με την τέχνη, η οποία έγκειται όχι τόσο στο πόσο θα παράγει έργα σε ποσότητα και μεγαλείο, αλλά πώς να κάνει ένα έργο καλύτερο και ωραιότερο. Έτσι και η ζωή μας. Νομίζω ότι πρέπει να προσπαθούμε ώστε να την περάσουμε όσο το δυνατό καλύτερα και πιο ανθρώπινα και όχι για το πόσα χρόνια θα ζήσουμε καθώς, όπως είναι γνωστό, αυτό δεν εξαρτάται από τη βούλησή μας.
>
> Χωριό Κούκλια, νησί Κύπρος, 28 Νοεμβρίου 1898

Ο απόστρατος αξιωματικός του βρετανικού στρατού και ομοϊδεάτης του Τολστόι Arthur St. John, ο οποίος ακολούθησε τους ντουχομπόρι στην Κύπρο για να τους βοηθήσει στη νέα τους ζωή, ενημέρωσε τον ρώσο συγγραφέα για την τραγική κατάσταση που επικρατούσε στους οικισμούς της Αθαλάσσας. Ο ίδιος κινδύνεψε να πεθάνει στο νησί, αφού προσβλήθηκε από χολέρα. Σε επιστολή του με ημερομηνία 7 Φεβρουαρίου 1899, έγραφε ότι οι αρρώστιες αδυνατίζουν και το σώμα και την ψυχή. Τους πρώτους μήνες της παραμονής των ντουχομπόρι περισσότεροι από εξήντα άνθρωποι, που μολύνθηκαν με διάφορες ασθένειες, υπέκυψαν στο μοιραίο. Πέντε από τους άντρες δεν άντεξαν και το έριξαν στο ποτό. Κάποιος άλλος τόλμησε να πάει να καταθέσει στην αστυνομία για ένα περιστατικό κλοπής σιταριού. Για τους ντουχομπόρι η κατανάλωση αλκοόλ και η συνεργασία με τα όργανα της εξουσίας ήταν αδιανόητα πράγματα.

Απαντώντας στον Arthur St. John στις 15 Φεβρουαρίου 1899 από τη Μόσχα, ο Λέων Τολστόι γράφει στα αγγλικά:

> Αγαπητέ μου φίλε, σας ευχαριστώ για το γράμμα σας. Έχω ακούσει για την ασθένειά σας και με ιδιαίτερη χαρά έμαθα ότι έχετε θεραπευτεί. Η Nathalie J. και η Mascha Shanks ήταν χθες κοντά μας και μιλήσαμε πολύ για σας. [...] Είναι περίεργο να το λέει κανείς, αλλά χάρηκα μαθαίνοντας για τις αδυναμίες των ντουχομπόρι. Η εικόνα την οποία φτιάχνουν γι' αυτούς δεν έχει σκιές, γι' αυτό και δεν δείχνουν ζωντανοί. [...] Θεωρώ ότι είναι πολύ χρήσιμο γι' αυτούς να έχουν τέτοιους φίλους σαν εσάς και σαν τους άλλους φίλους μας. Τους υπηρετείτε ευσυνείδητα υπενθυμίζοντάς τους κάποιες αρχές και με τη βοήθειά σας αυτοί αισθάνονται πιο έντονα τα δικά τους λάθη. Νομίζω ότι έχουν χάσει το ηθικό τους εξαιτίας της αρρώστιας. Πέστε τους, σας παρακαλώ, ότι κάνω ό,τι μπορώ για να τους πάρω από την Κύπρο και ελπίζω ότι αυτό θα το πετύχω. Αν μπορούσα να σας γράψω στα ρωσικά, τότε το γράμμα μου θα ήταν πολύ μεγάλο, γιατί θέλω να σας πω πολλά· αφού όμως κάτι τέτοιο δεν είναι δυνατό, είμαι αναγκασμένος να σταματήσω.

Οι ντουχομπόρι Νικολάι Ποτάποβ και Ιβάν Βερίγκιν, οι οποίοι διέμεναν στο αγρόκτημα της Αθαλάσσας, έστειλαν στις 7 Φεβρουαρίου 1899 ένα γράμμα στον Λέοντα Τολστόι και του διεκτραγωδούσαν την κατάσταση στον οικισμό τους:

> Αγαπητέ μας παππού Λέων Νικολάγιεβιτς, σήμερα λάβαμε ένα γράμμα από τον Ντμίτρι Αλεξάντροβιτς Χιλκόβ. Μας συμβουλεύει να μείνουμε στην Κύπρο μέχρι το φθινόπωρο, μας παρακαλεί να το σκεφτούμε και να σας γράψουμε. Το γράμμα αυτό μας γέμισε θλίψη. Η συμβουλή αυτή είναι τελείως εκτός τόπου. Δεν έλαβε τα γράμματά μας από την Κύπρο κι αυτό σημαίνει ότι δεν γνωρίζει τί τραβήξαμε εδώ και πως αρρωστήσαμε την εποχή των πυρετών. Αρπάξαμε πυρετό μετά τα μέσα του Αυγούστου και αρρωστήσαμε σχεδόν όλοι. Τώρα που ξεκίνησε το κρύο, αρχίσαμε σιγά σιγά να αναλαμβάνουμε, ωστόσο οι άνθρωποι είναι αδύνατοι, δεν είναι όπως ήταν πριν. Αν πάλι φθάσουμε την εποχή της ζέστης, τότε θα είναι φριχτό και να σκεφτεί κανείς το τί θα απογίνουμε εμείς και τα παιδιά μας. Θα συμφωνούσαμε να αντέξουμε ακόμη πολύ σκληρές καταστάσεις, όμως δεν είναι δυνατό να αποφασίσουμε να μείνουμε εδώ τη στιγμή που έχουμε χάσει περισσότερους από εκατό από τους αδελφούς και τα παιδιά μας και γνωρίζουμε ότι, αν μείνουμε εδώ, θα χάσουμε πολύ περισσότερους. [...] Με το θέλημα του Κυρίου θα δουλέψουμε για να βγάλουμε το ψωμί μας τον πρώτο καιρό. Δεν μας τρομάζει καμιά από τις ελλείψεις. Αυτό που φοβόμαστε είναι οι αρρώστιες, γιατί η ζωή ενός ανθρώπου δεν μπορεί να εκτιμηθεί με κανένα

> ποσό και, αν παραμείνουμε εδώ, πιθανόν να χάσουμε πολλούς. Σας διαβιβάζουμε τον σεβασμό μας με αγάπη. Ο Κύριος να σας φυλάει.

Σε απάντησή του στις 15 Φεβρουαρίου 1899, ο Λέων Τολστόι έγραψε στους δύο ντουχομπόρι της Αθαλάσσας τα εξής:

> Αγαπητοί μου αδελφοί Νικολάι Ποτάποβ και Ιβάν Βερίγκιν, έλαβα το γράμμα σας από τις 7 Φεβρουαρίου. Θα προσπαθήσουμε με όλες μας τις δυνάμεις μέχρι την άνοιξη να σας πάρουμε από την Κύπρο στον Καναδά. Ο Τσερτκόβ μού γράφει ότι το ατμόπλοιο το οποίο θα σας μεταφέρει θα φύγει τέλη Μαρτίου, όμως πότε ακριβώς δεν γράφει. Θεωρώ ότι δεν μπορούν να υπάρξουν καθυστερήσεις και ότι όλοι είναι σύμφωνοι πως πάνω από όλα θα σας πάρουν στον Καναδά ώς την άνοιξη και ότι αυτό είναι το πιο σημαντικό, γιατί από αυτό εξαρτώνται ανθρώπινες ζωές.

Στην ίδια επιστολή ο Λέων Τολστόι προσπαθεί να ανεβάσει το ηθικό των ντουχομπόρι για να αντέξουν τις τελευταίες τους δοκιμασίες στο νησί. Είναι φανερό πως όχι μόνο ενημερώνεται από πρώτο χέρι για τα συμβάντα στην Κύπρο, αλλά ο ίδιος έχει τον πρώτο λόγο στην οργάνωση της μεταφοράς των προσφύγων. Σύμφωνα με την κατάσταση των εισφορών που δόθηκαν για τα ναύλα των πλοίων, ο Λέων Τολστόι είχε το μεγαλύτερο μερίδιο με συνεισφορά 34 200 ρούβλια.

Στις 14 Μαρτίου οι δύο ντουχομπόρι από την Αθαλάσσα απάντησαν στον Λέοντα Τολστόι:

> Αγαπημένε μας παππού Λέων Νικολάγιεβιτς, είχαμε τη μεγάλη ευτυχία να λάβουμε το γράμμα σας, με το οποίο πληροφορηθήκαμε ότι είστε υγιής και είδαμε το γιγάντιο έργο σας και την έγνοια σας για τα αδέλφια μας που βρίσκονται στην εξορία. Να δώσει ο Θεός οι προσπάθειές σας αυτές να είναι επιτυχείς ώστε αυτή η υπόθεση να έχει αίσιο τέλος. Παρά τις δοκιμασίες, ελπίζουμε ότι στον Καναδά θα αρχίσουμε μια νέα, καλή ζωή. [...] Σε ό,τι αφορά την υγεία μας, σας λέμε ότι προς το παρόν οι αρρώστιες έχουν λιγοστέψει και πεθαίνουν λιγότεροι. Από εμάς, στην Αθαλάσσα, τις τελευταίες τέσσερις βδομάδες δεν πέθανε κανείς.

Στις 15 Απριλίου 1899 οι 1010 επιζήσαντες από τους πυρετούς και τη δυσεντερία ντουχομπόροι επιβιβάστηκαν στο ατμόπλοιο «Lake Superior», που αγκυροβόλησε ανοιχτά της Λάρνακας, και εγκατέλειψαν το νησί. Ο απεσταλμένος του Τολστόι Λεοπόλντ Αντόνοβιτς Σουλερζίνσκι είχε το γενικό πρόσταγμα στο καράβι και οργάνωσε με υποδειγματικό τρόπο τη μεταφορά τους στον Καναδά. Ο Λ. Σουλερζίνσκι, ο οποίος αρρώστησε και ο ίδιος με πυρετό, έγραψε ανάμεσα σ' άλλα και τα παρακάτω στο Ημερολόγιό του, που κυκλοφόρησε με τίτλο *Στην Αμερική με τους ντουχομπόρι* (1905):

> [...] οι πυρετοί της Κύπρου είναι σχεδόν αθεράπευτοι. Είναι μια ασθένεια η οποία χτυπάει όχι μόνο τους ανθρώπους αλλά και τα άλογα, τα σκυλιά και τις όρνιθες. Κάθε τι το ζωντανό προσβάλλεται εδώ από αυτό το κακό. [...] Το κεντρικό μέρος της Κύπρου, η Αθαλάσσα, όπου εγκαταστάθηκαν οι ντουχομπόρι, είναι ιδιαίτερα εύφορο. Η παραγωγή σε εκείνο το μέρος είναι πλούσια, όμως το τροπικό κλίμα και οι πυρετοί που σκότωσαν μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα τόσο μεγάλο αριθμό ανθρώπων, καταστρέφοντας τελικά και την υγεία πολλών από αυτούς που επιβίωσαν, ανάγκασε τους ντουχομπόρι να φύγουν βιαστικά μακριά από αυτό το καταστροφικό, φριχτό νησί, το βασίλειο των θανατηφόρων πυρετών.

Στη διάρκεια του ταξιδιού προς τον Καναδά έκανε καλό καιρό και η θάλασσα ήταν ήρεμη. Όταν βγήκαν στον Ατλαντικό, κάποιος που ήταν σοβαρά άρρωστος πέθανε στο πλοίο και τον άφησαν να βουλιάξει στον υγρό του τάφο. Ύστερα από ένα ταξίδι 26 ημερών, το «Lake Superior» έφθασε στις εκβολές του ποταμού Άγιος Λαυρέντιος και έριξε άγκυρα για να γίνει ο υγειονομικός έλεγχος από τον γιατρό Frederick Montizambert, ο οποίος έμεινε ικανοποιημένος από την κατάσταση της υγείας των επιβατών. Η εξέταση κράτησε τρεις ώρες και ακολούθως το ατμόπλοιο συνέχισε το δρόμο του ανεβαίνοντας μέσα από το πλωτό ποτάμι του Αγίου Λαυρεντίου. Τη νύχτα της 10ης Μαΐου του 1899 οι ντουχομπόρι έφθασαν στον προορισμό τους, την πόλη του Κεμπέκ.

Συνοψίζοντας τα πεπραγμένα του ταξιδιού από τη Λάρνακα στο Κεμπέκ, ο Σουλερζίτσκι έγραψε στο Ημερολόγιό του ότι στη διαδρομή ένας άνθρωπος πέθανε και ένας γεννήθηκε. Ήταν, λέει, ένα κοριτσάκι και του έδωσαν το όνομα Ναντέζντα. Στη γλώσσα τους πάει να πει Ελπίδα.

Το κοιμητήριο των ντουχομπόρι

Στο πλαίσιο των ερευνών που έγιναν για να εντοπιστούν χώροι ταφής νεκρών του Νοσοκομείου Αθαλάσσας, που σκοτώθηκαν τον Ιούλιο του 1974 κατά την τουρκική εισβολή, εξασφαλίσαμε από τον υπεύθυνο των ανασκαφών της περιοχής κ. Ξενοφώντα Καλλή πληροφορίες και για το σημείο όπου ετάφησαν οι ντουχομπόρι στην Αθαλάσσα. Με τη βοήθεια λειτουργών του Τμήματος Κτηματολογίου και Χωρομετρίας, εντοπίστηκε χάρτης του 1920, όπου είναι καταχωρημένο το ακριβές σημείο με την ένδειξη «ρωσικό κοιμητήριο», το οποίο έχει οριοθετηθεί. Τα χρόνια εκείνα βρισκόταν ανάμεσα σε μεγάλα δέντρα, κοντά στον οικισμό της Αθαλάσσας. Έμοιαζε με έναν περίκλειστο χλοερό κήπο, χωρίς σταυρούς ή άλλο σημάδι πάνω στους τάφους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Λέων Τολστόι, *Αλληλογραφία*, 1895-1898.

Λέων Τολστόι, *Αλληλογραφία*, 1899-1903.

Πάβελ Ιβάνοβιτς Μπιριουκόβ, *Ντουχομπόρτσι. Συλλογή άρθρων, αναμνήσεων, επιστολών και άλλων ντοκουμέντων*, Μόσχα, Εκδόσεις «Ποσρέντνικ», 1908.

Ιβάν Στεπάνοβιτς Πρόχανοβ, *Στο καζάνι της Ρωσίας*, Βερολίνο 1933.

Λεοπόλντ Αντόνοβιτς Σουλερζίνσκι, *Στην Αμερική με τους ντουχομπόρι*, Μόσχα, Εκδόσεις «Ποσρέντνικ», 1905.

Ας σημειωθεί ότι στο διαδίκτυο υπάρχει ελεύθερη πρόσβαση τόσο στην αλληλογραφία του Λ. Τολστόι όσο και στα βιβλία των συνεργατών του, στη ρωσική και την αγγλική γλώσσα. Αναφορά στην προσωρινή εγκατάσταση των ντουχομπόρι στην Κύπρο γίνεται στην *Ιστορία της νήσου Κύπρου* του Φίλιου Ζαννέτου (τ. Γ΄, Λευκωσία 1912, 1997, σσ. 48-50).

Ρένος Χριστοφόρου

Ένα σημείωμα του Δημ. Παπαρρηγόπουλου για την *Πάπισσα Ιωάννα* του Εμμ. Ροΐδη

Στο κείμενό του «Αιτναίαι αναμνήσεις» ο Ροΐδης, με αφορμή το άγριο τοπίο της Κατάνης, θυμάται και τιμά δύο ποιητές που είχαν πεθάνει πρόσφατα και που κατά τη γνώμη του δεν τιμήθηκαν όσο τους άξιζε, τον Κάρολο Μπωντλαίρ

και τον Δημήτριο Παπαρρηγόπουλο.[1] Αφηγείται, λοιπόν, πώς σε ένα πρόσφατο ταξίδι του, επιστρέφοντας από τη Χίο, συνάντησε στο πλοίο τον Δημ. Παπαρρηγόπουλο και οι δυο τους, μη μπορώντας να κοιμηθούν, πέρασαν τη νύχτα διαβάζοντας ποιήματα από τα *Άνθη του κακού* του γάλλου ποιητή. Ένα από τα ποιήματα του Μπωντλαίρ, το περίφημο «Rêve parisien», θα το χρησιμοποιήσει ο Ροΐδης, παραφράζοντάς το, για να περιγράψει το εξωπραγματικό τοπίο της Κατάνης. Αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι το κείμενο του Ροΐδη δεν το στοιχειώνουν μόνο τα φαντάσματα των δύο παραπάνω ποιητών, αλλά κι ενός τρίτου που δεν κατονομάζεται, του Θεόφιλου Γκωτιέ, γιατί ο Ροΐδης δεν παραφράζει ο ίδιος το ποίημα του Μπωντλαίρ, αλλά μεταφράζει την παράφραση που παραθέτει ο Γκωτιέ στον πρόλογό του στα *Άνθη του Κακού*.[2]

Πέρα από τον θαυμασμό για την ποίηση του Μπωντλαίρ, ο Ροΐδης σημειώνει ότι υπάρχουν κι άλλα σημεία «*ἠθικῆς ἐπαφῆς*» που τον συνδέουν με τον Παπαρρηγόπουλο και ως ένα από αυτά αναφέρει χιουμοριστικά το γεγονός ότι «*ἐτύχομεν ἔχοντες καὶ κατὰ τοῦτο τὰς αὐτὰς κλίσεις, ὅτι ἀμφότεροι ἀπεφύγαμεν τὸν γάμον ἀγαπῶντες νὰ κοιμώμεθα μόνοι*». Αυτή η νυχτερινή μοναξιά θα τους ενώσει στην κοινή αγρυπνία και την ανάγνωση της μπωντλαιρικής ποίησης. Ωστόσο, ένα ακόμη βασικό στοιχείο «*ἠθικῆς ἐπαφῆς*» που συνδέει τις προσωπικότητες των δυο τους θα πρέπει να θεωρηθεί, πιστεύω, και ο πεσιμισμός που χαρακτηρίζει το έργο τους κι ο οποίος στον Ροΐδη όσο προχωρούν τα χρόνια θα γίνεται πιο έκδηλος. Παρότι στο συγκεκριμένο κείμενό του ο Ροΐδης εκδηλώνει την εκτίμησή του για το έργο και την προσωπικότητα του Δημ. Παπαρρηγόπουλου, ωστόσο δεν προχωρά σε ειδικότερες παρατηρήσεις για την ποίησή του κι ούτε στο υπόλοιπο έργο του αναφέρεται ξανά ο ποιητής. Η αντίφαση αυτή μπορεί να ερμηνευτεί με ποικίλους τρόπους· είναι πιθανό ο Ροΐδης να αναθεώρησε στη συνέχεια την άποψή του για την ποίηση του Παπαρρηγόπουλου ή ενδέχεται η κρίση του στα 1873 να είναι έντονα επηρεασμένη συναισθηματικά από τον πρόσφατο θάνατο του ποιητή.

Από την άλλη, η εκτίμηση του Παπαρρηγόπουλου για το βασικό έργο του Ροΐδη, την *Πάπισσα Ιωάννα*, εκφράζεται σε ένα άγνωστο και αβιβλιογράφητο, απ' όσο ξέρω, κείμενό του με τίτλο «Περί του μορίου "ως"», το οποίο δημοσιεύτηκε στο περιοδικό της Κωνσταντινούπολης *Επτάλοφος* τον Ιανουάριο του 1868.[3] Στο κείμενό του αυτό ο Παπαρρηγόπουλος, αφού ξεκινήσει από κάποιες γενικότερες σκέψεις περί γλώσσας, περνά σε ειδικότερες παρατηρήσεις για το μόριο «ως» και τη λειτουργία των παρομοιώσεων στον ποιητικό λόγο, για να καταλήξει επισημαίνοντας τον κεντρικό ρόλο των παρομοιώσεων στην *Πάπισσα Ιωάννα* και υπερασπίζοντας την αξία του ροϊδικού έργου απέναντι σε προηγούμενες κριτικές.

Περὶ τοῦ μορίου «ὡς»

Πολλάκις ἐνῷ βαδίζομεν σπεύδοντες ἐπὶ τῆς λεωφόρου τῆς ἐπιστήμης, προσηλούμεθα αἴφνης εἰς ἓν ἄνθος, παρὰ τὴν ὁδὸν θάλλον, ἀπομακρυνόμεθα ὀλίγον καὶ δρέπομεν αὐτό. Ἐκ τοιούτων ἀφορμῶν γεννῶνται πλεῖσται μελέται, κατὰ μὲν τὸ φαινόμενον ἐπουσιώδεις, βαθεῖαν ὅμως ἔχουσαι τὴν ἔννοιαν καὶ καλλωπίζουσαι πρὸ πάντων τὸ οἰκοδόμημα τῆς ἐπιστήμης, ὅπως οὐ μόνον καλλωπίζει ἀλλὰ καὶ ἀναγκαιοῖ εἰς πᾶν οἰκοδόμημα ἡ θυρὶς καὶ ὁ ἐξώστης.

Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κύπρου

Ὅπως ἡ ἀνθρωπότης οὕτω καὶ αἱ γλῶσσαι καὶ αἱ λέξεις ἔχουσι τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν αὐτῶν· διότι διὰ τῶν λέξεων εἰκονίζονται τὰ πραγματικὰ καὶ ἠθικὰ ὄντα κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸν ἄνθρωπον· δι' αὐτῶν ἀνακαλύπτεται καὶ ἀποδεικνύεται ἡ τάσις ἑκάστου ἔθνους καὶ ἡ ἐπίδοσις αὐτοῦ εἴς τι. Διὸ ἀπὸ μὲν τῆς γερμανικῆς ἰδεολογίας ἀποδεικνύεται ἡ φιλοσοφικὴ τάσις τοῦ ἔθνους ἐκείνου, ἡ μέχρι τοῦ μυστικισμοῦ προβαίνουσα. Ἀπὸ δὲ τῆς πληθύος τῶν γαλλικῶν λέξεων περὶ τὰ ἐνδύματα καὶ τὸν στολισμόν, περὶ τὴν συμπεριφορὰν καὶ τὴν εἰρωνικὴν εὐφυΐαν, δηλοῦται ὁ βασιλεὺς τοῦ συρμοῦ καὶ ἡ μεγαλοφυΐα τῆς ἐπιπολαιότητος. Ἐν τῇ Ἑλλάδι ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ «Σύνταγμα» καὶ ὁ «Πατριωτισμὸς» εἶναι ἐπιγραφαὶ καφενείων.

Δὲν πρόκειται βεβαίως ἐνταῦθα νὰ ἐξετάσωμεν τὸ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος τεθὲν ζήτημα· «ὀνόματος ὀρθότητα εἶναι ἑκάστῳ τῶν ὄντων φύσει πεφυκυῖαν, καὶ οὐ τοῦτο εἶναι ὄνομα ὃ ἄν τινες ξυνθέμενοι καλεῖν καλῶσι, τῆς αὐτῶν φωνῆς μόριον ἐπιφθεγγόμενοι, ἀλλὰ ὀρθότητά τινα τῶν ὀνομάτων πεφυκέναι καὶ Ἕλλησι καὶ βαρβάροις τὴν αὐτὴν ἅπασιν».[4] Μόνον ὁ δαιμόνιος ἐκεῖνος νοῦς ἠδύνατο νὰ ἐρευνᾷ τοιαῦτα ζητήματα· καὶ ὑπάρχουσι πτώσεις αἵτινες μόνον εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν ἐπιτρέπονται. Τὸ βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι αἱ λέξεις ἔχουσι τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν αὐτῶν. Ἔχουσι νεανικήν, ἀνδρικὴν καὶ γεροντικὴν ἡλικίαν. Νεανικαί, αἱ λέξεις εἶναι ἐντονώτεραι, θρασύτεραι, οὕτως εἰπεῖν, ὡς ἡ λέξις «ἐλάα»· ἀνδρικαί, εἰσὶ κανονικώτεραι, σοβαρώτεραι, ὡς ἡ λέξις «ἐλαία»· καὶ ἐπὶ τέλους συστέλλονται καὶ συμπτύσσονται κατὰ τὸ γῆρας αὐτῶν, πλῆρες ρυτίδων καὶ χαλαρότητος, ὡς ἡ «ἐλῃά». Ἐν τούτοις ἡ γλῶσσα κατὰ τὸ γῆρας αὐτῆς ἔχει μελαγχολίαν τινὰ καὶ περιπάθειαν, ἥτις τοσοῦτον καλῶς ἐκφράζεται διὰ τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων.

Αἱ λέξεις λοιπὸν ἀκμάζουσι καὶ παρακμάζουσι, θνήσκουσι καὶ λησμονοῦνται· ἄλλοτε μεταπίπτουσιν εἰς ἄλλην σημασίαν, ἀντίθετον ὅλως τῆς πρώτης· ἄλλοτε συγκοιμῶνται μετὰ τῶν ἀλλοφύλλων καὶ τίκτουσι τὰς νόθους ἐκείνας λέξεις, ἃς ἀηδῶς οἱ φιλολόγοι καλοῦσι μιξοβαρβάρους. Ὑφίστανται τὰς περιπετείας τοῦ ἔθνους τοῦ μεταχειριζομένου αὐτάς.

Ἀλλὰ δὲν πρόκειται περὶ τούτου. Τοιαύτη σπουδὴ ἀπαιτεῖ μακρὰν μελέτην καὶ μακρὸν χρόνον. Ἡμεῖς θὰ παίξωμεν μόνον φιλοσοφοῦντες ἢ μὴ φιλοσοφοῦντες ἐπὶ τοῦ δημοκρατικωτέρου τῶν ἐπιρρημάτων· τοῦ μορίου «ὡς».

Τῳόντι ὁ μέγας πρόμαχος τῆς ἰσότητος, ἀγωνιζόμενος ἐπιτυχέστερον ἢ οἱ ἐν Ἀμερικῇ στρατοί, εἶναι τὸ μικρὸν τοῦτο μόριον. Τοῦτο ἐξισοῖ τὰ μᾶλλον ἄνισα καὶ ἐξομοιοῖ τοὺς μᾶλλον ἀντιθέτους χαρακτῆρας. Ζῶα μικρὰ μετὰ μεγάλων συγκοιμῶνται ἐν τῇ αὐτῇ φάτνῃ, καὶ ἄψυχα μετ' ἐμψύχων παρακάθηνται ἁρμονικώτατα. Τὸ «ὡς» εἶναι ἡ μαγικὴ ῥάβδος ἡ μεταβάλλουσα καὶ μεταμορφοῦσα τὰ πάντα. Εἶναι ὁ δακτύλιος ὁ συζευγνύων δύο ὄντα μηδεμίαν πιθανῶς τοιαύτην ὄρεξιν ἔχοντα· εἶναι ὁ μόνος γάμος εἰς ὃν δὲν προαπαιτεῖται συναίνεσις. Τὸ μικρὸν τοῦτο μόριον δίδει πτέρυγας εἰς τὰ ἄπτερα, καταβιβάζει τὸν ἥλιον καὶ τοὺς ἀστέρας ἐν τῇ γῇ, παραχωρεῖ τὴν ἀστραπὴν εἰς τὸ βλέμμα, συστέλλει τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν θάλασσαν εἰς περιφέρειαν ὀφθαλμοῦ, καὶ ἐνίοτε ὁ λέων ἐξεγείρεται ἔκθαμβος, βλέπων παρακαθήμενον εἰς τὴν φωλεὰν αὐτοῦ ὠχρόν τινα πολεμιστήν, περίτρομον ἐκ τῆς τοιαύτης γειτονίας. Καὶ δὲν εἶναι βεβαίως μόνος ὁ Σολομῶν ὅστις εἶπεν ὅτι «ἡ ῥὶς τῆς κόρης ἦτο ὡς πύργος τοῦ Λιβάνου, ὅστις βλέπει πρὸς τὴν Δαμασκόν».[5]

Τῇ συνεργείᾳ τοῦ «ὡς», τοῦ μικροῦ τούτου μάγου, οἱ ἄγγελοι καὶ οἱ δαίμονες ἐπισκέπτονται τὴν γῆν αὐτὴν καὶ ταὐτίζονται μὲ τὰς κόρας τῶν ἀνθρώπων. Καὶ ἐν τούτοις οὐδεμία ἐκκλησία ἐσκέφθη νὰ τὸ ἀναθεματίσῃ, οὐδ' ἐγένετο σύνοδός τις διὰ νὰ προληφθῇ τὸ δεινὸν τοῦτο σκάνδαλον.

Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος

Οἱ φίλαυτοι καὶ οἱ βασιλεῖς δὲν ἀγαπῶσι τὰς ἐξισώσεις. Ἐκ τούτου ἴσως σπανίως μεταχειρίζονται τὸ ἐπίρρημα τοῦτο. Ἀλλ' ἀντιστρέφοντες τὸν λόγον δὲν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ ποιηταὶ εἶναι οἱ δημοκρατικώτεροι τῶν ἀνθρώπων.

Τὸ «ὡς» εἶναι ἡ εὐφυΐα τοῦ συγγραφέως τῆς *Παπίσσης Ἰωάννας*· ζητήσατε εἰς τὸν ἐγκέφαλον αὐτοῦ, καὶ ἓν «ὡς» θὰ εὕρητε μόνον. Ἀλλὰ τοῦτο οὐδόλως ἐλαττοῖ τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου. Ὑπάρχει ἀτυχὴς καὶ εὐτυχὴς παρομοίωσις. Ὁ δὲ παραβάλλων τὴν *Πάπισσαν Ἰωάνναν* μὲ τὰ ἀνούσια προϊόντα τῶν μιμουμένων αὐτὴν βεβαίως δὲν εἶναι εὐτυχὴς εἰς τὰς εἰκόνας του. Πρὸς τούτοις λέγουσιν ὅτι πολλὰ παραποτάμια ἀπετέλεσαν τὸν ὁρμητικὸν ἐκεῖνον ποταμόν. Ἔστω· ἀλλ' ὅστις νομίζει εὐχερὲς τὸ ἔργον, ἂς γράψῃ δευτέραν *Πάπισσαν*.

Ἀλλ' εἰς τὸ θέμα. Τὸ «ὡς» λοιπὸν... τί ἐλέγομεν; διάβολε! δὲν ἐνθυμοῦμαι πλέον, καὶ βαρύνομαι νὰ στρέψω τὸ φύλλον.

Δ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ

Οι απόψεις περί γλώσσας που εκφράζει εδώ εισαγωγικά ο Παπαρρηγόπουλος αντανακλούν σε γενικές γραμμές τις βασικές γλωσσολογικές θεωρίες της ρομαντικής σχολής: η γλώσσα ως έκφραση του πνεύματος ενός λαού, ως οργανισμός που αναπτύσσεται και εξελίσσεται περνώντας από διάφορα ηλικιακά στάδια (νεανική θρασύτητα, ώριμη σοβαρότητα, γεροντική μελαγχολία) και στον οποίο ενοφθαλμίζονται ξένα δάνεια. Παρενθετικά αναφέρει και τη θεωρία του Πλάτωνα περί ορθότητος ονομάτων, για να την απορρίψει, χωρίς όμως αυτό να μειώνει τον θαυμασμό του για την μεγαλοφυΐα του φιλοσόφου (*ὑπάρχουσι πτώσεις αἵτινες μόνον εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν ἐπιτρέπονται*).

Κεντρική θέση όμως στο άρθρο του έχει η λειτουργία του μορίου «ως» στο πλαίσιο της παρομοίωσης. Η λειτουργία του συγκεκριμένου μορίου περιγράφεται ως εξισωτική και δημοκρατική, καθώς εντός της παρομοίωσης συνδέονται και εξισώνονται, με βάση το tertium comparationis, τα εντελώς αντίθετα και ανόμοια. Δημιουργείται με τον τρόπο αυτό μια αρμονία των αντιθέτων και ο κόσμος με το μαγικό ραβδί της παρομοίωσης μεταμορφώνεται, καθώς αποκαλύπτονται σχέσεις ανάμεσα σε όντα που φαίνονται άσχετα: το βλέμμα εξομοιώνεται με την αστραπή, το μάτι με τον ουρανό και τη θάλασσα, ο πολεμιστής με το λιοντάρι. Το αποτέλεσμα της διαδικασίας αυτής είναι ο αναγνώστης να εκπλήσσεται από την απρόσμενη σύζευξη των αντιθέτων.[6]

Οι παρατηρήσεις αυτές για τη λειτουργία του μορίου «ως», παρότι βασίζονται στην αρχή της εξομοίωσης της κλασικής ρητορικής θεωρίας, έχουν αρκετές προεκτάσεις που εντάσσονται μάλλον σε ρομαντικό πλαίσιο: η παρομοίωση ως κοσμική σχεδόν δύναμη που μεταμορφώνει τον κόσμο, παράγοντας μια αρμονία από τη σύζευξη των αντιθέτων. Φυσικά, υπονοείται πως αυτή η αρμονική σύνθεση των αντιθέτων που επιτυγχάνει το «ως» νομιμοποιεί και την πρακτική της ροϊδικής γραφής να συνδέει στο πλαίσιο της παρομοίωσης το ιερό με το κο-

Βιβλιοθήκη Ιστορικού Κύπρου - Μικρούλα Τετράδια

σμικό, το όσιο με το ανόσιο. Υπαινισσόμενος και ειρωνευόμενος την καταδίκη της *Πάπισσας Ιωάννας* από την Εκκλησία, ο Παπαρρηγόπουλος θα παρατηρήσει πως, παρότι το «ως» έχει την δύναμη να εξομοιώνει το ουράνιο με το γήινο, «*ἐν τούτοις οὐδεμία ἐκκλησία ἐσκέφθη νὰ τὸ ἀναθεματίσῃ, οὐδ' ἐγένετο σύνοδός τις διὰ νὰ προληφθῇ τὸ δεινὸν τοῦτο σκάνδαλον*». Η εκκλησιαστική καταδίκη της ροϊδικής γραφής φαίνεται ακόμη πιο παράλογη, αν λάβει κανείς υπόψη ότι και η γλώσσα της ίδιας της *Παλαιάς Διαθήκης* διαθέτει έντονα στοιχεία ρητορικότητας, ακόμη και ερωτισμού, κι ίσως αυτό θέλει να υπαινιχθεί ο Παπαρρηγόπουλος εντάσσοντας στον λόγο του αρκετές άμεσες ή έμμεσες παραπομπές στην *Παλαιά Διαθήκη*: πέρα από το χωρίο που παρατίθεται από το *Άσμα ασμάτων*, η φράση «*ζῶα μικρὰ μετὰ μεγάλων*» προέρχεται από τον *Ψαλμό* 103.25, ενώ η επίσκεψη των αγγέλων και των δαιμόνων στις κόρες των ανθρώπων και η εξομοίωσή τους με αυτές παραπέμπει στην ένωση των υιών του Θεού με τις θυγατέρες των ανθρώπων στη *Γένεση* 6.2-4.

Ο Ροΐδης ήδη στον πρόλογο της *Πάπισσας Ιωάννας* είχε επισημάνει τον σημαντικό ρόλο των «*ἰδιοτρόπων παρομοιώσεων*» στο μυθιστόρημά του, καθώς είναι ένα από τα βασικά ρητορικά εργαλεία του, μαζί με τις απροσδόκητες παρεκβάσεις και τις αλλόκοτες συγκρούσεις λέξεων. Ο Παπαρρηγόπουλος αναγνωρίζει τη σημαντική λειτουργία των παρομοιώσεων στο ροϊδικό μυθιστόρημα και με μια δόση υπερβολής σημειώνει ότι στο «ως» αποκλειστικά συνίσταται η ευφυΐα του συγγραφέα της *Πάπισσας Ιωάννας*. Σε αντίθεση όμως με άλλους κριτικούς που συνήθως, παρότι αναγνωρίζουν την πρωτοτυπία και την ευφυΐα του Ροΐδη στη χρήση των παρομοιώσεων, δεν παραλείπουν να τον κατακρίνουν για τον πληθωρισμό και την κατάχρησή τους, ο Παπαρρηγόπουλος σημειώνει ότι η κυριαρχία του «ως» στο ροϊδικό έργο δεν αφαιρεί τίποτε από την αξία του. Το βασικό ζητούμενο δεν είναι ο αριθμός των παρομοιώσεων, αλλά αν πρόκειται για επιτυχείς ή ατυχείς παρομοιώσεις και αυτό είναι που τελικά κρίνει την αξία του έργου.

Σε αντίθεση με τις επιτυχείς παρομοιώσεις του Ροΐδη, ατυχής είναι, κατά τον Παπαρρηγόπουλο, οποιαδήποτε σύγκριση και παρομοίωση του ροϊδικού μυθιστορήματος με τα ανούσια προϊόντα των μιμητών του. Η συγκεκριμένη παρατήρηση έχει ενδιαφέρον για την πρόσληψη της *Πάπισσας Ιωάννας*, γιατί δείχνει πως ήδη, στα δύο σχεδόν χρόνια που είχαν μεσολαβήσει από την κυκλοφορία της, είχαν εμφανιστεί μιμητές της. Δυστυχώς όμως δεν είναι εύκολο να πούμε ποια ακριβώς έργα υπονοούνται στο σημείο αυτό. Ωστόσο, λίγους μήνες μετά το άρθρο του Παπαρρηγόπουλου, το καλοκαίρι του 1868, ο Τ. Αμπελάς δημοσίευσε στην *Εθνική Βιβλιοθήκη* το αρχαιόθεμο πεζογράφημά του *Καύνειος έρως*, στο οποία η επιρροή της *Πάπισσας Ιωάννας* είναι εμφανέστατη τόσο στις παρομοιώσεις όσο και στις άλλες ρητορικές τεχνικές.[7] Στο τέλος της ίδιας χρονιάς, όταν το έργο του Αμπελά θα κυκλοφορήσει και σε αυτοτελή έκδοση, ο Σπ. Βασιλειάδης, σε μια επαινετική κριτική του γι' αυτό στην *Εθνική Βιβλιοθήκη*, θα επισημάνει κι εκείνος με τη σειρά του τον καινοτόμο χαρακτήρα της ροϊδικής γραφής και την ανανέωση που επέφερε στην πεζογραφική παραγωγή, εισάγοντας έναν ειρωνικό τρόπο γραφής που πρότυπά της είναι (όπως αναφέρει και ο ίδιος ο Ροΐδης στον πρόλογο της *Πάπισσας Ιωάννας*) ο Byron, ο Musset και ο Heine: «*καὶ παρ' ἡμῖν ἤρξατο νὰ ἐγκαταμιγνύεται εἰς τὸν ἄκρατον ρομαντισμὸν εἰρωνείας καὶ κωμικότητος ἀφέψημα, ὅπως εἰσήγαγον τὸ σύστημα τοῦτο ἐν Εὐρώπῃ ὁ Βύρων, ὁ Μυσσέ, καὶ ὁ Ἄϊνε, παρ' ἡμῖν δὲ ἐκτὸς τῆς ξεβρακώτου Ἰωάννας – ὄχι τῆς Ὀθωνίστρας ἀλλὰ τῆς Παπίσσης – καὶ ἐν τῷ εὐπροσώπῳ τούτῳ βιβλίῳ τοῦ "Καυνείου Ἔρωτος" καὶ τῶν "Παλμῶν" ὁ κ. Τ. Ἀμπελᾶς*».[8] Τον ίδιο ευφυολόγο τρόπο γραφής θα χρησιμοποιήσει ο Αμπελάς και λίγο αργότερα σε ένα άλλο αρχαιόθεμο πεζογραφικό έργο του, την *Ελένη της Μιλήτου*.[9] Είναι πολύ πιθανό η περαιτέρω έρευνα να εντοπίσει και άλλα πεζογραφήματα που έχουν επηρεαστεί από τον ροϊδικό τρόπο γραφής, ενώ ενδιαφέρον θα είχε και η διερεύνηση της επίδρασης της *Πάπισσας Ιωάννας* στον σατιρικό τύπο στα τέλη της δεκαετίας του 1860.[10]

Τέλος ο Παπαρρηγόπουλος θέτει και το πολυσυζητημένο θέμα των λογοτεχνικών παραποτάμων που συνεισέφεραν, ώστε να δημιουργηθεί ο ορμητικός ποταμός της *Πάπισσας Ιωάννας*. Ήδη ο Γεράσιμος Μαυρογιάννης, σε μια από τις πρώτες κριτικές για το ροϊδικό μυθιστόρημα, είχε επισημάνει τις οφειλές του Ροΐδη πρωτίστως στον *Δον Ζουάν* του Byron και δευτερευόντως στον About.[11] Ο Παπαρρηγόπουλος όμως και στο σημείο αυτό δικαιώνει τον Ροΐδη με το αποστομωτικό επιχείρημα πως, αν κάποιοι νομίζουν ότι η *Πάπισσα Ιωάννα* μπορεί να παραχθεί μόνο με αντιγραφές και δάνεια, τότε δεν έχουν παρά να δοκιμάσουν να παραγάγουν κι εκείνοι ένα εξίσου επιτυχημένο έργο. Η πρόκληση αυτή προς τους επικριτές του Ροΐδη δείχνει πόσο μοναδικό και ανεπανάληπτο θεωρεί ο Παπαρρηγόπουλος το κατόρθωμα της ροϊδικής γραφής.

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε πως η ευσύνοπτη κριτική του Παπαρρηγόπουλου για το ροϊδικό έργο είναι μια από τις πλέον ανεπιφύλακτα θετικές της εποχής αυτής· ως κριτικός αναγνωρίζει τον κομβικό ρόλο και την επιτυχή χρήση των παρομοιώσεων στη ροϊδική γραφή, δεν θεωρεί πως οι λογοτεχνικές οφειλές μειώνουν την αξία της *Πάπισσας Ιωάννας* και ειρωνεύεται την Εκκλησία για την ηθική καταδίκη του έργου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Εμμ. Ροΐδης, *Άπαντα*, φιλ. επιμ. Άλκης Αγγέλου, τ. Β΄, Αθήνα, Ερμής, 1978, σσ. 81-82. Οι «Αιτναίαι αναμνήσεις» δημοσιεύτηκαν στο περ. *Παρθενών*, τ. Γ΄, τχ. 35 (15.12.1873) 393-398, έμειναν όμως ημιτελείς, γιατί διακόπηκε η κυκλοφορία του περιοδικού.

2. Βλ. *Les Fleurs du mal* par Charles Baudelaire, précédées d'une notice par Théophile Gautier, Paris, Michel Lévy, 1868, σσ. 39-40. Ο Ροΐδης είχε τη συγκεκριμένη έκδοση στη βιβλιοθήκη του.

3. «Περί του μορίου "ως"», *Επτάλοφος*, έτος Δ΄, τχ. 6 (13.1.1868) 82-83.

4. Πλάτων, *Κρατύλος* 383a-b.

5. *Άσμα ασμάτων* 7.5 μυκτήρ σου ὡς πύργος τοῦ Λιβάνου σκοπεύων πρόσωπον Δαμασκοῦ.

6. Ο λέων που μένει έκθαμβος επειδή εξομοιώνεται με τον πολεμιστή υποδηλώνει και την αντίδραση του αναγνώστη απέναντι σε αυτή την εξομοίωση.

7. *Εθνική Βιβλιοθήκη*, έτος Γ΄, τχ. 89-90 (16.6.1868) 274-282· 91 (1.7.1868) 294-298· 92 (16.7.1868) 311-316· 93 (1.8.1868) 325-330.

8. Σ. Ν. Βασιλειάδης, «*Ο Καύνειος Έρως ήτοι ιστορία μιας παροιμίας – Παλμοί ήτοι λυρικαί ποιήσεις* υπό Τιμ. Δ. Αμπελά», *Εθνική Βιβλιοθήκη*, έτος Δ΄, 101 (1.12.1868) 76 [= *Αττικαί Νύκτες. IV Έργα Πεζά*, 2η έκδ., εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου της Ενώσεως, 1884, σσ. 418-421].

9. *Εθνική Βιβλιοθήκη*, έτος Δ΄, τχ. 104 (1.2.1869) 136-139, έτος Ε΄, τχ. 2 (11.1869) 54-61. Για την επιρροή της *Πάπισσας Ιωάννας* στην *Ελένη της Μιλήτου* βλ. και Π. Μουλλάς, *Ο χώρος του εφήμερου. Στοιχεία για την παραλογοτεχνία του 19ου αι.*, Αθήνα, Σοκόλης, 2007, σ. 129.

10. Η επίδραση της *Πάπισσας Ιωάννας* σε κάποια από τα σατιρικά έντυπα της εποχής θα διερευνηθεί στη διατριβή που εκπονώ στο τμήμα Φιλολογίας του ΑΠΘ με τίτλο «Ο Ροΐδης και ο Τύπος».

11. Γ. Μ[αυρογιάννης], «Βιβλιογραφία: *Η πάπισσα Ιωάννα. Μεσαιωνική μελέτη* υπό Εμ. Ροΐδου», *Χρυσαλίς*, τ. Δ΄, τχ. 80 (30.4.1866) 187-189.

Σωτήρης Τσέλικας

Λευκονοικιάτικη παραλλαγή του «Αμολόητου» του Βασίλη Μιχαηλίδη

Στο (πρώην) αρχείο του Κ. Γιαγκουλλή[1] σώζονταν οκτώ παραλλαγές του εντεψίζικου ποιήματος «Αμολόητος» του Β. Μιχαηλίδη. Δύο από τις παραλλαγές αυτές βρίσκονται ίσως πιο κοντά στην αυθεντική μορφή του ποιήματος: πρόκειται για μία παραλλαγή που προέρχεται από τον Στυλιανό Χουρμούζιο (ή, γενικότερα, από την οικογένεια των Χουρμούζιων) και δόθηκε στον Κ. Γιαγκουλλή από τον Ν. Παναγιώτου· και μία που προέρχεται από τον Λευκονοικιάτη Μιχαήλ Χατζηκουμπάρου, στενό συγγενή του Β. Μιχαηλίδη, η οποία δόθηκε στον Κ. Γιαγκουλλή από τον Μ. Χριστοδούλου.[2] Στο σύντομο αυτό σημείωμά μας θα προσπαθήσουμε να δείξουμε ότι η παραλλαγή του Μ. Χριστοδούλου θα μπορούσε να «αντικατασταθεί» από μια άλλη, ανέκδοτη μέχρι σήμερα, παραλλαγή, η οποία, κατά τη γνώμη μας, βρίσκεται ακόμα πιο κοντά στην αυθεντική μορφή του «Αμολόητου».

Όπως θα φανεί στη συνέχεια, ο Μ. Χριστοδούλου, ο οποίος, πριν από το 1974, επισκεπτόταν το πατρικό σπίτι του Β. Μιχαηλίδη στο Λευκόνοικο (μαρτυρία Μιχάλη Κτίστη), φαίνεται να αντέγραφε τον «Αμολόητο» από χειρόγραφη μορφή που ήταν γραμμένη με το χέρι του Μ. Χατζηκουμπάρου, δηλ. του αδελφότεκνου του Β. Μιχαηλίδη και παππού του Μ. Κτίστη. Στην παραλλαγή αυτή το ποίημα τιτλοφορείται «Τα μέλη του σώματος», αποτελείται από 42 (=43) στίχους (στο αριστερό μέρος τού κάθε στίχου υπάρχει στιχαρίθμηση: *1*, *2*, *3*, *4* κτλ.), ενώ στο τέλος του ποιήματος δίνεται η εξής πληροφορία:

> Εκδόθην υπό του κυρίου Β. Μιχαηλίδου, ποιητού της Κύπρου, όστις απόθανεν εν Λεμεσώ τη 25.11.1917. Ο συγγενής του, Μιχαήλ Χατζηκουμπάρου, εκ Λευκονοίκου. Εγράφην τη 27.3.1962.[3]

Ο Μ. Κτίστης είχε την καλοσύνη να μας παραχωρήσει σε φωτοτυπία μία ακόμη παραλλαγή του «Αμολόητου», η οποία περιήλθε στην κατοχή του στα 1986 από τον Μένοικο (γιο του Μ. Χατζηκουμπάρου), ύστερα από ταξίδι του πρώτου στην Αυστραλία. Η παραλλαγή αυτή είναι γραμμένη με το χέρι του Μ. Χατζηκουμπάρου[4] και φαίνεται να είναι σχεδόν η ίδια με την παραλλαγή του Μ. Χριστοδούλου, αφού: έχει τίτλο «Τα μέλη του σώματος» και αποτελείται από 42 (=43) στίχους (με σταθερή, και εδώ, στιχαρίθμηση στο αριστερό μέρος), οι οποίοι, αν εξαιρέσουμε ορισμένες απροσεξίες, δεν παρουσιάζουν πολλές διαφορές σε σχέση με την παραλλαγή του Μ. Χριστοδούλου. Για την ακρίβεια οι περισσότερες διαφορές εντοπίζονται όχι σε λέξεις/στίχους του ποιήματος, αλλά στις ενημερωτικού χαρακτήρα, και με πρόχειρη διατύπωση, πληροφορίες που παρατίθενται στο τέλος του ποιήματος από τον Μ. Χατζηκουμπάρου, τόσο κάτω από τον τελευταίο στίχο:[5]

> Αντιπρόσωπος του μ(ακαρίτου) Β. Μιχαηλίδη εκ Λευκονοίκου, αδελφότεκνος του [δυσανάγνωστη λέξη, της οποίας εξέπεσε το πρώτο γράμμα] Κουμπάρου μόνον αυτός τί έκαμεν εις όλην την ζωήν του ο μ(ακαρίτης) [πο]ιητής και εδήλωσεν και έγραψαν [γρ. έγραψεν (;)] τον βίον, πού επήγεν, ποιες αγάπησεν [και] ούτω καθεξής. Αιωνία η μνήμη του Β. Μιχαηλίδη.
>
> [Υπογραφή Μ. Χατζηκουμπάρου], 1.6.(1)960·

όσο και στη δεξιά ώα, σε κάθετη διάταξη, με φορά από κάτω προς τα πάνω:

> Εκδόθην υπό του κ. Β. Μιχαηλίδη, μακαρίτου, όστις απόθανεν εν Λεμησώ τη 25.11.1917. Ποιητής της Κύπρου και του εστήσαν εν Λεμη<σ>ώ προτομή το 1953. Επήγα{ν} με την σύζυγόν μου και τα αδέλφια μου και την ημέραν της προτομής χιλιάδες κόσμου. Μας επλήρωσαν και τα έξοδά μας και μας έφερα<ν> εις το σπίτιν μας.
>
> Μ. Χατζηκουμπάρου, 15.7.1953

Ο Μ. Χατζηκουμπάρου γεννήθηκε το 1881 στο Λευκόνοικο και ήταν γιος του δασκάλου και εισπράκτορα Χαράλαμπου Χατζηκουμπάρου και της Αννέτας. Κατά την παιδική του ηλικία, ο πατέρας του «τον έβαζε να κάνει επιστολές και αιτήσεις για να εξασκηθεί και, όταν μεγαλώσει, να μπορέσει να βρει δουλειά». Αρχικά εργάστηκε ως δασονόμος, έπειτα ως μεμούρης ή κορτζής και, στη συνέχεια, ως γραμματικός για το μάζεμα της ακρίδας.[6] Σύμφωνα με τον Μ. Κτίστη, ο Μ. Χατζηκουμπάρου ήταν ο «πληρεξούσιος» του Β. Μιχαηλίδη, ο οποίος τον εμπιστευόταν απόλυτα, και, γι' αυτό, δεν δίσταζε να του αποκαλύπτει άγνωστες πτυχές της ζωής του. Η πληροφορία ότι στην τελετή των αποκαλυπτηρίων της προτομής του Β. Μιχαηλίδη στη Λεμεσό παρευρέθηκαν και συγγενείς του ποιητή από το Λευκόνοικο επιβεβαιώνεται και από τον Τύπο της εποχής. Πιο συγκεκριμένα, σε ανώνυμο δημοσίευμα της λεμεσιανής εφ. *Παρατηρητής* (23.7.1953), το οποίο πιθανότατα γράφτηκε από τον Π. Φασουλιώτη, αναφέρεται ότι στην εκδήλωση έδωσαν το «παρών» τους «ο ανεψιός του ποιητού μετά της συζύγου και των τέκνων του και άλλοι στενοί του συγγενείς, τους οποίους εκάλεσε ο δήμαρχος Λεμεσού όπως παραστούν».

Η παραλλαγή αυτή είναι δύο χρόνια παλιότερη από την παραλλαγή που είναι γραμμένη με το χέρι του Μ. Χριστοδούλου, αφού, όπως είδαμε, φέρει ημερομηνία γραφής το έτος 1960, ενώ η παραλλαγή του Μ. Χριστοδούλου το έτος 1962. Επίσης, κατά τη γνώμη μας, φαίνεται να είναι πιο κοντά στο πρωτότυπο, επειδή ο Μ. Χατζηκουμπάρου, με βάση την παρείσφρηση ορισμένων «εύγλωττων» ανορθογραφιών του Β. Μιχαηλίδη, υποθέτουμε ότι αντέγραφε από το αυτόγραφο, ενώ, αντίθετα, ο Μ. Χριστοδούλου δεν αντέγραφε από το αυτόγραφο αλλά από μια μορφή που ήταν γραμμένη από τον Μ. Χατζηκουμπάρου. Επομένως, η σωζόμενη παραλλαγή του Μ. Χατζηκουμπάρου αποκτά μεγαλύτερη αξία από την παραλλαγή του Μ. Χριστοδούλου, αφού φαίνεται να βρίσκεται πιο κοντά στο αυτόγραφο του ποιητή. Αν ισχύει η υπόθεση αυτή, η οποία ενισχύεται και από προφορική μαρτυρία του Μ. Κτίστη, ο οποίος υποστηρίζει ότι ο παππούς του συνήθιζε να αντιγράφει αρκετά συχνά τον «Αμολόητο» από το αυτόγραφο και να τον χαρίζει σε διάφορους μελετητές, φίλους, συγγενείς, καθώς και θαυμαστές του αθυρόστομου αυτού ποιήματος, τότε οι διαφορετικές γραφές της παραλλαγής του Μ. Χατζηκουμπάρου είναι ιδιαίτερα σημαντικές

και πρέπει να ληφθούν υπόψη σε μια μελλοντική έκδοση του ποιήματος. Οι διαφορές ανάμεσα στις δύο παραλλαγές είναι οι εξής (προτάσσεται η παραλλαγή του Μ. Χατζηκουμπάρου): *έδεν - είδεν* (στ. 5), *αττυμηθήκαν - αντυμηθήκαν* (στ. 6), *κατταρκαστοί - κατταρκαστά* (στ. 7), *π' ακούετε - επακούετε* (στ. 11), *νύκταν - νύχταν* (στ. 19), *σακκουλλοφορτωμένος - σακκαλλοφορτωμένος* (στ. 28), *μέν - μην* (στ. 33), *να - θα* (στ. 35), *εδώσαν - εδώκαν<ν>* (γρ. *έδωσαν* [;], *εδώσασιν* [;]) (στ. 40), *εις το - στο* (στ. 41). Παραθέτουμε την παραλλαγή του Μ. Χατζηκουμπάρου (η ορθογραφία έχει εκσυγχρονιστεί και η στίξη έχει ρυθμιστεί):

Τα μέλη του σώματος

Έναν τζαιρόν τζαι μιαν φοράν του σώματος τα μέλη,
έτσι σαν είχαν ούλα του<ς> αγάπην σαν το μέλιν,
αρτζέψαν τζ' εμαλλώνασιν τζ' εκάμαν άνω κάτω
να ρίξοσιν την τζεφαλήν 'πού το καπιτανάτον.
Έτσι σαν εμαλλώνασιν τζ' έδεν να σκοτωθούσιν,
αττυμηθήκαν τους θεούς τζ' επήαν να κριθούσιν.
Πκιάννουσιν στράταν, φίλε μου, κατταρκαστοί λουρκάζουν,
παν κόττα βία στους θεούς τζ' α<ρ>τζέψαν να φωνάζουν.
Βάλλουν τον Αμολόητον ομπρός παϊραχτάρην,
τον γείτοναν του πουρουτζήν να παίζει να του<ς> πάρει.
Βλέπετε τζαι π' ακούετε τούτους οι μαλλωμοί τους,
στέκει ο Αμολόητος στην μέσην τζαι λαλεί τους:
«Πάψετε τα μαλλώματα, κάτσετε 'νεπαμένα,
τζαι βάρτε 'φτίν ν' ακούσετε τα λόγια μου εμέναν.
Ίντα 'ν' που 'νεκατώννεστε ούλα τους καραόλους,
όσον τζ' αν είμαι εγιώ μιτσύς, εγιώ σας 'ρίζω όλους.
Εσείς πρέπει να στέκεστε εμπρός μου ντροπκιασμένοι,
γιατί 'πού έναν φτύμμαν μου είσαστιν καμωμένοι.
Την νύκταν, που τζοιμάστε εσείς ούλοι τζ' ο καπετάνος,
εγιώ ξυπνώ και στέκουμαι παλλούτζιν σαν βαργιάνος.
Βαργιάνος τούρος, άφοβος, να μπει μπροστά πκοιος μπόρει,
να κάμω χύσαν μιαν, τρυπώ θωρακωτόν παμπόριν.
Μα δεν φοβούμαι τίποτε, μέ κρίσην μέ βασίλειον,
μόνον πκιάννω τα μούτρα μου τζαι φτύννω μες στον σπήλιον.
Σπήλιος που έν' το στόμαν του μες στα μαζιά χωσμένον,
τζαι 'φήννω το δισάτδιν μου αππ' έξω κρεμμασμένον.
Μα 'γιώ ξυπνώ τζαι στέκουμαι σαν λιόντας θυμωμένος
τζαι μπαίννω ανεκούτρουλλος, σακκουλλοφορτωμένος.»
Τότε λαλεί η Τζεφαλή
με στήθος τζαι θυμόν πολλύν:
«Σιώπα, 'σύ 'πουκατινέ, τζαι δεν σου πτέφτουν λόγια,
ο καπετάνος είμαι εγιώ, που κάθουμαι στ' ανώγια.»
«Εσύ, κυρία Τζεφαλή, να μέν αννοίεις στόμαν,
τζ' <'εν> είσαι καπετάνος μας, φορείς τα μαύρα 'κόμα.
Θα είσαι καπετάνος μας, τζαι να 'σεις τα πρωτεία,
όταν αλλάξεις τζαι ντυθείς τον άσπρον τον μαντύαν.
Τώρα σιώπα, μην μιλάς, τζ' εγιώ σας κουμαντάρω,
τζαι με το ζόριν ζόρπινα μαζίν μου να σας πάρω.»
Οι δικασταί 'κηρύξασιν την Τζεφαλήν ανόητον
τζαι τα πρωτεία εδώσαν στον μέγαν Αμολόητον.
Ο γείτονας του πουρουτζής εις το ακροατήριον
εσάλπισεν ενθουσιών βροντώδες νικητήριον.

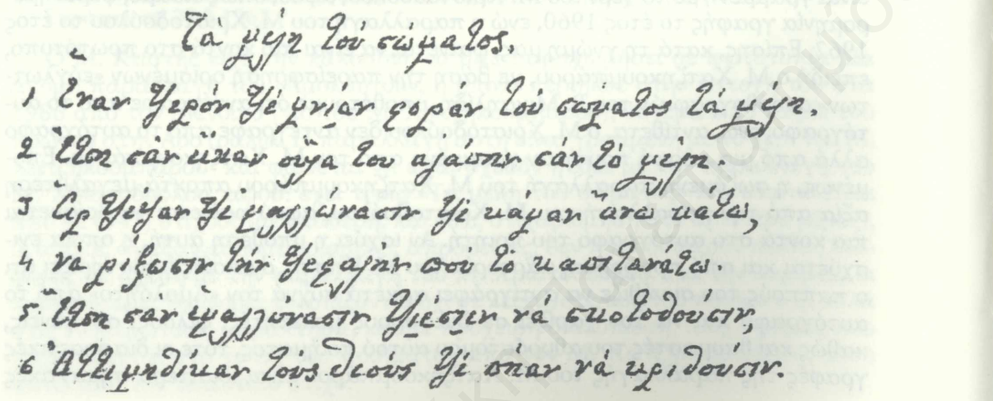

Και ένα γενικότερο σχόλιο: οι διάφορες σωζόμενες παραλλαγές/διασκευές του «Αμολόητου» παρουσιάζουν μεταξύ τους άλλοτε λιγότερες και άλλοτε περισσότερες διαφορές. Μια προσεκτική μελέτη των σωζόμενων αυτών παραλλαγών/διασκευών οδηγεί στην υπόθεση ότι αυτές δεν ξεκινούν από το ίδιο πρότυπο αλλά από δύο διαφορετικά πρότυπα, από τα οποία το δεύτερο, το οποίο σώθηκε και χρονολογείται στα 1915, αποτελεί μια πιο προωθημένη και επεξεργασμένη μορφή του πρώτου, το οποίο δεν σώθηκε και τοποθετείται στην περίοδο 1880-1882.[7] Αν αποδειχθεί η υπόθεση αυτή, τότε οι σωζόμενες παραλλαγές/διασκευές του «Αμολόητου» ανάγονται είτε στην αρχική είτε στην αρκετά μεταγενέστερη μορφή του είτε, ίσως, και στις δύο. Κατά συνέπεια, σε μια μελλοντική έκδοση των Ευρισκομένων του Β. Μιχαηλίδη το ποίημα θα πρέπει να εκδοθεί με βάση την τελική ή και την αρχική βούληση του ποιητή, ανάλογα με το είδος που θα έχει η έκδοση των Ευρισκομένων (φιλολογική ή χρηστική).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για το αρχείο αυτό βλ. Κ. Ιωάννου, *Η παράδοση και τα εκδοτικά προβλήματα του ποιητικού έργου του κύπριου ποιητή Βασίλη Μιχαηλίδη: το παράδειγμα της «9ης Ιουλίου του 1821 εν Λευκωσία (Κύπρου)»*, Λευκωσία, Η. Επιφανίου, 2017, σσ. 354-373.

2. Κ. Γ. Λάμαχος [= Κ. Γιαγκουλλής], *Βασίλη Μιχαηλίδη. Μυλλωμένα τραούθκια*, Λευκωσία, Χρ. Ανδρέου, 1985, σσ. 35-41· βλ., επίσης, Λ. Παπαλεοντίου - Κ. Ιωάννου, *Μυλλωμένα τραγούδια του Βασίλη Μιχαηλίδη. Και άλλες παραλλαγές του «Αμολόητου»*, *Μικροφιλολογικά Τετράδια* αρ. 11, Λευκωσία 2012, σσ. 12-13· ειδικά για την παραλλαγή αυτή βλ. Κ. Ιωάννου, ό.π. (σημ. 1), σσ. 367-369.

3. Βλ. και Κ. Γ. Λάμαχος [= Κ. Γιαγκουλλής], ό.π. (σημ. 2), σ. 41. Σύμφωνα με τον Μ. Κτίστη, στο σπίτι του ποιητή στο Λευκόνοικο μετέβαινε και ο Κ. Γιαγκουλλής, ο οποίος γνωστοποίησε την ύπαρξη του επίσης μυλλωμένου ποιήματος «Το πάλιωμαν του βίλλου με τον πούττον», το οποίο, καίτοι ανυπόγραφο, είναι βέβαιο ότι ανήκει στον Β. Μιχαηλίδη. Ωστόσο, ο ίδιος ο Κ. Γιαγκουλλής αναφέρει ότι το ποίημα αυτό το εξασφάλισε σε χειρόγραφη μορφή η οποία υποθέτει ότι υπήρξε προϊόν προφορικής υπαγόρευσης, «γιατί δεν κράτησα στοιχεία από πού και πότε το πήρα και από ποιον» (ό.π., σσ. 19-20). Να υποθέσουμε ότι ο Κ. Γιαγκουλλής εξασφάλισε, τελικά, «Το πάλιωμαν...» ύστερα από επίσκεψή του στο Λευκόνοικο; Υπενθυμίζουμε, πάντως, ότι ο Μ. Κτίστης υποστηρίζει πως στο μπαούλο που βρισκόταν στο πατρικό σπίτι του ποιητή στο Λευκόνοικο σωζόταν και το αυτόγραφο του ποιήματος «Το πάλιωμαν...» (Λ. Παπαλεοντίου - Κ. Ιωάννου, ό.π., σημ. 2, σ. 14).

4. Η παραλλαγή αυτή αναφέρεται για πρώτη φορά από τον Λ. Παπαλεοντίου: «Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι μια από τις χειρόγραφες παραλλαγές του ποιήματος ["Αμολόητος"], την οποία διένειμε ο ανεψιός του ποιητή, ο Μιχαήλ Χατζηκουμπάρος, φέρει τον τίτλο "Τα μέλη του σώματος"» (Λ. Παπαλεοντίου, *Βασίλης Μιχαηλίδης, Επιλεγμένα ποιήματα*, Λευκωσία, Μικροφιλολογικά, 2013, σ. 185).

5. Στα ακριανά μέρη του πρώτου από τα δύο αυτά σημειώματα ορισμένα γράμματα, προφανώς κατά την παραγωγή του φωτοαντιγράφου, εξέπεσαν. Δυστυχώς, ο Μ. Κτίστης δεν μπόρεσε να εντοπίσει την αυθεντική μορφή του χειρογράφου.

6. Μ. Κτίστης, «"*Ποὺ δύσην ὡς ἀνατολήν*"», *Φωτεινή Πορεία* 5 (Σεπτ. 1969-Ιούν. 1970) 54. *μεμούρης*: επόπτης για την καταγραφή και φορολόγηση προϊόντων· *κορτζής*: βοηθός του μεμούρη, υπεύθυνος για τον φόρο της δεκάτης.

7. Για το θέμα αυτό βλ. και Λ. Παπαλεοντίου - Κ. Ιωάννου, ό.π. (σημ. 2), σ. 9.

Κυριάκος Ιωάννου

❦

Αργύρης Εφταλιώτης

Νέα απ' το βουνό

3.

Άγιος Λιας

Άσχημα την έπαθα σήμερα! Αντίς να ζητήσω τίποτε μικρό και ζουμερό μες την «Ακρόπολι» που είχε την καλωσύνη να μου φέρη ατός του ο γείτονάς μου, άρχισα, – από πού θαρρείτε; Απ' την προσφώνησι που έκαμε ο κ. Πρύτανις του Πανεπιστημίου σας στον αντιβασιλέα! Τί μεγάλο κακό που με βρήκε! Πού να χωνέψω τώρα ένα τέτοιο βασιλικό δείπνο! Ολίγο, θα πήτε, μα τί βάρος! Αληθινό πατέ ντε φουά γκρα! Και τώρα, πότε η μια, πότε η άλλη ελληνικούρα του μου αγγυλόνει τα σκότια, και ησυχία δεν βρίσκω.

Κ' εγώ μεν καλά να πάθω· αμέ το καϋμένο το βασιλόπουλο τί σας έφταιξε, κύριε πρύτανι, και το ταγίσατε τη μακαρονόπηττά σας; Και μόλις εμπόρεσε να σας πη ένα ευχαριστώ το κακόμοιρο! Κι αυτή καλωσύνη του.

*

Έτυχε ποτέ, κύριε συντάχτη, να πάτε να ξαπλωθήτε στην αμμουδιά κοντά στην ακροθαλασσιά κ' εκεί που ξεσπάνουνε και βοΐζουνε τα κύματα χωρίς να σταθούν να πάρουν την αναπνοή τους για μια στιγμή, ν' ακούσετε έξαφνα ένα κοπάδι γεράνια να φωνάζουν από πάνω σας, και να φθάνη ώς κάτω το λαλητό τους, κ' έπειτα σιγά σιγά να περνούνε και να φεύγουνε, και να μη βλέπετε σε λιγάκι παρά ένα μαύρο σύννεφο μακρυά, κ' άξαφνα ν' ακούσετε πάλι δυο τρία γεράνια που μείνανε πίσω και φωνάζουνε σαν να χάσανε το δρόμο τους, κ' έπειτα φεύγουν κι αυτά, και δεν μένει παρά το ασώπαστο βοητό των κυμάτων; Ίσως δεν είνε όλως διόλου ομηρική η παρομοίωσί μου, μα έτζι μου φαίνονται τα περαστικά αυτά και πεταχτά λόγια των σοφών μας κοντά στον ωκεανό που ονομάζεται γλώσσα, και βοΐζει ολοένα μέσα στ' αυτιά μας. Και επειδή είδαμε και χειρότερα, τότες δηλαδή που και οι εφημερίδες εγράφανε στην ίδια αττική διάλεχτο, όποιος τώρα ανοίξη το στόμα του ή πιάση την πέννα του και αρα-

διάση μερικές γενικές απόλυτες, δεν είνε πλειο γεράνι του κοπαδιού, είνε από τα ολίγα εκείνα που μείνανε πίσω, που χάσανε το δρόμο τους, μα θα τον εύρουνε χωρίς να το θέλουν, και θα περάσουν κι αυτά.

*

Και τούτα δεν είνε τίποτε. Το κάτω κάτω ένας καθηγητής, και μάλιστα γραμματισμένος σαν τον κύριο πρύτανι, ευρίσκεται στο δικαίωμά του σαν μιλά σε μια κάπως κυριακάτικη γλώσσα, μια γλώσσα που δεν την συνειθίζει ο κόσμος. Μηγαρή και οι ευρωπαίοι λόγιοι το ίδιο δεν κάνουνε σαν ομιλούνε λατινικά;

Το μεγάλο κακό είναι στο μεγάλο χωριό, στην καρδιά μας μέσα, στη μεγαλονόματη Κωνσταντινούπολι, και μάρτυράς μου μια Βυζαντινή εφημερίδα που ξέπεσε στην ερημιά μου. Την ξεδιπλόνω, ρίχτω μια ματιά, και τί να δω! εδώ, φίλε μου, τα γεράνια κατεβήκανε κ' εκάμανε κονάκι πάνω στην αμμουδιά, και πάνε να πνίξουνε τα κύματα με τες φωνές τους. Κύριος οίδε πότε θα σηκωθούνε στο φτερό πάλι! Εδώ η εφημερίδα πήρε τη δουλειά στα χέρια της με τα σωστά της, και είνε αποφασισμένη να μη την καταλαβαίνη ο κόσμος. Ή τουλάχιστον να την μαντεύη με κάτι λέξεις απ' εδώ κι απ' εκεί. Θα μου πούνε ίσως πως έχω λάθος, πως προσβάλλω το Βυζαντινό δημόσιο, πως δεν είνε του βουνού κι αυτοί σαν τον ερημίτη, πως ξέρουνε τη γλώσσα τους, κ' έννοια σου.

–Τη γλώσσα τους! Όσο για τη *δική τους* τη γλώσσα, μακάρι νάξερα τα *μισά* που ξέρουνε. Μακάρι να γραφούτανε *μιαν* εφημερίδα στη γλώσσα τους, θάναβγα ένα κερί κάθε πρωί στο ρημοκλήσι μου για ένα τέτοιο καλό. Άλλη όμως είνε η γλώσσα τους, και άλλη εκείνη που τους σερβίρουνε οι σοφοί οδηγοί τους. Κι αν μας λένε πως τη γνωρίζουνε κι αυτή, τότες αν θέτε τους δοκιμάζουμε. Πάρετε εκατό συνδρομητάδες τους, και πήτε τους έναν έναν χωριστά να σας γράψουν απάνω σ' ένα κομμάτι χαρτί ο καθένας την ακόλουθη περίοδο σε καθαρεύουσα, μα *σωστή* καθαρεύουσα γλώσσα:

«Παρακαλούμε τον κύριο που έχασε το σκυλάκι του τες προάλλες να περάση από το σπήτι μας».

Διπλώσατε τα χαρτάκια, και μηνύσατέ μου να κατεβώ να τα διαβάσουμε μαζύ. Κι αν έβγουν πέντε στα εκατό σωστά γραμμένα, να μου ξυρίσετε τα άσπρα μου γένεια.

*

–«Αυτή είνε μουζεβιριά», θαρρώ πως φωνάζουν οι δασκάλοι τους. «Δεν τους εξετάζετε δίκαια. Ο σκοπός είνε να 'δήτε αν μας καταλαβαίνουν, όχι αν μπορούνε να γράφουνε κ' εκείνοι σαν εμάς».

Λοιπόν να σας πω κρυφά κρυφά τί να κάνουμε; Να τους παρακαλέσουμε να μας κάμουν αυτή την χάρι οι ίδιοι τους, αυτοί που γράφουν εκείνη τη δεσποτάδικη γλώσσα με τα φαρδιά μανίκια, και είμαι έτοιμος να τάξω καινούργιο στεφάνι στον άγιο Λια μου, αν έβγουνε δέκα στα εκατό χαρτάκια σωστά γραμμένα.

*

Και θέλουμε να γλυτώσουμε και τη Μακεδονία! Χα, χα, χα!!! Ας γελάσω, κι ας είμαστε και για κλάψες! Μπροστά στα μάτια μας μας την έφτειασαν πάλιν οι τετραπερασμένοι οι Βούλγαροι, κ' εμείς δεν θέλουμε να το καταλάβουμε. Γυ-

Βιβλιοθήκη Κύπρου

μνάσιο εμείς στη Θεσσαλονίκη, Γυμνάσιο κ' αυτοί. Εμείς όμως «τύπτω, τύπτεις, τύπτει», αυτοί πρακτικές γνώσεις και ξένες γλώσσες. Εμείς δέκα χρόνια για να καταλάβουμε πως μας χρειάζεται μια ζωή ολάκαιρη για να μάθουμε τα Ελληνικά, αυτοί πέντε χρόνια και βγαίνουνε άνθρωποι του κόσμου κ' έτοιμοι να μας βάλουνε τα γυαλιά σ' ό,τι στάδιο θέτε. Εδώ μη μου πήτε όχι, γιατί τα είδα κ' εγώ με τα μάτια μου. Τα είδα στην Ευρώπη μέσα τότες που δεν ήμην ερημίτης. Εθαρρούσα κ' εγώ πως Βούλγαρος θα πη ένα είδος Σαλεπτζής, μα σαν εκάθισα στο τραπέζι του ξενοδοχείου, και είχα ένα σπουδαστή Βούλγαρο αντικρύ μου και τον άκουγα να μιλά τρεις γλώσσες με τους παρακαθημένους του, και όχι λόγια του αέρα, μόνο πράμματα που είχανε τον τόπο τους, – εκόμπωσε ο λαιμός μου και δεν εκατέβαινε το φαγεί. Πετάξαμε κ' εμείς οι δυο τρεις Ρωμηοί, που ήμαστ' εκεί, από κανά δυο νοστιμάδες. Γελάσανε οι Κυρίες· εγέλασε και ο Βούλγαρος, και οι δικοί του. Ευχαριστηθήκανε όλοι. Τί κατάλαβες όμως! Ήτανε ξυπνάδες και πέρασαν, κ' έμεινε η ουσία, έμεινε η εντύπωσι και σ' εμάς και στους άλλους ξένους πως ο Σαλεπτζής τώχει μέσα του, πως θα γενή άνθρωπος, και πως εμείς οπού ώς εχτές δεν εγυρίζαμε να τον δούμε, θα φορούμε ίσως μια μέρα το καλπάκι του και θα πουλούμε σαλέπι μες την πρωτεύουσά του. Ή το πολύ θα τραβηχτή όλη η Ρωμηοσύνη απάνω σ' αυτό εδώ το βουνό, και θα ξεθυμαίνη τότες στο «τύπτω, τύπτεις», και με όλη μου τη λύπη που θα με φάνε τότες κ' εμένα τα γεράνια, προτιμώτερη αυτή η θυσία απ' εκείνη την ταπείνωσι μα την αλήθεια.

*

Θαρρώ πως αρκετά σας είπα και σήμερα. Πρέπει να βγω λιγάκι στο περιβόλι μου να ξεσκάσω. Αν και κάνω τον εύθυμο, εγώ το ξέρω τί υποφέρω.

Ερημίτης

(*Ακρόπολις*, 14.7.1890)

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Το παραπάνω κείμενο είναι το τρίτο μέρος μιας πεντάδας που δημοσιεύτηκε στην *Ακρόπολη* από τον Ιούλιο του 1890 μέχρι τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους (με τη σειρά: 5.7., 9.7., 14.7., 20.7. και 18.9.). Όλα τα κείμενα της σειράς αυτής φέρουν τον τίτλο «Νέα απ' το βουνό», αριθμούνται το καθένα και υπογράφονται με το ψευδώνυμο Ερημίτης. Δεν είναι άγνωστα στην εργογραφία του Εφταλιώτη, αφού ο Γιώργος Βαλέτας τα συμπεριέλαβε στην τρίτομη έκδοση των Απάντων του συγγραφέα. Μόνο που τα κακοποίησε εκδοτικά. Στον δεύτερο τόμο (Εφταλιώτης, *Άπαντα*, τόμ. Β΄. Αναστύλωσε Γ. Βαλέτας, Αθήνα, εκδ. Πηγής, 1962, σσ. 568-577) δημοσίευσε τα τέσσερα από αυτά, παραλείποντας το κείμενο που δημοσιεύεται εδώ και συστήνοντάς τα με τον πλαστό τίτλο «Γράμματα Ερημίτη» χωρίς καν να αναφέρει και το ψευδώνυμο με το οποίο υπογράφονται. Στο εκδοτικό υπόμνημα (ό.π., σ. 724) αναφέρει ότι «Όλα αυτά τα γράμματα τα κατάστρωσε ξανά [ο συγγραφέας] με ποικίλες αλλαγές για να τα τυπώσει σε βιβλίο. Εμείς ακολουθήσαμε τη δεύτερη μορφή από τα χειρόγραφα (αρχείο Εφταλιώτη της Εθνικής Βιβλιοθήκης)». Δεν γνωρίζω αν πράγματι υπάρχει (ή υπήρχε) αρχείο Εφταλιώτη στην Εθνική Βιβλιοθήκη. Στον *Οδηγό ιδιωτικών αρχείων* (Ελ-

ληνική Αρχειακή Εταιρεία 2005) δεν καταγράφεται σχετική πληροφορία, αλλά δεν αποκλείεται με την τακτοποίηση του αρχείου της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος να ανασυρθεί στο φως. Σίγουρα πάντως αρχειακό υλικό του Εφταλιώτη σώζεται στη Δημόσια Ιστορική Βιβλιοθήκη Μηθύμνης «Αργύρης Εφταλιώτης». Όλο το αρχείο έχει ψηφιοποιηθεί και διατίθεται στην πλατφόρμα «Ψηφιακός Ηρόδοτος», όπου συγκεντρώνεται ψηφιοποιημένο υλικό της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Μυτιλήνης και της βιβλιοθήκης της Μήθυμνας: http://dspace.cplm.gr/handle/123456789/15057. Εκεί σώζονται και τα αντίγραφα των τεσσάρων δημοσιεύσεων στην *Ακρόπολη* (όχι σε χειρόγραφη μορφή, και χωρίς διορθώσεις από τον συντάκτη τους), αλλά όχι το τρίτο κείμενο της σειράς που δημοσιεύεται εδώ. Η παράλειψη του τρίτου κειμένου και στην έκδοση των Απάντων και στο αρχειακό υλικό της βιβλιοθήκης της Μήθυμνας δίνει την εντύπωση πως, παρά τις διευκρινίσεις του Βαλέτα, αυτή ήταν και η δική του πηγή. Ωστόσο οι διαφορές συγκριτικά με την πρώτη τους δημοσίευση στην *Ακρόπολη* είναι πολλές (παραλείψεις τμημάτων, αλλαγές λέξεων, μετακινήσεις φράσεων), ώστε σε μελλοντική επανέκδοση των Απάντων του Εφταλιώτη τα κείμενα αυτά θα πρέπει να ξανατυπωθούν κριτικά.

Ο Εφταλιώτης μνημονεύει τα δημοσιεύματα αυτά σε επιστολή που στέλνει στον Αλέξανδρο Πάλλη στις 17.7.1890 από το Southport της Μ. Βρετανίας: «Έχεις δίκηο για τις μεταφράσεις μου. Τες αφήκα, και τώρα γράφω κανέ δυο φορές τη βδομάδα κάτι "Νέα απ' το Βουνό" στην *Ακρόπολι* υπογραμμένα *Ερημίτης*, γιατί δεν συμφέρει να με μάθουν αυτή τη φορά ποιος είμαι. Να δούμε όμως αν θα τα δεχθή ο Γαβριηλίδης. Σου το λέω για να ξέρης. Αν τύχη και τα δης» (βλ. *Ογδόντα ανέκδοτα γράμματα του Αργύρη Εφταλιώτη (1889-1907) προς τον Αλέξανδρο Πάλλη. Οι αγώνες των πρώτων δημοτικιστών*. Επιμέλεια - παρουσίαση Βαγγέλη Αντ. Καραγιάννη, Αθήνα, ΕΛΙΑ, 1993, σ. 47· η συγκεκριμένη αλληλογραφία απόκειται πλέον στο ΜΙΕΤ - ΕΛΙΑ).

Τα κείμενα αυτά, γραμμένα υποτίθεται από έναν ηλικιωμένο ερημίτη που έχει καταφύγει στο βουνό, απαυδισμένος από την πόλη και τον πολιτισμό, σχολιάζουν ζητήματα της επικαιρότητας (την εξερεύνηση της Αφρικής από τον Henry Morton Stanley και την καταγραφή των εντυπώσεών του στο *In Darkest Africa*, αποσπάσματα του οποίου είχε δημοσιεύσει η *Ακρόπολις* τον Ιούνιο του ίδιου έτους με τον τίτλο «Ο Μαύρος Κόσμος και ο Άγνωστος», τον κίνδυνο της αποικιοκρατικής εκμετάλλευσης των αφρικανικών χωρών από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις, το Κρητικό ζήτημα, το ζήτημα του νερού και της καθαριότητας στην Αθήνα, τον βουλγαρικό κίνδυνο στη Μακεδονία, το ηλιολατρικό ποίημα του δημοτικιστή Κωνσταντίνου Μάνου «Το τραγούδι του ήλιου», που δημοσίευσε η *Ακρόπολις* στις 2.7.1890, την ξενική μίμηση κ.ά.), αλλά στο στόχαστρό του είναι κυρίως η αρχαιοπληξία του νεότερου ελληνισμού, ειδικά των πανεπιστημιακών και ιδιαίτερα του τότε πρύτανη Γεωργίου Μιστριώτη. Αρχαιοπληξία, που πλήττει καίρια την ελληνική εκπαίδευση σπαταλώντας άσκοπα την ενέργεια των μαθητών και επιτελώντας εντέλει αντεθνικό έργο.

Ο Εφταλιώτης συνεχίζει κατά τη διάρκεια του έτους να στέλνει κείμενα στην *Ακρόπολη* αλλάζοντας ψευδώνυμα. Ως Ερημοσπίτης (την αλλαγή του ψευδωνύμου την ανακοινώνει στο δημοσίευμα του Ερημίτη, στις 18.9.1890) στέλνει τα περιηγητικά «Τα παρχάρια της Τραπεζούντας» (4.10.1890) και «Τα χάλια

μας. Απ' το βαπόρι έξ' απ' την Πόλι» (21.10.1890). Και ως Μάνας Γυιος το «Ο Πετσάλης κ' η γλώσσα» (29.12.1890). Στη συνέχεια, ο Εφταλιώτης διακόπτει τη συνεργασία του με την *Ακρόπολη* και από τις 30.12.1890 αρχίζει να συνεργάζεται με το προπύργιο τότε του ψυχαρικού δημοτικισμού στον ελληνικό τύπο, την εφημερίδα *Το Άστυ*, στο οποίο στέλνει ως Νησιώτης αρκετά «Γράμματα Νησιώτου» και «Νησιωτικά γράμματα» μέχρι τον Απρίλιο του 1891.

Στην επιστολή του προς τον Πάλλη ο Εφταλιώτης γράφει ότι δεν είναι σίγουρος πως ο Βλάσης Γαβριηλίδης θα δεχτεί τα κείμενα που του στέλνει. Όπως όμως αποδείχτηκε, ο Γαβριηλίδης τα δέχτηκε ασμένως, αφού εξυπηρετούσαν και τα τότε δικά του σχέδια. Εκείνη ακριβώς την περίοδο ο Γαβριηλίδης έβαλε σε εφαρμογή ένα από τα πολλά εκδοτικά του εγχειρήματα εκδίδοντας την εφημερίδα *Πατριώτης*, γραμμένη ολόκληρη στη δημοτική γλώσσα. Φύλλα της δεν σώζονται, αλλά σχηματίζουμε μια εικόνα για αυτή από εκτενές πρωτοσέλιδο άρθρο του Γαβριηλίδη στην *Ακρόπολη*, με το οποίο συστήνει θερμά το νέο έντυπο στους αναγνώστες του («Ο "Πατριώτης"», *Ακρόπολις*, 15.7.1890). Εκεί βάλλει κατά πάντων για την επικράτηση της «σχολαστικής» γλώσσας, χρησιμοποιώντας ιδιαίτερα βαρείς χαρακτηρισμούς εναντίον του πανεπιστημιακού καθηγητή Κωνσταντίνου Κόντου («ο αρχιπαράφρων Κόντος»). Όμως η εφημερίδα δεν βρήκε απήχηση, κυκλοφόρησε μόλις τέσσερα φύλλα, από τις 15.7. έως τις 18.7.1890, και ο Γαβριηλίδης γρήγορα, όπως συνήθιζε, εγκατέλειψε το εγχείρημα («Ήλθεν, είδεν, απήλθεν», *Ακρόπολις*, 19.7.1890).

Συνεπώς, τα κείμενα που του έστελνε ο Εφταλιώτης ταίριαζαν απόλυτα με τις τότε απόψεις του για τα αίτια της κακοδαιμονίας του ελληνικού κράτους. Πρόλαβαν μάλιστα να προκαλέσουν αντιδράσεις από το στρατόπεδο των αρχαϊστών, όπως δείχνει το δημοσίευμα ενός Σ. Β. στην εφ. *Καιροί* του Πέτρου Κανελλίδη («Η μητρική ημών γλώσσα και η "Ακρόπολις"», 25.7.1890), το οποίο επικρίνει με μένος τις προτάσεις του Ερημίτη / Εφταλιώτη για τον περιορισμό της διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών στα σχολεία.

Λάμπρος Βαρελάς

«Ξύλα κούτσουρα, δαυλιὰ καμένα» (Παπαδιαμάντης 2.407.25-26). Ἑρμηνευτικὴ ἐπικουρία ἀπὸ Ὁμηρικὸ Λεξικό

Ἡ παροιμιακὴ ἔκφραση τοῦ τίτλου ἀπαντᾶ στὸν Παπαδιαμάντη τρεῖς φορές: στοὺς *Χαλασοχώρηδες* πλήρης, στοὺς «Ἐπιμηθεῖς εἰς τὸν βράχον» ἀκέφαλη καὶ στὴν «Ἀγάπη στὸν κρεμνὸ» ἀποσυντεθειμένη. Παρὰ προσδοκίαν δὲν ἔχει ἀποθησαυριστεῖ στὸν Γ΄ τόμο τοῦ ἔργου *Σκιάθου λαϊκὸς πολιτισμὸς* τοῦ μακαριστοῦ Γεωργίου Α. Ρήγα καὶ ἀπουσιάζει ἐπίσης ἀπὸ τὸ γλωσσάρι τῶν Ἁπάντων Παπαδιαμάντη τοῦ «Δόμου».

Ἡ σημασία της διευκρινίζεται ἀπὸ τὸν Ι. Πανταζίδη στὸ *Λεξικὸν Ὁμηρικὸν* ποὺ μετέφρασε ὁ ἴδιος, προικίζοντάς το μὲ εὐεργετικὲς γιὰ τὸν Ἕλληνα χρήστη προσθῆκες καὶ διασκευές. Ἔτσι στὸ λῆμμα ΑΠΟ (: *ἀπὸ*) σ. 83, στήλη α΄ διαβάζει κανεὶς καὶ τὰ ἑξῆς: «δ΄.) ἐν τῇ παροιμιώδει φράσει "οὐκ ἔστιν ἀπὸ δρυὸς

οὐδ' ἀπὸ πέτρης ὀαριζέμεναι"».[1] Ἀκολουθεῖ ἡ ἑρμηνευτικὴ προσθήκη τοῦ Πανταζίδη[2]: «(Δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ὁμιλῇ τις λαμβάνων ἀφορμὴν ἐκ (ἢ περὶ) μηδαμινῶν πραγμάτων) τῇ ἀναλογούσῃ[3] πρὸς τὴν ἡμετέραν "νὰ ὁμιλῇ τις ξύλα κούτσουρα δαυλιὰ καμμένα"».

Ἡ ἑρμηνεία τοῦ Πανταζίδη ὅτι τὰ «ξύλα κούτσουρα, δαυλιὰ καμένα» ἰσοδυναμοῦν μὲ «μηδαμινὰ πράγματα» – στὴ γλώσσα τῆς πιάτσας: «τρίχες», «μποῦρδες», «μπαροῦφες» κλπ. – εἶναι ἀπολύτως σύμφωνη μὲ ἐκεῖνο ποὺ ὑπονοεῖ ὁ κομματάρχης Λάμπρος Βατούλας τῶν *Χαλασοχώρηδων*, χαλασοχώρης κι αὐτός: νὰ μαδήσουν τὸν «νεοφερμένον ἀπὸ τὴν ξενιτείαν» Γιαννάκο Χαρτουλάριο, ποὺ ἤθελε νὰ πολιτευθεῖ γιὰ τὴν δόξα καὶ «εἶχεν αἰσθήματα» καὶ «ἐξέφερε γενικὰς σκέψεις περὶ τῶν πολιτικῶν πραγμάτων». Αὐτὲς οἱ ἀντιλήψεις τοῦ Χαρτουλάριου εἶναι κατὰ τὸν Βατούλα «ξύλα κούτσουρα, δαυλιὰ καμένα», λόγια τοῦ ἀέρα, παρλαπίπες.

Στοὺς «Ἐπιμηθεῖς εἰς τὸν βράχον» ἡ σημασία τῆς παροιμιακῆς ἔκφρασης παραλλάζει ὁπωσδήποτε· δὲν πρόκειται γιὰ λόγια κούφια, ἀλλὰ γιὰ ἀνθρώπους. Συζητεῖ ὁ κὺρ Νικολάκης ὁ Κόκκινος μὲ τὸν Παπαδιαμάντη καὶ προσπαθεῖ νὰ τὸν πείσει νὰ κάμει ἕνα εἶδος κηρύγματος, γιατὶ οἱ ἀκροατὲς τῆς Εὐαγγελικῆς περικοπῆς εἶναι, περιλαμβανομένου καὶ τοῦ ἴδιου, «κούτσουρα, δαυλιὰ καμένα, καψάλες» (4.586.22). Ἡ παροιμιακὴ ἔκφραση, ὅπως ἤδη σημειώθηκε, ἔχει ἀποσυντεθεῖ στὸ χωρίο τοῦ διηγήματος «Ἀγάπη στὸν κρεμνό», ὅπου ὁ ἥρωας βρίσκει τὴ γυναίκα του ποὺ ἔχει κατρακυλήσει στὸ ρέμα «Ξερή, κούτσουρο, δαυλί» (4.492.1). Ἔχουμε ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴ σημασία τῆς πλήρους παροιμιακῆς ἔκφρασης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Μονολογεῖ ὁ Ἕκτωρ προτοῦ συγκρουσθεῖ μὲ τὸν Ἀχιλλέα.
2. Ὁ Ι. Π. ὡς σημεῖο προσθήκης ἢ διασκευῆς χρησιμοποιεῖ δύο κάθετες γραμμὲς καὶ τελεία.
3. Τὸ *τῇ ἀναλογούσῃ* νὰ συναφθεῖ πρὸς τὸ *τῇ παροιμιώδει φράσει*.

Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος

Ο Δ. Γ. Μοστράτος και μια αθησαύριστη μετάφραση του «El perfecto novelista»

Σύμφωνα με τις εργασίες της Γεωργίας Φαρίνου-Μαλαματάρη και του Νίκου Μαυρέλου, το πολυμεταφρασμένο σατιρικό κείμενο "Il perfecto novelista" (1850) του ισπανού νομικού, πολιτικού και λογοτέχνη Manuel Silvela y de La Vielleuse (1832-1890) αποδόθηκε δύο φορές και στα ελληνικά κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, αρχικά από έναν ανώνυμο μεταφραστή της *Χρυσαλλίδος* (1863) και στη συνέχεια από τον Ν. Γ. Μαντζαβίνο στην εφημερίδα *Ακρόπολις* (1884). Αμφότεροι οι μεταφραστές στηρίχτηκαν στη γαλλική μετάφραση του ισπανικού πρωτοτύπου, από τον Jules Cohen, που πρωτοκυκλοφόρησε το 1850 και επαναδημοσιεύτηκε με ελαφρές αλλαγές το 1884, με αφορμή τον διορισμό του Σιλβέλα ως πρεσβευτού της Ισπανίας στο Παρίσι.[1] Με βάση λοιπόν τα βιβλιογρα-

Βιβλιοθήκη Παντείου Κύπρου Ανάλεκτα Παντείου Κυπρούδια

φικά στοιχεία που ανέδειξε η αρχική κοινή έρευνα των Φαρίνου-Μαλαματάρη και Μαυρέλου, και στη συνέχεια η συμπληρωματική έρευνα του Μαυρέλου, το "Il perfecto novelista" ακολούθησε την εξής διαδρομή ελληνικού ενδιαφέροντος:

1. Velisla [=Silvela], "Il perfecto novelista", *La Ilustración, Periódico Universal* (αρ. 41, 1850).
2. Jules Cohen (μτφρ.), "Comment on fait un roman", *La Semaine* (αρ. 50, 1850).
3. Ανώνυμος (μτφρ.), «Τίνι τρόπῳ γράφονται τα μυθιστορήματα», *Χρυσαλλίς* (αρ. 22 και 23, 1863).
4. Jules Cohen (μτφρ.), "Comment on fait un roman", *Figaro, Supplément littéraire du Dimanche* (αρ. 5, 2.2.1884).
5. Ν. Γ. Μαντζαβίνος (μτφρ.), «Πώς συγγράφεται μυθιστόρημα», *Ακρόπολις* (αρ. 688, 9.2.1884; αρ. 689, 10.2.1884; 696, 18.2.1884).

Οι Φαρίνου-Μαλαματάρη και Μαυρέλος σωστά παρατηρούν την αστραπιαία ταχύτητα με την οποία ο Μαντζαβίνος ανταποκρίνεται στη μετάφραση του Cohen, ελάχιστα μετά την επανακυκλοφορία της στους γαλλικούς κύκλους, το 1884. Μας πληροφορούν επίσης ότι δεν κατόρθωσαν να εντοπίσουν ολόκληρη την ελληνική μετάφραση, γεγονός που αποδίδουν στο ότι δεν διασώζονται ορισμένα φύλλα της *Ακροπόλεως*.[2] Πράγματι, το κείμενο του Μαντζαβίνου αντιστοιχεί περίπου στα πρώτα δύο τρίτα της μετάφρασης του Cohen και, παρατηρώντας τον ρυθμό δημοσίευσής του, πιθανολογώ ότι θα ολοκληρωνόταν σε δύο ακόμη συνέχειες. Ωστόσο, δεν πιστεύω ότι μας λείπει το πλήρες κείμενο εξαιτίας τού ότι έχουν χαθεί φύλλα της εφημερίδας. Μέχρι και τα μέσα Μαρτίου 1884, δηλαδή για έναν ολόκληρο μήνα από την τελευταία δημοσιευμένη συνέχεια του Μαντζαβίνου (διάστημα ανεκτό για τη συνέχιση της δημοσίευσης), η αρίθμηση των φύλλων της *Ακροπόλεως* που απόκεινται στη Βιβλιοθήκη της Βουλής (και είναι αναρτημένα στην ηλεκτρονική της βάση) είναι συνεχής και ομαλή (εξαιρουμένων δύο περιπτώσεων όπου επαναλαμβάνεται, από τυπογραφικό λάθος, η αρίθμηση του προηγούμενου φύλλου για τη σήμανση και του επόμενου). Νομίζω ότι το κείμενο του Μαντζαβίνου μένει εξαρχής κολοβό, γιατί αποφασίζεται να διακοπεί η δημοσίευσή του. Και υπάρχει ένας καλός λόγος να συμβεί αυτό: δύο ημέρες μετά την εμφάνιση του πρώτου μέρους του, δηλαδή στις 11.2.1884, δημοσιεύεται στο εβδομαδιαίο κωνσταντινουπολίτικο περιοδικό *Ο Κόσμος*, του Ιωάννη Δ. Τανταλίδη, ολόκληρη η μετάφραση της διατριβής του Σιλβέλα, βασισμένη και αυτή στην απόδοσή της από τον Cohen στην εφ. *Figaro*, με υπογραφή μεταφραστή τον Δ. Γ. Μ. και υπό τον τίτλο: «Πώς γράφονται αι μυθιστορίαι». Γνωρίζουμε καλά ότι ο Γαβριηλίδης δεν έχει σταματήσει να παρακολουθεί εκ του σύνεγγυς τα τεκταινόμενα στην πατρίδα του, πολλά νέα της οποίας μεταφέρει άλλωστε στην εφημερίδα του. Όπως μπορεί κανείς να διαπιστώσει από τις ημερομηνίες καταχώρισης των ειδήσεων στην *Ακρόπολη*, η τακτική αλληλογραφία από την Κωνσταντινούπολη φτάνει στον Γαβριηλίδη περίπου κάθε τέσσερις μέρες. Υποθέτω, λοιπόν, ότι κάποια στιγμή πληροφορείται την παράλληλη μετάφραση που κυκλοφορεί από τον *Κόσμο*, και μάλιστα ολοκληρωμένη, και αποφασίζει τη διακοπή αυτής του Μαντζαβίνου, από τον οποίο ούτως ή άλλως λαμβάνει και άλλες συνεργασίες.[3]

Τα αρχικά Δ. Γ. Μ. ανήκουν αναμφίβολα στον Δημήτριο Γεωργίου Μοστράτο (1852-1909) και αντικαθιστούν συχνά το όνομά του στις συνεργασίες που στέλ-

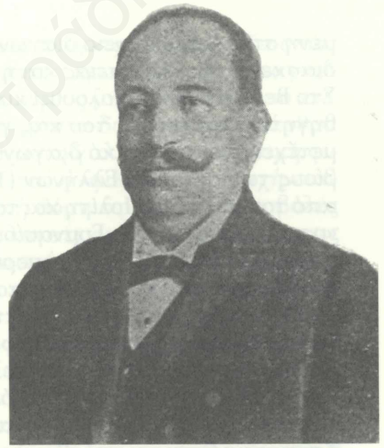

Δ. Γ. Μοστράτος

νει κατά καιρούς τόσο στον *Κόσμο* όσο και σε ποικίλα άλλα έντυπα της Κωνσταντινούπολης. Ο Μοστράτος αποτελεί μια αξιόλογη, πλην αρκετά ξεχασμένη σήμερα περίπτωση λογίου, για την οποία αξίζει να αναφερθούν εν συντομίᾳ βασικές εργοβιογραφικές πληροφορίες, αντλημένες κυρίως από τη μόνη εκτενή, δυσεύρετη πλέον, βιογραφία του, την οποία συνέταξε η κόρη του, Σμαράγδα, με αρκετά ερασιτεχνικό τρόπο.[4] Γεννήθηκε στο Φερίκιοϊ της Κωνσταντινούπολης (1852) από πατέρα Φολεγάνδριο και μητέρα Χιώτισσα (ανιψιά του πατριάρχη Ιωακείμ Β΄). Οι βιοποριστικές δυσκολίες που προέκυψαν μετά τον πρόωρο θάνατο του πατέρα του δεν του επέτρεψαν να αποφοιτήσει από τη Μεγάλη του Γένους Σχολή πριν τα 23 του χρόνια (1875) και καθυστέρησαν για επιπλέον 11 χρόνια την άφιξή του στο Βερολίνο (1886) για περαιτέρω σπουδές στη Φιλοσοφία, που ήταν η μεγάλη του αγάπη. Στο μεσοδιάστημα αυτό της αναγκαστικής παραμονής του στην Πόλη (1875-1886) έγινε μέλος διαφόρων φιλανθρωπικών/φιλεκπαιδευτικών συλλόγων και εφορειών (μέλος της Εκπαιδευτικής Επιτροπής του Συλλόγου Ερμής, γραμματέας της Φολεγανδρίου Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητος και συντάκτης των ετήσιων Εκθέσεών της, πρόεδρος της Εφορείας της Σχολής Ευαγγελιστρίας Ταταούλων, μέλος της Εκπαιδευτικής Αδελφότητας Φερίκιοϊ), και πραγματοποίησε αρκετές ομιλίες στο πλαίσιο της δράσης τους, συνεργάστηκε στην έκδοση Αναγνωστικών για τα δημοτικά σχολεία, έστειλε ορισμένες πρωτότυπες συνεργασίες του και πάμπολλες μεταφράσεις γερμανικών και γαλλικών διηγημάτων, καθώς και πληροφοριακών κειμένων ποικίλου περιεχομένου, σε διάφορα περιοδικά και ημερολόγια (*Ελικών*, *Ελικωνιάδες Μούσαι*, *Κήρυξ*, *Μνημοσύνη*, *Φιλεργός*, *Χλωρίς*, *Βυζάντιον*, *Απόλλων*, *Ερμής*),[5] εξέδωσε επώνυμα και ανώνυμα μεταφράσεις μεγαλύτερων έργων εγκυκλοπαιδικής, φιλοσοφικής και εκπαιδευτικής στόχευσης (από τα γερμανικά: των Ernst von Lasaulx, *Βίος, διδασκαλία και θάνατος του Σωκράτους*, 1875, και Χριστόφορου Νέζερ, *Εγχειρίδιον Διαιτητικής και άνευ οργάνων σωμασκίας*, 1879· από τα γαλλικά των René Descartes, *Λόγος περί μεθόδου*, 1878, και Armand Dubarry, *Βίος της Δόννας Ολυμπίας γυναικός του αδελφού Ιννοκεντίου του Ι΄*, 1879), καθώς και δύο γαλλικές μυθιστορίες (Henri Gréville, *Η Σόνια*, 1883, και Paul Lindau, *Οι ασυμβίβαστοι*, 1884 – πρωτοεμφανίστηκαν στον *Νεολόγο* και τον *Κόσμο*, αντίστοιχα), ενώ υπάρχουν και μερικές ακόμη πολυσέλιδες μεταφράσεις αυτής της περιόδου, αλλά και μεταγενέστερες, για την ακριβή τύχη των οποίων δεν είμαστε σίγουροι.[6] Στην πλούσια δραστηριότητά του θα πρέπει να συμπεριλάβουμε και μεταφράσεις ορισμένων αρχαιοελληνικών κειμένων, οι οποίες λόγω της εκπαιδευτικής τους στόχευσης δίνονται μέσα από μια καθαρεύουσα εμφανώς πιο ανάλαφρη από αυτήν που συνήθως διέκρινε τα γραπτά του· τέτοιες είναι, για παράδειγμα, ο «*Προμηθεύς Δεσμώτης* Αισχύλου εις νεωτέρους ιάμβους μετενηνεγμένος», η βραβευ-

Βιβλιοθήκη Γεωργίου Κύπρου Μοστράτου

μένη στον Καραπάνειο διαγωνισμό του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου πεζή διασκευή της *Οδύσσειας* και η διασκευή της *Ιλιάδας* που παρέμεινε ανέκδοτη.[7] Στο Βερολίνο παρακολουθεί κυρίως μαθήματα Φιλοσοφίας από σπουδαίους καθηγητές της εποχής του και, για να λύσει την οικονομική του δυσπραγία, συμμετέχει στον αθηναϊκό διαγωνισμό συγγραφής εκπαιδευτικού βιβλίου για τους βίους των αρχαίων Ελλήνων (1887)· η πραγματεία του ωστόσο απορρίπτεται από τον Νικόλαο Πολίτη και τον Παύλο Καρολίδη, γιατί η γλώσσα της κρίνεται «υπερτέρα μαθητών Γυμνασίου». Μειώνει, αλλά δεν σταματά τις συνεργασίες του με έντυπα (π.χ. τις εφημερίδες *Νέα Ημέρα* της Τεργέστης και *Σύλλογοι* του Βουκουρεστίου) και το 1891 καταθέτει με επιτυχία στα γερμανικά τη διατριβή του *Η παιδαγωγική του Ελβετίου*. Στη συνέχεια επιστρέφει στην Κωνσταντινούπολη, συνεχίζει τις μεταφράσεις και τις πρωτότυπες δημοσιεύσεις του, καθώς και τις ομιλίες του σε Συλλόγους και Αδελφότητες, και αναλαμβάνει ενεργό δράση σε κάποιες από τις επιτροπές του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου (Φιλολογική, Εκπαιδευτική, Αρχαιολογική-Νομισματική). Καθώς ωστόσο δεν καταφέρνει να ικανοποιήσει τις επαγγελματικές του φιλοδοξίες, οι οποίες συμπεριλαμβάνουν και το Πανεπιστήμιο της Αθήνας, αποδέχεται θέση καθηγητή στην Αμπέτειο Σχολή Καΐρου (1899), στην οποία παραμένει μέχρι τον διορισμό του στη Μεγάλη του Γένους Σχολή (1903). Ακολουθούν ο διορισμός του στο Ιωακείμειο Παρθεναγωγείο (1904), στο Ζάππειο Παρθεναγωγείο (1905) και λίγα χρόνια αργότερα ο θάνατός του (1909), μετά από ολιγοήμερη ασθένεια· εκφωνούνται πανταχόθεν επικήδειοι για την προσωπικότητά του, η Μεγάλη του Γένους Σχολή τού κάνει μεγαλοπρεπή κηδεία και η κοινότητα του Πέραν προσφέρει το μνήμα που θα τον σκεπάσει.

Πριν φτάσει να παρουσιάσει στους αναγνώστες του *Κόσμου* το κείμενο του Σιλβέλα, ο Μοστράτος έχει ήδη αποδώσει για το ίδιο περιοδικό 9 γερμανικά και γαλλικά διηγήματα, όλα σε «ελεύθερη μετάφραση», και 13 ακόμη άρθρα ποικίλης ύλης,[8] έχει δηλαδή ασκηθεί επαρκώς σε διαφορετικές μορφές και περιεχόμενα λόγου. Η άμεση ανταπόκρισή του στην επαναδημοσίευση μιας παρωδίας σχετικά με την τέχνη της μυθιστορηματικής γραφής μάς δείχνει, νομίζω, αφενός ότι προσπαθεί να μένει ενήμερος για τις ευρωπαϊκές πνευματικές εξελίξεις, αφετέρου ότι επικροτεί σιωπηρά τις έμμεσες βολές του Σιλβέλα για τις λογοτεχνικές κοινοτοπίες και τις μυθοπλασίες-φασόν που κατακλύζουν τον χώρο του μυθιστορήματος. Είναι δηλαδή η επιλογή της συγκεκριμένης μετάφρασης ένας τρόπος να συμμετάσχει ο Μοστράτος στη γνωστή ατέρμονη συζήτηση για την ποιότητα και την ωφελιμότητα του μυθιστορηματικού είδους, που εξακολουθεί να συντηρείται στην εποχή του, τόσο με εξω-αφηγηματικά και κριτικά σχόλια παντός τύπου όσο και με επανειλημμένες ενδο-αφηγηματικές αναφορές από τους ίδιους τους λογοτέχνες, Έλληνες και Ευρωπαίους.

Το ενδιαφέρον του Μοστράτου για το συγκεκριμένο θέμα εκδηλώνεται και με άλλους τρόπους. Ένας εξ αυτών, στίχοι περί μυθιστορήματος, που θυμίζουν κάτι από το πνεύμα του Σιλβέλα και τους οποίους συμπεριλαμβάνει σε ευτράπελη ομιλία του στην Αδελφότητα Ανατολή της Χρυσούπολης (ίσως του 1885), δηλώνοντας ότι τους βρήκε σε βιβλίο της βιβλιοθήκης του (θα μπορούσαν άραγε να είναι και δικοί του;): «*Είς μυθιστοριογράφος Έλλην Σύης ή Δουμάς, / τα θαυμαστικά αθροίσας όλων των τυπογραφείων, / μυθιστόρημα εκδίδει, εναργώς*

αποδεικνύον, / ότι τ' άχρηστα σημεία χαίρουν σήμερον τιμάς. / Ζωγραφίζει όπως θέλει τους ανθρώπους και την φύσιν / Και γονυπετής προσμένει των αναγνωστών την κρίσιν».[9] Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, ότι, λίγους μήνες πριν από το κείμενο του Σιλβέλα, ο Μοστράτος επιλέγει να μεταφράσει δύο γερμανικά άρθρα του άγνωστου σε μας Bruno Walden[10] για τη σύγχρονη γαλλική και αγγλική φιλολογία, τα οποία μπαίνουν κάτω από τον γενικό τίτλο «φιλολογική λεσχήνεια» [=φλυαρία, κενολογία] και σχολιάζουν, με αρκετή δόση ειρωνείας, υπερβολές και κοινοτοπίες της τρέχουσας αγγλογαλλικής λογοτεχνικής παραγωγής· ας σημειώσουμε ότι, κατά δήλωσή του, ο μεταφραστής παραλείπει το κομμάτι των επαίνων προς τον Ουγκώ, εστιάζει δηλαδή το ενδιαφέρον του σε όσα λέγονται για κείμενα που χωλαίνουν ποιοτικά.[11]

Από την άλλη πλευρά, αν προσέξουμε λίγο τις μυθοπλασίες που ο ίδιος ο Μοστράτος μεταφράζει για τον *Κόσμο*, θα δούμε ότι κινείται πολύ προσεκτικά και, θα έλεγα, αντι-εμπορικά. Τα περισσότερα από τα διηγήματα που επιλέγει χτίζονται γύρω από μια συγκαλυμμένη επιμορφωτική πρόθεση, η δε λίστα των συγγραφέων που προτιμά περιέχει ελάχιστα έως καθόλου γνωστά ονόματα,[12] και πάντως δεν περιλαμβάνει τα διάσημα, κυρίως γαλλικά, που ναι μεν υπόσχονται μεγάλα τιράζ την εποχή αυτή, ταυτόχρονα όμως είναι και αυτά που κυρίως πυροδοτούν την αρνητική κριτική για το μυθιστορηματικό είδος. Όμοια τακτική ακολουθεί και με τα δύο μυθιστορήματα που ξέρουμε με βεβαιότητα ότι μεταφράζει. Αφενός, οι δημιουργοί τους δεν είναι ιδιαίτερα γνωστοί στο ευρύ κοινό: από τον ψευδώνυμο Henri Gréville, δηλαδή την Alice Durand, θα μεταφραστούν αργότερα αυτοτελώς στα ελληνικά δύο ακόμη έργα (επίσης στην Κωνσταντινούπολη), ενώ από τον Paul Lindau κανένα. Αφετέρου, οι συγκεκριμένες μυθοπλασίες φαίνεται ότι δεν ανήκουν σ' αυτές που θα ξεσήκωναν εύκολα κατηγορίες για υπέρβαση των ορίων ηθικής και ευπρέπειας· αντιθέτως, προβάλλουν την αξία της μόρφωσης και της καλλιέργειας: στην πρώτη περίπτωση, της *Σόνιας* (1883), η κατατρεγμένη πρωταγωνίστρια εισπράττει αρχικά την υποστήριξη, στη συνέχεια τη μόρφωση και στο τέλος τη συζυγική προστασία από έναν καθηγητή· στη δεύτερη περίπτωση, των *Ασυμβίβαστων* (1884), ο συζυγικός βίος διαλύεται από την άτυχη επιλογή του ήρωα να παντρευτεί μια βερολινέζα τραγουδίστρια που, χωρίς να είναι κατ' ανάγκη ανήθικη, έχει διαφορετικές προσδοκίες για τη ζωή της από αυτές του συζύγου της.[13] Εν ολίγοις, ο Μοστράτος φαίνεται πως επιλέγει να μεταφράζει μυθοπλασίες που δεν μπαίνουν εύκολα στο στόχαστρο της αρνητικής κριτικής και ταυτόχρονα δεν αντιστρατεύονται τις παιδαγωγικές και διδακτικές στοχεύσεις του. Όταν, αρκετά αργότερα, θα εκφωνήσει στον (συντηρητικών προδιαγραφών) Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο τιμητικό λόγο στη μνήμη τής («μοντέρνας» πεζογράφου του καιρού του) Αλεξάνδρας Παπαδοπούλου, θα μιλήσει για την ανάγκη να συσταθεί ένας «όμιλος», ο οποίος θα έχει σκοπό τη συστηματική κατάταξη των έργων της «ελαφράς» φιλολογίας ανάλογα με τα προτερήματα και τις αρετές τους και θα αποφαίνεται για την παιδαγωγική τους ωφέλεια, ώστε να λειτουργεί συμβουλευτικά για τον αναγνώστη, χωρίς εντούτοις να επεμβαίνει κανονιστικά στους τρόπους συγγραφής. Θα προτείνει δηλαδή ο Μοστράτος τη μετατόπιση του κριτικού ενδιαφέροντος από τον άμεσο έλεγχο της μυθιστορηματικής γραφής στον έμμεσο έλεγχο της αναγνωστικής πρόσληψης.[14] Ως προς τα προτε-

ρήματα που αποδίδει στην Παπαδοπούλου, ας κρατήσουμε εδώ μόνο την τελευταία του παρατήρηση, ότι «είναι σχεδόν πάντοτε ευτράπελος, τούτο δε το χάρισμα ανακουφίζει τον αναγνώστην αυτής, όστις ουδόλως μελαγχολά [sic] και όταν τα τραγικώτατα παρ' αυτή αναγινώσκη». Η εκτίμησή του στην ευτραπελία, που, κατά τις μαρτυρίες της κόρης του Σμαράγδας, διακατείχε και τον ίδιο, μας ξαναγυρνά, από άλλο δρόμο, στην επιλογή του να μεταφράσει το αρκούντως ευτράπελο κείμενο του Σιλβέλα.

Οι Φαρίνου-Μαλαματάρη και Μαυρέλος έχουν ήδη επισημάνει και σχολιάσει επαρκώς τις νοηματικές και ιδεολογικές αποκλίσεις, αρχικά της μετάφρασης του Cohen από το ισπανικό πρωτότυπο, και στη συνέχεια των δύο ελληνικών στη *Χρυσαλλίδα* και την *Ακρόπολη* από αυτήν του γαλλικού κειμένου, καθώς και τις μεταξύ τους. Η μετάφραση Μοστράτου μπορεί πλέον να εμπλουτίσει το δεύτερο σκέλος της σύγκρισης που επιχείρησαν οι δύο ερευνητές και να προσθέσει νέα ενδιαφέροντα στοιχεία. Ελλείψει χώρου, παρουσιάζονται ακολούθως συνοπτικά όσα κρίνονται σημαντικότερα, συνοδευμένα από ενδεικτικά παραδείγματα, ταξινομημένα σύμφωνα με τη χρονολογική σειρά εμφάνισης των κειμένων (*Figaro* / *Χρυσαλλίς* / *Ακρόπολις* / *Κόσμος*).

Σε γλωσσικό επίπεδο, η ανώνυμη μετάφραση της *Χρυσαλλίδος* φαίνεται να είναι η πιο ανάλαφρη, ενώ η κωνσταντινουπολίτικη είναι αναμφίβολα αυτή που χτίζεται στην πιο αυστηρή καθαρεύουσα (*des enlèvements sur un étang glacé*: *αρπαγαί επί λίμνης παγωμένης* / *αι επί των παγοδρομίων αρπαγαί* / *αρπαγάς επί πεπηγυιών λιμνών*· *heroine au coeur épris*: *ηρωίς με καρδίαν παγωμένην* / *ερώσα τις ηρωίς* / *ερωτόληπτον ηρωίνην*), αντανακλώντας φυσικά τόσο τις προσωπικές γλωσσικές επιλογές του Μοστράτου όσο και τις συντηρητικές αντιλήψεις ενός μεγάλου τμήματος των λογίων συμπατριωτών του. Το πιο εύγλωττο παράδειγμα αποτελεί η φράση *[ils] parlent en puriste*, η οποία στις αθηναϊκές αποδόσεις της *Χρυσαλλίδος* και της *Ακροπόλεως* γίνεται αντίστοιχα *λαλούσι την καθαρεύουσαν* και *ωμιλούν την καθαρεύουσαν*, ενώ στον *Κόσμο* εμβολιάζεται ιδεολογικά και μετατρέπεται σε *ομιλούσιν ορθοεπώς*. Από την άλλη πλευρά, ο Μοστράτος αποδεικνύεται ακριβέστερος μεταφραστής των λέξεων και των νοημάτων και κάνει τις λιγότερες παρανοήσεις του γαλλικού κειμένου (*jument*: *έλαφος* / *ημίονος* /*φορβάς*· *borgne*: *αλλοίθωρος* / *αλλοίθωρος* / *μονόφθαλμος*). Τα περισσότερα λάθη εντοπίζονται στον Μαντζαβίνο (ίσως και αυτό να συνέτεινε στη διακοπή της μετάφρασής του, αν συγκρίθηκε κάπως με του Μοστράτου) και ελαφρώς λιγότερα στον ανώνυμο μεταφραστή της *Χρυσαλλίδος*.

Το ενδιαφέρον είναι ότι η μεγαλύτερη σχολαστικότητα που επιδεικνύει ο Μοστράτος συγκριτικά με τους ομολόγους του δεν τον εμποδίζει να προσθέτει ενίοτε έναν προσωπικό εμφατικό τόνο που δεν επιβαρύνει την ακρίβεια του κειμένου του (*calendrier*: *ημερολόγιον* / *καλανδάριον* / *ημερολόγιον και μαρτυρολόγιον*· *vers*: *σκώληκες* / *σκώληκες* / *υπό θριπών και σκωλήκων*), είναι δε ο μόνος που συνειδητά αντικαθιστά όλες τις λατινικές παγιωμένες φράσεις του γαλλικού κειμένου με αντίστοιχες ελληνικές. Όμως εκεί που παίρνει τον υψηλότερο βαθμό σε σχέση με τους υπόλοιπους είναι η ευρηματικότητα που επιδεικνύει ως προς την προσαρμογή του γαλλικού κειμένου στα ελληνικά αναγνωστικά συμφραζόμενα. Παράδειγμα πρώτο: όπως ο Cohen σκέφτηκε να αντικαταστή-

σει με τη Marie τη Mariana που είχε επινοήσει ο Σιλβέλα για να παρωδήσει τα στερεοτυπικά πρότυπα γυναικείας ομορφιάς από τα οποία αντλούν οι μυθιστοριογράφοι, έτσι και ο Μοστράτος αντικαθιστά με τη σειρά του τη Marie με την Καλλιόπη, και στη συνέχεια το παραδειγματικό ζεύγος της Θηρεσίας και του Εδουάρδου με το ζεύγος της Καλλιόπης και του Δημητρίου· κατ' αυτόν τον τρόπο στρέφει ανεπαίσθητα τον νου του αναγνώστη του στα ελληνικά μυθιστορηματικά προϊόντα της εποχής, όπου θα συναντήσει κανείς πολύ περισσότερες Καλλιόπες και Δημητρίους από Θηρεσίες και Εδουάρδους. Παράδειγμα δεύτερο: όταν ο Σιλβέλα καμώνεται ότι συγγράφει μυθιστόρημα που θα περιέχει μόνο το φωνήεν άλφα και μας δίνει ένα σχετικό δείγμα γραφής, ο Cohen προσαρμόζει τα δεδομένα ώστε να ταιριάζουν στο φωνήεν έψιλον, ενώ ο μεταφραστής της *Χρυσαλλίδος* μετατρέπει το φωνήεν σε γιώτα και προσπερνά όπως όπως το σημείο, χωρίς να φτιάξει το αντίστοιχο παράδειγμα. Δεν ξέρουμε πώς θα αντιμετώπιζε τον μεταφραστικό σκόπελο ο Μανταζαβίνος, αν δεν είχε διακοπεί η δημοσίευσή του, ο Μοστράτος πάντως τον προσπερνά με εξαιρετική επιτυχία: επιστρέφει ενστικτωδώς στο φωνήεν άλφα, συντάσσει ένα δικό του ευφάνταστο παράδειγμα και κρατάει σε υποσημείωση τα σχετικά με το έψιλον του γαλλικού κειμένου. Η τόλμη του απέναντι στις μεταφραστικές προκλήσεις διαπιστώνεται και όταν συγκρίνουμε τα σημεία του πρωτοτύπου που παραλείπει σε σχέση με τους δύο ομολόγους του. Είναι πολύ λιγότερα και αφορούν κυρίως σε συντομεύσεις των παραγράφων που εισάγουν τις θεματικές υποενότητες παρά σε αποσιωπήσεις των δυσνόητων ή δυσμετάφραστων στοιχείων. Εκεί που η τόλμη δίνει τη θέση της στη σύνεση, και ο Μοστράτος υποχρεώνεται σε μικροπαρεμβάσεις αυτοπροστασίας, είναι όταν χρειάζεται να μεταφράσει στοιχεία ερεθιστικά για την οθωμανική λογοκρισία (*il combatait les infidèles en Palestine à επάλαιε και εμάχετο εν απωτάταις χώραις*) ή για το οθωμανικό φιλότιμο (*les harems muets, les odalisques, les paschas à trois queues à οι άφωνοι γυναικωνίται, αι οδαλίσκαι, οι τρίουροι μεγιστάνες*)· στη μία εξ αυτών των περιπτώσεων θυσιάζει αναγκαστικά τον σατιρικό τόνο του πρωτοτύπου (*ce genre doit être étudié dans les Mille et une Nuits*, les *Mille et une Heures*, les *Mille et un Quarts d' heure et tutti quanti* à *το φιλολογικόν τούτο είδος δέον να μελετηθή εν τη Χαλιμά και τοις παραπλησίοις αυτώ έργοις*).

Η σύγκριση και των τριών ελληνικών μεταφράσεων μας δίνει και μια πιο εποπτική εικόνα για τη (συχνά αμήχανη) απόδοση των λογοτεχνικών όρων (*genre de littérature*: *είδος της φιλολογίας* / *είδος της φιλολογίας* / *φιλολογικόν είδος*· *le monde littéraire*: *φιλολογικός κόσμος* / *φιλολογικός κόσμος* / *φιλολογία*· *titre*: *τίτλος* / *τίτλος* / *επιγραφή*· *action*: *δράμα* / *δράσις, έργο* / *δράσις*· *récits*: *διηγήματα* / *διηγήσεις* / *διηγήματα*· *des objects divers que comporte le roman*: *των διαφόρων χαρακτήρων του μυθιστορήματος* / *των διαφόρων αντικειμένων άτινα το μυθιστόρημα επιδέχεται* / *διάφορα πράγματα, άπερ συνεπάγεται και απαιτεί η μυθιστορία*· *à feuilleter*: *να φιλολογήση* / *εις την φυλλολόγησιν* / *να διέλθη*), ενώ ιδιαίτερο πονοκέφαλο φαίνεται ότι δημιουργεί στους τρεις μεταφραστές η απόδοση της έννοιας του εγκιβωτισμού ιστοριών (*la filiation infinite d' histoires qui s' y engendrent successivement*: *η ατελεύτητος τεκνογονία των αλληλοδιαδόχως τικτωμένων ιστοριών* / *η αλληλουχία ιστοριών, αίτινες αναγεννώνται διαδοχικώς* / *η απέραντος σειρά διηγήσεων, αίτινες αλλεπαλλήλως επέρ-

χονται). Όπως είναι αναμενόμενο, το *roman* αποδίδεται εναλλακτικά ως *μυθιστορία* ή *μυθιστόρημα* και από τους τρεις μεταφραστές· ο ανώνυμος της *Χρυσαλλίδος* τείνει στην πλήρη υιοθέτηση του όρου *μυθιστόρημα*, ο Μαντζαβίνος τον εναλλάσσει συχνότερα με τη *μυθιστορία* (και μια φορά με τη *μυθιστοριογραφία*), ενώ ο Μοστράτος τον χρησιμοποιεί μόνο όταν πρέπει να κατονομάσει τα κατά Σιλβέλα είδη του μυθιστορήματος (ακριβώς την αντίθετη τακτική ακολουθεί ο Μαντζαβίνος). Διαφοροποιήσεις παρατηρούνται και στην απόδοση ορισμένων από αυτά τα είδη (*roman epistolaire*: *επιστολικόν μυθιστόρημα / επιστολική μυθιστορία / επιστολιμαίον μυθιστόρημα*· *roman souterrain*: *υποχθόνιον / υπόγειος [μυθιστορία] / υπόγειον*· *roman maritime*: *ναυτικόν / θαλάσσια [μυθιστορία] /θαλάσσιον*· *roman expressif*: *εκφραστικόν / εμφαντική [μυθιστορία] / εκφραστικόν, εμφαντικόν)*· *roman suspensif*: *αποσιωπητικόν / αναβλητική [μυθιστορία] / αποσιωπητικόν*), με το *roman pastoral* να κερδίζει εντέλει τρεις εναλλακτικές μεταγραφές στα ελληνικά (*ειδυλλιακόν μυθιστόρημα / ποιμενική μυθιστορία / βουκολικόν μυθιστόρημα*).

Εύλογη μεταφραστική αμηχανία προκαλείται και με τους (εύπλαστους ακόμη) κοινωνιολογικούς όρους της εποχής (*censure*: *δημοσιότητα / επιτίμησις / λογοκρισία*· ([τα κατά Φουριέ] *phalanstères*: *φαλανστήρια / ευρεία* [sic] *ιδρύματα / μεγάλοι όμιλοι*· *communisme*: *κοινωνισμός / κοινοκτημοσύνη / κοινοκτημοσύνη*), αλλά όταν πρόκειται για θέματα που αγγίζουν την καθημερινή λειτουργία της κοινωνίας τα πράγματα γίνονται πιο εύκολα, καθώς φιλτράρονται μέσα από τις τρέχουσες ηθικές αντιλήψεις και κοινωνικές συμβάσεις, εις βάρος βέβαια του παρωδιακού και σατιρικού χαρακτήρα του πρωτοτύπου. Έτσι, το ερωτικό ζευγάρι του δεκαεξάχρονου και της δεκαπεντάχρονης, που εκπροσωπεί το κατά Σιλβέλα κοινωνικό μυθιστόρημα, γίνεται ανεκτό μόνο από τον Μαντζαβίνο· ο μεταφραστής της *Χρυσαλλίδος* ανεβάζει την ηλικία του νεαρού εραστή στα 18 έτη και ο Μοστράτος στα 19, ώστε να πιθανολογείται η ωριμότητα και η επαγγελματική του αποκατάσταση· η νεάνις φυσικά επιτρέπεται να είναι δεκαπενταετής ή έστω δεκαεξαετής (στη *Χρυσαλλίδα*), μια και στην ελληνική κοινωνία του 19ου αιώνα δύσκολα έχει την τύχη να αναζητήσει στη ζωή της κάτι παραπάνω από την «αποκατάστασή» της μέσα από έναν καλό γάμο. Φαίνεται δε πως ο ομογενής Μοστράτος με τις εκπαιδευτικές ανησυχίες κατέχει τις πιο ευαίσθητες ηθικές κεραίες μέσα στη μεταφραστική μας ομάδα, καθώς, συν τοις άλλοις, προτιμά να αποδώσει εμφατικά τις *séductions ardentes* που συμβαίνουν στις κατά Σιλβέλα μυθοπλασίες ως *διάπυρα όργια* αντί για *ζωηρές απάτες* (*Χρυσαλλίς*) ή *φλογώδεις αποπλανήσεις* (*Ακρόπολις*). Και βέβαια γνωρίζει καλά πόσο καταλυτικό ρόλο μπορεί να έχει ένα μυθιστόρημα της εποχής του στη διαμόρφωση αντιλήψεων, συνειδήσεων και επιθυμιών· το έχει διαβάσει στον *Κόσμο*, μαζί και την προτεινόμενη λύση του προβλήματος:

> Μεγάλη πυρασφαλιστική εταιρία ιδρυθείσα πέρυσιν εν Πετρουπόλει, συνήψε συμβόλαιον μετά τινος δημοφιλούς δημοσιογράφου, υποχρεουμένου να συντάξη μυθιστόρημα ζωηρότατον και συγκινητικώτατον, εν ώ ν' αποδεικνύωνται διά τρόπου πειστικού άμα και δραματικού τα πλεονεκτήματα και αι ωφέλειαι αι εκ της από του πυρός ασφαλείας. Του μυθιστορήματος τούτου θα εκτυπωθώσι 50 χιλιάδες αντιτύπων, ών έκαστον θα πωλήται εις ευτελεστάτην τιμήν. Το εξώφυλλον έσται πλήρες εικόνων και ειδοποιήσεων της πυρασφαλιστικής Εταιρίας, ήτις διά του τρόπου τούτου

> ελπίζει ότι θα προσελκύση πάντας όσους η ανάγνωσις του ευφυούς τούτου αριστουργήματος θα πείση περί της ανάγκης τής από του πυρός ασφαλείας.
>
> Ίσως όμως ωφελιμώτερον θα ήν αν συνιστάτο ασφαλιστική τις εταιρία ασφαλίζουσα την νεότητα από του πυρός των επιβλαβών μυθιστορημάτων. Τοιαύτη τις ασφαλιστική εταιρία υπάρχει εν Γερμανία· είνε δε η αστυνομία, ήτις ου μόνον κατέκαυσε πάντα τα αντίτυπα της Νανάς, ασέμνου μυθιστορήματος του Ζολλά, αλλά και κατέστρεψε το τυπογραφείον εν ώ εξετυπώθη.[15]

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Γεωργία Φαρίνου-Μαλαματάρη - Νίκος Μαυρέλος, «"El perfecto novelista" (1850) και οι τύχες του στην Ελλάδα μέσω Γαλλίας», *Ευτυχισμός. Τιμή στον Ερατοσθένη Καψωμένο*, Ιωάννινα 2010, σσ. 583-593, και Νίκος Μαυρέλος, «Η ειδολογική ταυτότητα του λογοτεχνικού κειμένου και οι μεταμορφώσεις της. Μεταφράσεις του *El Perfecto Novelista* του Manuel Silvela στα Γαλλικά και τα Ελληνικά», Δ΄ Πανευρωπαϊκό Συνέδριο Ε.Ε.Ν.Σ., Γρανάδα, 9-12.9.2010, τ. 2, Αθήνα, Ε.Ε.Ν.Σ., 2011, σσ. 393-405 (διαθέσιμη στην ιστοσελίδα http://www.eens.org/wordpress/wp-content/uploads/2012/05/Identities-in-the-Greek-world-Granada-2010-Congress-Vol_2-2011-isbn_978-960-99699-4-91.pdf).

2. Φαρίνου-Μαλαματάρη - Μαυρέλος, ό.π., σ. 585, και Μαυρέλος, ό.π., σ. 394.

3. Βλ. το φύλλο της 16.2.1884.

4. Σμαράγδα Δ. Μοστράτου, *Δημήτριος Γ. Μοστράτος. Ο Φολεγάνδριος και Κωνσταντινουπολίτης 1852-1909*, Αθήνα, τυπ. «Π. Κλεισιούνης» Ο.Ε., 1977. Ευχαριστώ θερμά και από εδώ τον Αλέξη Πολίτη που μου παραχώρησε πρόθυμα το δικό του αντίτυπο για την περάτωση αυτής της εργασίας. Η Μοστράτου καταθέτει χρήσιμες πληροφορίες για τον πατέρα της και για τη ζωή της ομογένειας μετά τα μέσα του 19ου αιώνα, οι οποίες όμως και ελλιπείς είναι και αποσπασματικά δοσμένες. Είναι κρίμα που δεν προχωρά σε συστηματική αποδελτίωση ή έστω σ' έναν αδρό σχολιασμό για το αρχείο που της κληροδοτήθηκε. Περιγραφή ενός μικρού τμήματος των καταλοίπων του Μοστράτου, φιλοσοφικού και αρχαιοελληνικού ενδιαφέροντος, έχει δημοσιεύσει ο Γιάννης Παπακώστας («Φιλοσοφία και ζωή. Το αρχείο Δημητρίου Γ. Μοστράτου», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση* 1, 1984, σσ. 187-189)· ο ίδιος έχει δωρήσει στο ΕΛΙΑ επιστολές διαφόρων και λοιπά τεκμήρια ποικίλου περιεχομένου που βρέθηκαν στο αρχείο του Μοστράτου (http://www.elia.org.gr/userfiles/archives/%ce%9c%ce%9f%ce%a3%ce%a4%ce%a1%ce%91%ce%a4%ce%9f%ce%a3_%ce%94%ce%97%ce%9c%ce%97%ce%a4%ce%a1%ce%99%ce%9f%ce%a3.pdf). Εξ όσων γνωρίζω, μέχρι σήμερα δεν έχει πραγματοποιηθεί κάποια συστηματική καταγραφή και σχολιασμός του συγγραφικού έργου του Μοστράτου, η δε πιο πρόσφατη παρουσίαση της προσωπικότητάς του (χωρίς όμως έρευνα σε πρωτογενείς πηγές) έγινε στις 8.12.2015 από τον Σταύρο Ανεστίδη, υπό τον τίτλο «Δημήτριος Γ. Μοστράτος (1852-1909). Ο εκπαιδευτικός, ο λόγιος, ο στοχαστής», στο πλαίσιο των Ειδικών Μορφωτικών Εκδηλώσεων του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών *Πολίτικες ιστορίες και εικόνες 15ος-20ος αι.* (η ομιλία του διατίθεται στην ιστοσελίδα http://helios-eie.ekt.gr/EIE/handle/10442/15187). Αναφορές στον Μοστράτο με αφορμή τη σχέση του με τον Μαργαρίτη Ευαγγελίδη (στενό φίλο του και καθηγητή Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών) κάνει ο Γ. Παπακώστας (*Ιχνηλασίες. Φιλολογικά μελετήματα*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1990, σσ. 33-37) και ο Λ. Βαρελάς (*Μετά θάρρους ανησυχίαν εμπνέοντος. Η κριτική πρόσληψη του Γ. Μ. Βιζυηνού (1873-1896)*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2014, σσ. 104-106, 125, 136-137).

5. Τους τίτλους των εντύπων παραθέτει η Σμαράγδα Μοστράτου, ό.π., σ. 40.

6. Δεν ξέρουμε, για παράδειγμα, τί απέγινε με τα σχέδια για τη μετάφραση ενός πολύτομου έργου, αγνώστου τίτλου και περιεχομένου, την οποία ζητούσε επίμονα ο Μενέλαος Νεγρεπόντης, ή πόσο προχώρησε η πολύτομη *Ιστορία της Φιλοσοφίας* του Τσέλλερ, που ξεκίνησαν να μεταφράζουν από κοινού το 1902 ο Μοστράτος και ο Μαργαρίτης Ευαγγελίδης, ή, τέλος, αν πράγματι πρωτοκυκλοφόρησαν το 1883 τα *Απομνημονεύματα* του Χριστόφορου Νέζερ ή αν παρέμειναν εντέλει στο συρτάρι του μεταφραστή μέχρι το 1911, οπότε και κυκλοφόρησαν χωρίς το όνομά του στο εξώφυλλο, προφανώς λόγω του ευαίσθητου ιστορικού περιεχομένου τους (Χριστόφορου Νέεζερ [sic], *Απομνημονεύματα των πρώτων ετών της ιδρύσεως του ελληνικού βασιλείου*. Μετάφρασις εκ του γερμανικού, τυπ. Α. Κορομηλά, Κωνσταντινούπολη 1911). Ο Νέζερ υπήρξε ο πρώτος βαυαρός φρούραρχος της Ακρόπολης. Τα τελευταία χρόνια της ζωής του βιοπορίστηκε ως καθηγητής σε σχολεία της Πόλης, όπου και γνωρίστηκε με τον Μοστράτο. Στην τελευταία σελίδα του προλόγου

του δηλώνει πως τον χρησιμοποίησε ως μεταφραστή των *Απομνημονευμάτων* του.

7. Αποσπάσματα του *Προμηθέα Δεσμώτη* δημοσιεύονται στο κωνσταντινουπολίτικο Ημερολόγιο *Ακτίνες* του 1907 και του 1908, μαζί με σύντομη, επαινετική βιογραφία του Μοστράτου και με άλλα κείμενά του. Η διασκευή της *Οδύσσειας* εκδόθηκε το 1893 εικονογραφημένη για τους μαθητές Γ΄ τάξης των Δημοτικών και Αστικών σχολείων και έκανε άλλες δύο εκδόσεις μέχρι το 1910.

8. Για μια πλήρη αποδελτίωση των σχετικών με τη λογοτεχνία μεταφράσεων του Δ. Γ. Μοστράτου στον *Κόσμο*, βλ. Λευτέρης Παπαλεοντίου, *Λογοτεχνικές μεταφράσεις του Μείζονος Ελληνισμού. Μικρά Ασία - Κύπρος - Αίγυπτος 1880-1930*, Θεσσαλονίκη, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 1998, σ. 328.

9. Σμαράγδα Μοστράτου, ό.π., σσ. 78, 262.

10. Σύμφωνα με το *Österreichisches biographisches Lexikon 18151950* (Βιέννη 1954, τ. 1, σ. 395), πίσω από το ψευδώνυμο Bruno Walden κρύβεται η αυστριακή Florentine Galliny (1845-1913), εκδότρια της εφημερίδας *Wiener Zeitung*, κριτικός λογοτεχνίας και μεταφράστρια αγγλικών και γαλλικών κειμένων.

11. Bruno Walden, «Φιλολογική λεσχήνεια. Α΄. Περί συγχρόνου γαλλικής φιλολογίας (εκ της γερμανικής)», *Ο Κόσμος* 6 (16.10.1882) 81-84, και «Φιλολογική λεσχήνεια. Β΄. Περί συγχρόνου αγγλικής φιλολογίας», *Ο Κόσμος* 28 (19.3.1883) 441-443.

12. Παρατίθενται με τη σειρά και τον τρόπο εμφάνισής τους στα τεύχη του *Κόσμου*: F. Schifkorn, Richard Weitbrecht, Guenther von Freiberg (2 διηγήματα), Carl August Heigel, Φιλίππος Όγουλιτς, F. Meister, Wilhelm Fischer, Jules Sandeau.

13. Για την υπόθεση της *Σόνιας* (πρωτότυπη έκδοση: *Sonia*, Paris 1877) στηρίζομαι σε άρθρο του βρετανού κριτικού William Ralston που μεταφράζεται για την παρισινή *Revue Britannique* ("Esquisses de la vue russe par Henri Gréville"), 6 (1878) 37-76) και στη μονογραφία της Janine Nebois-Mombet, *L'image de la Russie dans le roman français (1859-1900)* (Presses Universitaires Blaise Pascal, Clermont-Ferrand (France) 2005, σσ. 369-381). Για την υπόθεση των *Ασυμβίβαστων* (πρωτότυπη έκδοση: *Herr und Frau Bewer*, Breslau [Βρότσλαβ σημερ. Πολωνίας] 1882) στηρίζομαι στην παρουσίαση του μυθιστορήματος στις παρισινές εφημερίδες *Gil Blas* (12.2.1884) και *Le Rappel* (30.4.1884) και στα σχόλια των Émile Augier και Jules Claretie που συνοδεύουν τη γαλλική έκδοση του βιβλίου (*Monsieur et Madame Bewer*, Paris 1884).

14. Κινείται δηλαδή στην ακριβώς αντίθετη πορεία από ένα άλλο, παλιό και πολύ συντηρητικότερο μέλος του Φιλολογικού Συλλόγου, τον Ιωάννη Σάββα πασά, που το 1893 θα αναπτύξει μέσω επιστολών του προς την Ιουλία Αδάμ-Λαμπέρ μια ολόκληρη θεωρία περί της δέουσας μυθιστορηματικής γραφής, με αφορμή την απέχθειά του για τις μυθοπλασίες του Ζολά (βλ. Αναστασία Τσαπανίδου, «Θέματα λογοτεχνίας του 19ου αιώνα με την οπτική του Σάββα πασά: ο Σολωμός, ο Κορνάρος και γιατί ο Ζολά δεν είναι μυθιστοριογράφος», *Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο εις μνήμην Στυλιανού Αλεξίου & Μάρθας Αποσκίτη: Διασταυρώσεις και συνομιλίες με το έργο του Στυλιανού Αλεξίου. Ζητήματα Ελληνικής Φιλολογίας και Ανθρωπιστικών Επιστημών*, ΤΕΦ-ΔΠΘ, Κομοτηνή 3-6.11.2016 – πρακτικά υπό έκδοση). Για τον επιμνημόσυνο λόγο του Μοστράτου, βλ. Γιάννης Παπακώστας, «Μια ανέκδοτη ομιλία του Δημ. Μοστράτου για την Αλεξάνδρα Παπαδοπούλου. Εισαγωγή, σημειώσεις, σχόλια», *Νέα Εστία* 1242 (1.4.1979) 463-468, και 1243 (19.4.1979) 547-550.

15. «Ποικίλα», *Ο Κόσμος* 5 (9.10.1882) 79.

Αναστασία Τσαπανίδου

Ανέκδοτη επιστολή του Πέτρου Μάγνη προς τον Μανόλη Γιαλουράκη

Τον Ιανουάριο 1953 ο ποιητής Πέτρος Μάγνης[1] έστειλε από την Γκίρκα της Άνω Αιγύπτου, όπου διέμενε, την εξής επιστολή στον Μανόλη Γιαλουράκη, στην Αλεξάνδρεια:[2]

Πέτρος Μάγνης
Σκίτσο Δ. Λίτσα

Αγαπητέ Γιαλουράκη,

Τώρα με το θάνατο του Δροσίνη, θυμήθηκα κάτι που σου το στέλνω, έτσι, απλώς για την ιστορία.

Μ' εκτίμηση
Πέτρος Μάγνης

Guirga 20.1.1951

II

Τιτάνες μ' έπνιγαν οι πόθοι
'ς άγρια παθώνε τρικυμία
κ' ήρθες εσύ και τη γαλήνη
μου χάρισες, ω τρισαγία.

Κ' ήρθες και μέσ' 'ς τα δυο σου μάτια
ξάνοιξ' ακέρηα την αλήθεια,
βρήκα ζωή πως είναι η αγάπη
κ' είναι όλα τ' άλλα παραμύθια.

Πέτρου Μάγνη, *Τραγούδια της Σέμης*, Αθήνα 18.11.1913

ΑΠΑΝΤΗΣΗ
Χαρά σ' εσένα, που άγρια κύματα
Μαύρα θολά τα ονείρατά σου
Άνοιξαν άξαφνα και ξάστραψεν
Ουράνια η Ομορφιά μπροστά σου!

Χαρά σ' εσένα, που τους πόθους σου
Γαλήνεψεν η θεία μορφή της,
και την ψυχή σου ακροστεφάνωσεν
Η γέννηση μιας Αφροδίτης.

Γεωργίου Δροσίνη, *Φωτερά σκοτάδια*, 1903-1914, σ. 45

Πρόκειται για μια σύντομη επιστολή, το κείμενο της οποίας, εκτός των δύο ποιημάτων, μόλις υπερβαίνει τις είκοσι λέξεις. Ο λακωνικός αυτός τρόπος που χρησιμοποιεί ο επιστολογράφος στοχεύει μάλλον στο να επιστήσει την προσοχή του παραλήπτη αποκλειστικά στα ποιήματα. Η χρονική ένδειξη της επιστολής δείχνει ότι ο Μάγνης την έγραψε δεκαεπτά μέρες μετά τον θάνατο του Δροσίνη.[3] Με την επιστολή ο Μάγνης επιδιώκει να θέσει τον Γιαλουράκη σε διαδικασία σύγκρισης των δύο ποιημάτων, από την οποία θα διαπίστωνε τις μορφικές και θεματικές ομοιότητές τους και κατ' επέκταση τις αναλογίες μεταξύ Μάγνη και Δροσίνη. Η έκφραση «...έτσι για την ιστορία» παραπέμπει σε προηγούμενες συζητήσεις Μάγνη και Γιαλουράκη, κατά τις οποίες ο Μάγνης θα αναφερόταν στη σχέση της ποίησής του με του Δροσίνη. Αυτό που υπονοεί με τη συμπαράθεση των δύο ποιημάτων είναι ο διάλογος μεταξύ των δύο ποιητών: ότι ο Δροσίνης είχε διαβάσει το ποίημα II της συλλογής *Από τα τραγούδια της Σέμης* και ότι με το ποίημα «Απάντηση» της συλλογής *Φωτερά σκοτάδια* άνοιγε έναν διάλογο μεταξύ τους. Με όλα τα παραπάνω ο Μάγνης αποσκοπούσε μάλλον να δείξει ότι το έργο του ήταν αξιόλογο και, επομένως, ότι ήταν άδικη η αυστηρή κριτική που δέχθηκε κατά καιρούς.[4]

Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κύπρου - Μικρολογικό Τετράδια

Σχετικά με τις μορφικές και θεματικές αναλογίες των δύο ποιημάτων παρατηρούμε τα εξής: Οι δύο ποιητές, που εμπνέονται από μικρά περιστατικά, εκφράζουν την κατάφαση στη ζωή, απευθύνονται προς το αίσθημα και επιδιώκουν την άμεση συγκίνηση. Τα ποιήματα γραμμένα σε ιαμβικούς ενδεκασύλλαβους αποτελούνται από δύο τετράστιχα, ενώ άλλο κοινό στοιχείο είναι ο χειρισμός της δημοτικής σε μια εποχή που δεν είχε ακόμη καθιερωθεί πλήρως στον ελλαδικό χώρο. Το θέμα των δύο ποιημάτων περιστρέφεται αποκλειστικά γύρω από τη δύναμη της αγάπης και τις θετικές επιδράσεις που επιφέρει στη ζωή ενός άνδρα η αγάπη μιας γυναίκας. Ο ομιλητής του πρώτου ποιήματος εξομολογείται ότι βρήκε την ευτυχία δίπλα στην αγαπημένη του, ενώ ο ομιλητής του δεύτερου ποιήματος επιβεβαιώνει όσα είπε ο πρώτος και τον καλοτυχίζει. Η εναλλαγή πρώτου και δεύτερου προσώπου μεταξύ των δύο ποιημάτων δίνει την εντύπωση μιας συνομιλίας, κατά την οποία ο δεύτερος ομιλητής απαντάει σ' αυτά που είπε ο πρώτος. Στο θέμα των δύο ποιημάτων, έχει επιβιώσει ένα από τα κυριότερα μοτίβα του ρομαντισμού, ο έρωτας, αλλά «...με πόσες ποιοτικές διαφορές [...] ο έρωτας δεν ταυτίζεται πια μονότονα με τον θάνατο και την αποτυχία, γίνεται ερωτοτροπία, παιχνίδι, διασκέδαση, εκπληρωμένη χαρά των αισθήσεων».[5]

Η επίσημη απάντηση του Γιαλουράκη στην επιστολή δόθηκε το 1957, στην εισαγωγή της έκδοσης του ποιητικού έργου του Μάγνη.[6] Μεταξύ άλλων, αναφέρει ο Γιαλουράκης: «Η γνωριμία με το έργο του ποιητή είναι γνωριμία με την ψυχή του, με κείνο που συνηθίσαμε ν' αποκαλούμε "συναισθηματικό κόσμο". Είν' ένα έργο γεμάτο μετριοφροσύνη σαν όλη του τη ζωή. [...] Η ποίησή του είναι διαποτισμένη μελαγχολία, μια μελαγχολία που δεν είναι προϊόν εργαστηρίου, αλλ' η πεμπτουσία της πείρας μιας πικραμένης ζωής. Ο άνθρωπος αυτός, για τον οποίο ο αγώνας της ζωής δε στάθηκε εύκολος δρόμος, εύρισκε καταφύγιο και λύτρωση στην ποίηση...».[7]

Για τη συλλογή *Από τα τραγούδια της Σέμης*, στην οποία ανήκει το ποίημα της επιστολής, ο Γιαλουράκης αναφέρει: «Στα 1914 κυκλοφόρησε στην Αίγυπτο η πρώτη ποιητική συλλογή του Π. Μάγνη με τον τίτλο *Από τα τραγούδια της Σέμης* [...]. Ποια είναι η Σέμη κανένας δεν έμαθε. Είν' ένα πλάσμα χιμαιρικό, δημιούργημα της ποιητικής του φαντασίας; Είν' η γυναίκα που αγάπησε, χωρίς να εκδηλωθεί ποτέ ο έρωτάς του; Νομίζω πως είναι μάλλον πρόσωπο ανύπαρκτο, όσο κι αν το μυστήριό της πλανάται στα τραγούδια που του ενέπνευσε [...]. Η ερωτική ποίηση του Μάγνη είναι ποίηση ανθρωπιστική [...]. Η συνθετικότητα των στροφών είναι αναμφισβήτητη. Οι ιδέες υποτάσσουνε την τεχνική κι η τεχνική τις ιδέες».[8]

Η επιστολή του Μάγνη δεν βρέθηκε στο αρχείο του Γιαλουράκη, όπως θα ήταν αναμενόμενο, αλλά στο αρχείο του ποιητή Καίσαρα Εμμανουήλ, στο τμήμα του που έχει διασωθεί στο Ε.Λ.Ι.Α.[9] Μάλλον πρόκειται για παρατοποθέτηση, που μπορεί να εξηγηθεί από το γεγονός ότι ο Εμμανουήλ είχε εμπιστευθεί το τμήμα αυτό του αρχείου του στον Γιαλουράκη, το οποίο δώρισε στο Ε.Λ.Ι.Α. η σύζυγός του Σοφία μετά τον θάνατό του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ο Πέτρος Μάγνης, φιλολογικό ψευδώνυμο του Κωνσταντίνου Γ. Κωνσταντινίδη, γεννήθηκε στη Ζαγορά Πηλίου το 1880. Μετά το πέρας των εγκυκλίων σπουδών φοίτησε στη Νομική Σχολή και δημοσίευσε ποιήματα σε διάφορα περιοδικά των Αθηνών. Το 1903 εγκαταστάθηκε στην Αίγυπτο και εργάσθηκε σε επιχειρήσεις βάμβακος. Συνεργάσθηκε με αιγυπτιώτικα περιοδικά και υπήρξε μέλος της συντακτικής επιτροπής του περιοδικού *Νέα Ζωή*, από την οποία, όμως, αργότερα αποχώρησε και ίδρυσε με άλλους το περιοδικό *Σεράπιον*, στο οποίο εφάρμοσε τις ιδέες του για την επικράτηση της ζωντανής δημοτικής γλώσσας. Δημοσίευσε τις ποιητικές συλλογές: *Φτερουγίσματα* (1902), *Από τα τραγούδια της Σέμης* (1914), *Τα τραγούδια της Σέμης και άλλα* (1926), *Κόκκινες σελίδες* (1928), *Αρχιλόχεια* (1933), *Λαδανιές και ερείκια* (1936), *Κυκλάμινα* (1938), *Πασχαλιές και χειμωνάνθια* (1944), *Τα μετά το έπος* (1947). Στον Μάγνη αποδίδεται η αρνητική κριτική *Το ποιητικό έργο του Καβάφη* (Αλεξάνδρεια 1912), που δημοσιεύτηκε με το ψευδώνυμο Ροβέρτος Κάμπος. Μετά τον θάνατο του ποιητή ο αδελφός του Απόστολος Κωνσταντινίδης (γνωστός με το ψευδώνυμο Πήλιος Ζάγρας) εξέδωσε το ποιητικό του έργο σε δύο τόμους. Βλ. Πέτρου Μάγνη, *Τα Άπαντα*, τ. Α΄, Αλεξάνδρεια 1957. Ο Μάγνης έγραψε παραδοσιακή ποίηση του ελάσσονος τόνου, καλλιέργησε τον μετρικό στίχο και το βασικό θέμα των ποιημάτων του είναι η αγάπη. Πέθανε στην Αλεξάνδρεια το 1953. Θεωρείται από τους αξιολογώτερους ποιητές της Αιγυπτιώτικης λογοτεχνίας μετά τον Καβάφη. Βλ. Μ. Γιαλουράκης, «Εισαγωγή στο έργο του Πέτρου Μάγνη» στο Πέτρου Μάγνη *Τα Άπαντα*, τ. Α΄, Ιανουάριος 1957, σσ. γ΄-μ΄· Μ. Γιαλουράκης, *Η Αίγυπτος των Ελλήνων*, Καστανιώτης 2006, σσ. 624-629· Ευφροσύνη Κλαμπανιστή - Ευδοκία Παραδείση «Πέτρος Μάγνης» στο *Λεξικό νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα, Πατάκης, 2007, σ. 1303.

2. Η επιστολή στάλθηκε στην εξής διεύθυνση, στην εφ. *Ταχυδρόμος*, στην οποία εργαζόταν ο Μ. Γιαλουράκης: Journal "Tachydromos" / 4 Rue Zancarol / Alexandrie.

3. Ο Δροσίνης πέθανε στις 3 Ιανουαρίου 1951.

4. Ενδεικτική περίπτωση αρνητικής κριτικής είναι η ακόλουθη, η οποία αφορά την ποιητική συλλογή *Τα τραγούδια της Σέμης και άλλα*: «...στο έργο που έχουμε στα χέρια μας κυριαρχεί από την αρχή ώς το τέλος μια κοινοτυπία που όχι μόνο ποιήματα άρτια ...δε συναντούμε, μα ούτε καν ένα στίχο που θα μείνει στη μνήμη μας [...]. Η ευκολία κυριαρχεί στα γραφτά του Μάγνη: καμιά προσπάθεια για περιπέτειες στους δύσκολους δρόμους. Δεν μας υποβάλλει τίποτε. Εκφράζεται στατικά [...]. Είναι συμμαζεμένος, βαλμένος σε στενά όρια [...]». Αλλά και για το σύνολο του μέχρι τότε έργου του ο κριτικός αναφέρει: «Από μορφική άποψη ο Μάγνης μάς αφήνει ολότελα ασυγκίνητους [...]. Η ρουτίνα της σκέψης, η κούφια αισθηματολογία, ο ψευτορωμαντισμός της έκφρασης δε μπορεί παρά να κυριαρχούν. Οι εικόνες του είναι κοινότατες και δεν υπερβαίνουν τα όρια της απλής παρομοίωσης. Ένας άκρατος βερμπαλισμός κυριαρχεί μες το έργο του. Τίποτε δε διαγράφεται με αδρά χαρακτηριστικά. Είναι ένας άχρωμος ποιητής. Το μόνο του χαρακτηριστικό είναι η κοινοτυπία». Βλ. Δ. Ε. Ευαγγέλου, «Πέτρος Μάγνης», *Αργώ* 1 (1927) 190, 195.

5. Παν. Μουλλάς, «Γύρω στα 1880: οι όροι της αλλαγής», *Ρήξεις και συνέχειες. Μελέτες για τον 19ο αιώνα*, Αθήνα, Σοκόλης, 1993, σ. 88.

6. Μ. Γιαλουράκης, «Εισαγωγή», στο Πέτρου Μάγνη, *Τα Άπαντα*, ό.π., σσ. γ΄-μ΄.

7. Βλ. Μ. Γιαλουράκης, ό.π., σ. ιβ΄.

8. Βλ. Μ. Γιαλουράκης, ό.π., σ. ιε΄.

9. Ευχαριστώ το Ε.Λ.Ι.Α. για την άδεια δημοσίευσης της επιστολής.

Ελένη Παρισιάδου

Μεταφράζοντας έναν ομηρικό στίχο

Η σχέση του κάθε μεταφραστή με τους προηγούμενους είναι από τη φύση της προβληματική. Δεν είναι μόνο που ο νεότερος μεταφραστής φιλοδοξεί να ξεπεράσει τους προκάτοχούς του, είναι και που πρέπει να διαφοροποιηθεί, οπότε συνειδητά πασχίζει ν' αποφύγει κάθε ώς τότε δημοσιευμένη μεταφραστική λύση, ακόμα κι αν την κρίνει επιτυχημένη, από το φόβο κάποιος να του πει πως μιμείται, αν όχι και πως αντιγράφει!

Στην περίπτωση της μετάφρασης της *Ιλιάδας* από τους Νίκο Καζαντζάκη

Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κύπρου

και Ιωάννη Κακριδή, τέτοιο πρόβλημα δεν υπάρχει, καθώς πέρα από κάθε θετική ή αρνητική κριτική της κλασικής μετάφρασης του Αλέξανδρου Πάλλη, ο σεβασμός στο έργο του πρώτου δημοτικιστή μεταφραστή της *Ιλιάδας* ήταν μεγάλος, και την απόφαση ν' αφιερώσουν τη δική τους μετάφραση στη μνήμη του την είχαν πάρει εξαρχής. Έτσι, εδώ δεν θέλουμε τίποτα παραπάνω από το να παρουσιάσουμε μιαν ιδιότυπη περίπτωση, όπου η μετάφραση του Πάλλη παρολίγο να οδηγήσει τον Καζαντζάκη σε λάθος δρόμο.

Σ' ένα από τα πάμπολλα γράμματα που ανταλλάξαν οι δυο μεταφραστές στα δεκατέσσερα χρόνια της συνεργασίας τους, ο Καζαντζάκης πρόσθεσε ως υστερόγραφο το αδημοσίευτο ώς σήμερα σημείωμα:

Υ.Γ.
Προχτές που συνάντησα πάλι (θ, 484) το γνωστό στίχο
«Οι δ' ἐπ' ονείαθ' ετοίμα προκείμενα χείρας ίαλλον»[1]
Είδα πως η μετάφρασή μας είταν άσκημη:
«Και στα έτοιμα λιχούδικα φαγιά μπροστά το χέρι απλόσαν.»
Το λιχούδικα δε μου άρεσε καθόλου· διορθώνω λοιπόν:
«Στα ετοιμασμένα αρχοντοφάγια αφτοί...
Μου άρεσε το αρχοντοφάγια μα το «ετοιμασμένα»
τόρα καθόλου και διορθόνο λοιπόν:
«Και στα στρωμένα αρχοντοφάγια αφτοί...»
Μα λέγεται «στρωμένα φαγιά»; Λέμε «στρωμένο
Τραπέζι»· φτάνουμε έτσι στο τέλεια δημοτικό:
«Και στο στρωμένο αρχοντοτράπεζο...»
Σε παρακαλω γράψε μου πιο προτιμάς
για να πάρω απόφαση.

Ν

Πρώτη μας αντίδραση ν' αναρωτηθούμε, γιατί ο Καζαντζάκης επιμένει να χαρακτηρίζει πότε λιχούδικα και πότε αρχοντικά τα φαγητά. Η επική λέξη ὄνειαρ – πληθυντικός ὀνείατα, και με απόστροφο ὀνείαθ', όταν ακολουθεί δασεία – σημαίνει απλά και μόνο τρόφιμα, εδέσματα. Η απάντηση είναι εύκολη μόλις προσέξουμε ότι για κάποιο λόγο, ίσως για να συμπληρωθεί ο δεκαπεντασύλλαβος, τον ίδιο στίχο ο Πάλλης τον είχε μεταφράσει:

κι εκείνοι σ' έτοιμα άπλωσαν λιγούδια, ομπρός στρωμένα (Ι 91)
και τότες σ' έτοιμα άπλωσαν καλούδια, ομπρός στρωμένα (Ω 627)[2]

Φανερό ότι από τα λιγούδια και τα καλούδια του Πάλλη προέρχεται το λάθος του Καζαντζάκη, που φυσικά δεν θ' άργησε να διορθωθεί. Το 1955, στην έκδοση της *Ιλιάδας*, διαβάζουμε:

Και κείνοι ευτύς ομπρός τους στα έτοιμα φαγιά τα χέρια απλώσαν.
(Ι 91· πβ. Ι 221 και Ω 627)[3]

Αν τώρα αναζητήσουμε, ας είναι και μόνο από φιλολογική περιέργεια, την τύχη του ίδιου στίχου σε δύο δόκιμους μεταφραστές που ακολούθησαν, θα διαπιστώσουμε ότι ο Πανταζής Κοντομίχης, μεταφράζοντας το 1976 σε δεκαπεντασύλλαβο, άλλο δεν έκανε από το να παραλείψει το *ευτύς* που στους Καζαντζάκη - Κακριδή συμπληρώνει τον δεκαεπτασύλλαβο, και έγραφε:

Κι αυτοί μπροστά στα έτοιμα φαγιά τα χέρια απλώναν (Ι 91· πβ. Ι 223 και Ω 627)

Διαφορετικά ο Δημήτρης Μαρωνίτης, μεταφράζοντας το 2009 σε ελεύθερο στίχο, προτίμησε να παραλλάζει κάθε φορά τη διατύπωση, και έγραψε:

Οπότε αυτοί τα χέρια στο έτοιμο φαγητό απλώνουν (Ι 91)
τότε τα χέρια τους απλώνουν στο έτοιμο φαγητό (Ι 221)
στ' άφθονα τότε φαγητά τα χέρια τους απλώνουν (Ω 627).[4]

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ο Καζαντζάκης έχει εφαρμόσει και στον ομηρικό στίχο το προσωπικό του τονικό σύστημα, και κρίνουμε σωστό να το σεβαστούμε.

2. Μια τρίτη φορά που ο στίχος απαντά στην *Ιλιάδα*, ο Πάλλης τον μεταφράζει σωστά: *τότε όλοι σ' έτοιμα άπλωσαν φαγιά, στρωμένα ομπρός τους* (Ι 222).

3. Παρόμοιες και οι μεταφράσεις του ίδιου πάντα στίχου στη μετάφραση της *Οδύσσειας*: α 149, δ 67, δ 218, ε 200, θ 71, θ 484, ξ 453, ο 142, π 54, ρ 98, υ 256· και βέβαια δεν είναι σύμπτωση, όταν το 1954, στην πεζή μετάφραση της *Ιλιάδας* των εκδόσεων Ι. Ν. Ζαχαρόπουλου, η Όλγα Κομνηνού-Κακριδή μεταφράζει: *Εκείνοι άπλωσαν τα χέρια τους στα έτοιμα φαγιά που ήταν εμπρός τους* (Ι 91· πβ. Ι 222 και Ω 627).

4. Παρόμοιες παραλλαγές του ίδιου στίχου συναντούμε και στη μετάφραση της *Οδύσσειας* που είχε προηγηθεί το 2006.

Φάνης Ι. Κακριδής

Μερικές πληροφορίες για τον Νίκο Νικολαΐδη στο αθηναϊκό περιοδικό *Δάφνη* (1910)

Κατά την πρώτη διαμονή του στην Αθήνα, από το καλοκαίρι του 1907 ώς τον Ιούλιο του 1908, ο νεαρός τότε Νίκος Νικολαΐδης αναπτύσσει αρκετές δραστηριότητες: α) Παρακολουθεί ως ακροατής ένα μάθημα διακοσμητικής στο Πολυτεχνείο, αφού δεν έγινε δεκτός στη Σχολή Καλών Τεχνών (είχε περάσει τις εξετάσεις, αλλά δεν διέθετε απολυτήριο σχολαρχείου). β) Βοηθά τον γιατρό και καθηγητή Ανατομίας Θ. Παπαϊωάννου, σχεδιάζοντας με κάθε λεπτομέρεια εγχειρήσεις στη Χειρουργική και Γυναικολογική Κλινική «Ο Σωτήρ». γ) Ιδρύει μαζί με άλλους (λ.χ. τους Π. Γιαννόπουλο, Τ. Δεπάστα, Ι. Δραγούμη, Στ. Μαρτζώκη, Φ. Πανά και Κ. Χρηστομάνο) τον «Πανελλήνιο Σύλλογο Η Δράσις», που είχε σκοπό να συγκεντρώνει χρήματα για την ενίσχυση του εθνικού στόλου διοργανώνοντας ερασιτεχνικές θεατρικές παραστάσεις και άλλες εκδηλώσεις (ο Νικολαΐδης ανέλαβε και το ταμείο του Συλλόγου, σχεδίασε το λάβαρό του, ενώ έλαβε μέρος σε τέτοιες παραστάσεις). δ) Δημοσιεύει τα πρώτα κείμενά του στο *Α.Ο.Δ.Ο.* (= *Απ' Όλα δι' Όλους*), εβδομαδιαίο παράρτημα της εφ. *Ακρόπολις* του Βλάση Γαβριηλίδη. ε) Συμμετέχει ως «τακτικός συντάκτης» στην έκδοση του περ. *Πανελλήνιος Επιθεώρησις* (1908) του Γεωργίου Α. Βεθανόπουλου, όπου δημοσιεύει μικρά πεζά και καλλιτεχνικά σημειώματα. Μάλιστα στο τεύχος Ιουνίου του 1908 ο Τίμος Δεπάστας τον παρουσιάζει με εγκωμιαστικά σχόλια και φωτογραφία του, ως ένα «μεγάλο παιδί» 19 ετών. Όμως ο Νικολαΐδης είναι ήδη 24 ετών το 1908 και το γνώριζε πολύ καλά, αφού από τα παιδικά του χρόνια διάβαζε την ημερομηνία γέννησής του, όπως την είχε γράψει ο πατέρας του

Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κύπρου - Μικρασιατικές Σπουδές

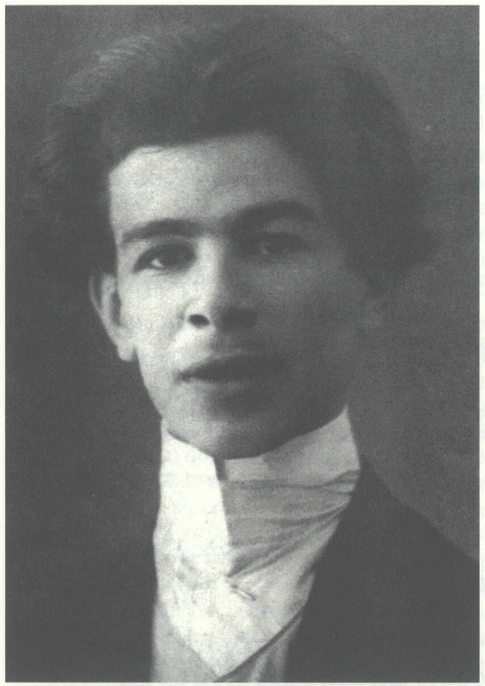

Ν. Νικολαΐδης (Αρχείο Γ. Μαστρή)

στον παραστάτη της εξώπορτας στο πατρικό του: «Σήμερον 3 Απριλίου 1884 ξημερώματα Τρίτης εγεννήθη ο πρωτότοκός μου υιός» (επομένως, από τότε έκρυβε την ηλικία του). στ) Αρχίζει να γράφει το *Γαλάζιο λουλούδι* και άλλα κείμενά του, τα οποία θα χαθούν κατά την αιχμαλωσία του από τους Τούρκους το 1914. ζ) Αναπτύσσει επαφές και κάνει γνωριμίες με αρκετούς λογίους, λογοτέχνες και καλλιτέχνες της εποχής: εκτός από τους παραπάνω, γνωρίζει και τους λογοτέχνες Δ. Βουτυρά, Κ. Παλαμά, Λ. Πορφύρα, Γ. Σουρή και Ρ. Φιλύρα, τον γλύπτη Ν. Στεργίου, τον γελοιογράφο Αντώνη Βώττη κ.ά.[1]

Όμως η ζωή στην Αθήνα δεν τον ικανοποιεί, ίσως γιατί νιώθει ότι το περιβάλλον δεν τον βοηθά να αναπτύξει τα λογοτεχνικά και άλλα ενδιαφέροντά του. «Ήταν κούφια και τιποτένια εποχή», είπε ο ίδιος πολύ αργότερα (γύρω στα 1950) σε έναν από τους πιο αφοσιωμένους θαυμαστές του, τον Στρατή Τσίρκα. Αλλά και σε συνομιλίες του με έναν δεύτερο βιογράφο και μελετητή του, τον μουσικό και λογοτέχνη Σταύρο Καρακάση, παραδέχεται ότι στα 1912 (ή καλύτερα στα χρόνια 1908-1912) ήταν «Εθνικιστής, Πατριώτης και Ατομικιστής» και προσθέτει: «Μια κούφια εποχή, όπου όλοι μας ήμασταν κούφιοι. [...] Ένα τέλμα δίχως καμμιά κίνηση ιδεών, όταν στα βουρκωμένα νερά έπεσε η υπόθεση Δελμούζου με συνέχεια το σοσιαλισμό στο Βόλο».[2] Είναι φανερό ότι ο 66χρονος πια Νικολαΐδης βλέπει τα πράγματα από εντελώς διαφορετική σκοπιά, καθώς δεν έμεινε ανεπηρέαστος από τις σοσιαλιστικές ιδέες.

Τον Ιούλιο του 1908 ο Ν. Νικολαΐδης αποφασίζει να επιστρέψει στην Κύπρο, με σκοπό να μεταβεί στο Λονδίνο, κοντά στη θεία του Ζωή Κλαρκ, για να σπουδάσει ή και για να εργαστεί. Όταν το καράβι έκανε σταθμό στην Αλεξάνδρεια, με την ακμαία ελληνική παροικία, αντιλήφθηκε ότι θα μπορούσε να ζήσει και να δημιουργήσει εκεί. Έτσι, κινείται ανάμεσα στην Αλεξάνδρεια και το Κάιρο, ζωγραφίζει (μαζί με τον Δ. Λίτσα) για λογαριασμό ενός επιτήδειου έμπορου, συμμετέχει πρόσκαιρα στην έκδοση του λογοτεχνικού περιοδικού *Σεράπιον* (Αλεξάνδρεια, Ιαν. 1910 - Ιαν. 1911), ενώ παράλληλα αρχίζει τα ταξίδια του σε διάφορες χώρες. Στο μεταξύ κυκλοφορεί στην Αθήνα το εβδομαδιαίο περιοδικό *Δάφνη*, με λογοτεχνική και άλλη ύλη. Σε πέντε από τα 53 τεύχη του περιοδικού εντοπίσαμε μερικά ενδιαφέροντα ίχνη του Ν. Νικολαΐδη και τα παρουσιάζουμε εδώ.

α) «Αλληλογραφία», *Δάφνη* 27 (4.2.1910) 11.

«**Ν. Νικολαΐδην**, Αλεξάνδρεια. Επιστολή και περιοδικά ελήφθησαν. Ευχαριστούμεν θερμώς για όσα γράφετε. Ο κ. Δεπάστας θα σας απαντήσει ιδιαιτέρως, αποστέλλων και τα ζητούμενα».

Το πρώτο τεύχος του περ. *Δάφνη* κυκλοφόρησε την Πέμπτη 6 Αυγούστου 1909, με ιδρυτή και διευθυντή τον Σπύρο Κ. Τρικούπη,[3] που κρατά το περιοδικό ώς το τχ. 30 (25.2.1910). Από το τεύχος 31 κ.ε. αναλαμβάνει διευθυντής και ιδιοκτήτης ο Τίμος Π. Δεπάστας,[4] ο οποίος είχε στο μεταξύ αποχωρήσει από το περ. *Πανελλήνιος Επιθεώρησις*), ενώ από το ίδιο τεύχος δηλώνεται ως αρχισυντάκτης ο Μ. Μαγκάκης.[5] Αν και πολυσυλλεκτικό, το έντυπο αυτό φιλοξένησε αρκετές συνεργασίες που κινούνται στο κλίμα του αισθητισμού, όπως των Β. Ζήνωνος, Ν. Λαπαθιώτη, Μ. Μαγκάκη, Κ. Ουράνη, Πλ. Ροδοκανάκη, Κ. Χρηστομάνου και Ρ. Φιλύρα, αλλά και μεταφράσεις κειμένων των Ch. Baudelaire, G. D'Annunzio, E. A. Poe, O. Wilde κ.ά.

Στο παραπάνω σημείωμα από τη στήλη της «Αλληλογραφίας» γίνεται λόγος σε «περιοδικά». Υπολογίζουμε ότι ο Ν. Νικολαΐδης απέστειλε στη *Δάφνη* (και για τον Τ. Δεπάστα) αντίτυπα του πρώτου τεύχους του περ. *Σεράπιον*, που κυκλοφόρησε την Πρωτοχρονιά του 1910 με καλαίσθητο εξώφυλλο, φιλοτεχνημένο από τον ίδιο. Στο ίδιο τεύχος δημοσιεύεται και ένα αφήγημά του («Ιστορία μιας αγάπης»), αλλά και φωτογραφία ενός εικαστικού έργου του με τον τίτλο «Η καινούργια μπόλια», για να ακολουθήσει ένα δεύτερο πεζό του («Αλήθεια σ' όνειρο») στο τεύχος Φεβρουαρίου. Στη συνέχεια, ο Νικολαΐδης διαφωνεί σε ορισμένα ζητήματα με την ομάδα του περιοδικού και αποχωρεί.[6] Ενδέχεται όμως να έστειλε στη *Δάφνη* (και ειδικά στον Τ. Δεπάστα) και κάποιο άλλο αλεξανδρινό περιοδικό, όπως τη *Νέα Ζωή*, παρόλο που ο ίδιος και τα άλλα μέλη του *Σεραπίου* είχαν ήδη αποχωρήσει από τον κύκλο της *Νέας Ζωής*, δυσαρεστημένοι με τον Κ. Ν. Κωνσταντινίδη. Θυμίζουμε ότι ο Νικολαΐδης δημοσίευσε σε παλαιότερο τεύχος της *Νέας Ζωής* (τχ. 49, Οκτ. 1908) το αφήγημά του «Πίσω από τις ροδονιές» και ίσως θέλησε να ενημερώσει τους πρώην συνεργάτες του για τη δημοσίευση αυτή.

β) «Οι ανταποκριταί μας», *Δάφνη* 41 (13.5.1910) 3.

Ο Ν. Νικολαΐδης δηλώνεται ως ανταποκριτής της *Δάφνης* στο Κάιρο. Το όνομά του επαναλαμβάνεται και στο επόμενο τεύχος του περιοδικού (τχ. 42, 20.5.1910, σ. 4), με τη διαφορά ότι προστίθεται τώρα και ένας δεύτερος ανταποκριτής στο Κάιρο, ο Σ. Σβορώνος.

Στο τεύχος 41 της *Δάφνης* προκηρύσσεται «μέγας διαγωνισμός προς σύνθεσιν διηγήματος» και μάλιστα «διηγήματος ηθογραφικών ηθών και εθίμων επαρχιακών. Θα βραβευθή το περιέχον τα περιεργότερα ήθη και έθιμα και το καλλίτερα γραμμένον». Η έκταση του διηγήματος περιορίζεται σε μία σελίδα του περιοδικού. Η θεματική των διηγημάτων που προορίζονται για τον διαγωνισμό μάς ξενίζει, αν σκεφτούμε ότι βρισκόμαστε στα 1910 και μάλιστα έχουμε να κάνουμε με ένα περιοδικό που κινείται σε γενικές γραμμές στο κλίμα της ωραιολατρίας και του αισθητισμού. Ας θυμηθούμε ότι ο Ροΐδης είχε σατιρίσει από το 1899 την πλησμονή του ηθογραφικού διηγήματος ή έστω ορισμένων όψεων της ηθογραφίας.[7]

Βιβλιοθήκη Κύπρου Τεκμήρια

Όπως θα δούμε στη συνέχεια, ο Νικολαΐδης συμμετέχει με διήγημά του στον διαγωνισμό της *Δάφνης*.

γ) «Ο κύριος Ν. Νικολαΐδης ανταποκριτής μας εν Καΐρῳ», *Δάφνη* 43 (27.5.1910) 5.

Εδώ δημοσιεύεται ξανά η νεανική φωτογραφία του Νικολαΐδη που είχε δημοσιευτεί αρχικά στο περ. *Πανελλήνιος Επιθεώρησις* και είναι πια γνωστή και από άλλες δημοσιεύσεις στα πιο πρόσφατα χρόνια.[8] Προφανώς ήταν διαθέσιμο το κλισέ της αρχικής δημοσίευσής της και έτσι δεν χρειάστηκε να καταβάλει ο Νικολαΐδης έξι δραχμές για την κατασκευή άλλου, όπως προειδοποιούσε σχετική ανακοίνωση σε διπλανή στήλη στο ίδιο τεύχος: «οι θέλοντες να δημοσιευθή η εικών των, εάν μεν έχωσι κλισέ, ας το αποστείλωσιν, άλλως ας στείλωσιν την φωτογραφίαν των μετά δρχ. 6 προς κατασκευήν κλισέ και δημοσίευσιν». Αν η φωτογραφία τραβήχτηκε το 1908, τότε ο Νικολαΐδης, που φορά ψηλό κολάρο, μοιάζει να είναι μικρότερος σε ηλικία.

δ) «Τ' αποτελέσματα του ηθικογραφικού [sic] διαγωνισμού», *Δάφνη* 47 (28.6.1910) 2.

Από την ανακοίνωση αυτή πληροφορούμαστε ότι η κριτική επιτροπή, αποτελούμενη από τους Χρ. Δαραλέξη, Πλ. Ροδοκανάκη και Τ. Δεπάστα, έκρινε ότι κανένα από τα πολλά διηγήματα που στάλθηκαν για το διαγωνισμό δεν είχε τον χαρακτήρα της ηθογραφίας. Παρόλα αυτά, αποφάσισε να απονείμει τρεις επαίνους και το τρίτο βραβείο σε άγνωστους συγγραφείς, που δηλώνονται μάλλον με ψευδώνυμο ή με τα αρχικά τους (Ντίνος Έλκτος, Α. Ρ., Φ. Παρθένος, Α. Καντζουρού) και το δεύτερο βραβείο στον Γ. Αθάνα. Επίσης, ξεχώρισε ως καλύτερο ένα διήγημα του Ν. Νικολαΐδη, το οποίο απορρίφθηκε εξαιτίας της έκτασής του:

«Όσον αφορά το υπό τον τίτλον "Παιδικοί έρωτες" του Ν. Νικολαΐδου, τούτο είναι τέλειον και άξιον πρώτου βραβείου, αλλά δυστυχώς αντί μιας σελίδος της *Δάφνης* θα καταλάβη μίαν *Δάφνην* ολόκληρον και συνεπώς τίθεται εκτός διαγωνισμού».

Κανένα από τα γνωστά διηγήματα του Ν. Νικολαΐδη δεν έχει τον τίτλο «Παιδικοί έρωτες». Ενδεχομένως ένα τέτοιο κείμενο να βρισκόταν ανάμεσα στα χειρόγραφά του, τα οποία κατέσχεσαν οι Τούρκοι κατά την αιχμαλωσία του στη Συρία το 1914. Όπως μαρτυρεί ο Τσίρκας, βασισμένος σε πληροφορίες του Νικολαΐδη: «Οι Τούρκοι τού κατάσχουν τα λεφτά και μαζί τους όλα του τα χειρόγραφα, που κουβαλούσε πάντα μαζί του στις περιπλανήσεις του: Το "Μπαξεβάνη", το *Γαλάζιο λουλούδι* κι ένα μυθιστόρημα: "Στον ίσκιο της παπαρούνας"».[9] Πάντως, μερικά από τα πρωιμότερα διηγήματά του, κυρίως «Η καινούργια μπόλια» και «Το μυστικό», τα οποία δημοσιεύονται αργότερα στα αλεξανδρινά *Γράμματα* (το 1913 και το 1916, αντίστοιχα), έχουν ηθογραφικό χαρακτήρα και αναφέρονται σε έρωτες νέων· όμως αυτοί δεν θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν «παιδικοί έρωτες». Θα μπορούσαμε ίσως να πούμε ότι τέτοιοι «παιδικοί έρωτες» περνούν αργότερα στο πρώτο μυθιστόρημά του (*Το Στραβόξυλο*, 1922 [=1923]), όπου γίνεται λόγος για τα εφηβικά ειδύλλια του Γιώργη με την Κατερινιώ και τη Μαρίνα, τα οποία όμως δεν εξελίσσονται και δεν ολοκληρώνονται.

ε) «Αλληλογραφία», *Δάφνη* 52 (15.7.1910) 8.

«Ν. Ν. Κάιρον. Ευχαριστώ δι' εγγραφήν νέων συνδρομητών. Χρήματα ελήφθησαν».

Παρά το γεγονός ότι το διήγημα του Ν. Νικολαΐδη αποκλείστηκε (μετ' επαίνων βέβαια) από τον διαγωνισμό, ο ίδιος φαίνεται ότι παρέμεινε ανταποκριτής της *Δάφνης* στο Κάιρο και εξακολουθούσε να τη στηρίζει με την εγγραφή συνδρομητών.

Στο αρχείο του Νικολαΐδη, που βρισκόταν στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Αμμοχώστου ώς τον Αύγουστο του 1974 και τώρα λανθάνει, δεν υπήρχαν οποιαδήποτε άλλα τεκμήρια από τις επαφές του με το περιοδικό *Δάφνη* ή με τον Τ. Δεπάστα. Αν ο ίδιος είχε προνοήσει να κρατήσει τη σχετική ή άλλη νεανική αλληλογραφία του, θα χάθηκε και αυτή μαζί με όλα τα χαρτιά του κατά την αιχμαλωσία του από τους Τούρκους το 1914.[10]

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Πολλά βιογραφικά στοιχεία για τον Ν. Νικολαΐδη μπορεί να δει κανείς σε τρεις γνωστές βιογραφίες, του Σταύρου Καρακάση, *Η ζωή και το έργο του Νίκου Νικολαΐδη*, Κάιρο 1953, του Στρατή Τσίρκα, «Ο διηγηματογράφος Νίκος Νικολαΐδης», *Αλεξανδρινή Λογοτεχνία*, Αλεξάνδρεια 1950 [= επιμ. Λ. Παπαλεοντίου, Λευκωσία, Εν Τύποις, 2003, όπου συγκεντρώνονται όλα τα δημοσιεύματα του Τσίρκα για τον Ν. Ν., μαζί και η ανολοκλήρωτη μελέτη του], και της Ελένης Βοΐσκου, *Και αύριο Νίκος Νικολαΐδης, ένας σταθμός στη λογοτεχνία μας*, Αθήνα 1983. Βλ. επίσης, Κώστας Νικολαΐδης, «Χρονολόγιο Νίκου Νικολαΐδη (1884-1956)», *Νέα Εποχή* 211 (1991) 5-16· Βασίλης Βασιλειάδης, «Χρονολόγιο Νίκου Νικολαΐδη (1884-1956)», στον τόμο Νίκος Νικολαΐδης, *Επιλεγμένα διηγήματα*, επιμ. Β. Βασιλειάδης, Λευκωσία, Αρμίδα, 2011, σσ. 250-270· Λευτέρης Παπαλεοντίου, *Νίκος Νικολαΐδης ο Κύπριος, Αλληλογραφία και άλλο αρχειακό υλικό*, Λευκωσία, ΚΕΕ, 2018, όπου και εκτενής βιβλιογραφία.

Ολοκληρώνοντας το παραπάνω κείμενο, πρόσεξα ότι ο Αλ. Ζήρας, στο άρθρο του «Η στράτευση του Νίκου Νικολαΐδη στον δημοτικισμό. Το μεταίχμιο του 1908» (*Νέα Εποχή* 226, 1994, σσ. 14-17), αναφέρθηκε σε συναφή θέματα και μάλιστα παρέθεσε από το περ. *Δάφνη* (τχ. 27) την πρώτη αναφορά στον Ν. Νικολαΐδη (σ. 17, σημ. 9). Στο ίδιο δημοσίευμά του (σ. 16) ο Αλ. Ζήρας παρουσιάζει δύο άγνωστες πληροφορίες από το περ. *Ο Νουμάς* (τχ. 488, 1.9.1912, σ. 448· τχ. 506, 4.5.1913, σ. 108), που αφορούν τη σύγκρουση του Ν. Νικολαΐδη με τον Φ. Πανά στον Βόλο· οι αναφορές αυτές δεν αξιοποιήθηκαν, δυστυχώς, στον πρόσφατο τόμο με την Αλληλογραφία του Νικολαΐδη, όπου φωτίζεται όμως αρκετά η μάλλον αρνητική στάση του απέναντι στους Ταγκόπουλους.

2. Σταύρος Καρακάσης, ό.π., σ. 40.

3. Ο νομικός και πολιτευτής Σπύρος Κ. Τρικούπης (1888-1945), εγγονός του πολιτικού και ιστορικού Σπυρίδωνος Τρικούπη, ήταν ξάδελφος του Ν. Λαπαθιώτη. Από τα νεανικά του χρόνια ενδιαφέρθηκε για τα γράμματα και τις τέχνες. Ίδρυσε τη *Δάφνη*, συνεργάστηκε με τα περ. *Ο Νουμάς*, *Πινακοθήκη* και *Παναθήναια* και ανέπτυξε πολιτική δράση. Συνελήφθη κατά τα Δεκεμβριανά και εκτελέστηκε από τον ΕΛΑΣ τον Ιανουάριο του 1945.

4. Για τον βασιλόφρονα δημοσιογράφο Τίμο Π. Δεπάστα δεν γνωρίζουμε πολλά πράγματα. Όπως αναφέρει ο Τσίρκας (ό.π., σημ. 1, 2003, σ. 45), βασισμένος μάλλον σε σχετική πληροφορία του Νικολαΐδη, ο Δεπάστας ήταν «ο συγγραφέας της θεατρικής ηθογραφίας *Το Τζιώτικο ραβαΐσι* και δημιουργός του τύπου του Λεονταρή». Πράγματι, το 1915 εκδόθηκε στην Αθήνα το θεατρικό έργο του «*Το Τζιώτικο ραβαΐσι*, ηθογραφική σάτυρα εις πράξεις τρεις», όπου δημοσιεύεται και φωτογραφία του συγγραφέα με στρατιωτική σχολή, από την περίοδο κατά την οποία ο Τ. Δεπάστας ήταν «έφεδρος αξιωματικός, υπασπιστής της VIII Μεραρχίας». Ευχαριστώ τον συνάδελφο Λ. Βαρελά που εντόπισε στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Θεσσαλονίκης την έκδοση αυτή, όπου αναδημοσιεύεται επιστολή από το «Βασιλικό Πολ. Γραφείο» (Αθήνα, 14.3.1915) με την οποία γνωστοποιείται στον συγγραφέα ότι «η Α. Μ. ο Βασιλεύς [Κωνσταντίνος Α΄] ηυδόκησε ν' αποδεχθή την εις Αυτόν αφιέρωσιν του, τοιαύτην επιτυχίαν σχόντος, έργου σας *Τζιώτικο ραβαΐσι*».

5. Για το περ. *Δάφνη* βλ. το σχετικό λήμμα των Βασίλη Πάγκαλου και Χ. Λ. Καράογλου στη συλλογική έκδοση *Περιοδικά λόγου και τέχνης (1901-1940)*, τ. Α΄ (1901-1925), εποπτεία Χ. Λ. Κα-

Βιβλιοθήκη Κύπρου

ράογλου, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1996, σσ. 173-176. Για το περιοδικό αυτό δεν υπάρχει λήμμα ούτε στο *Λεξικό νεοελληνικής λογοτεχνίας* (Αθήνα, Πατάκης, 2007) ούτε στην *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Τύπου* (Αθήνα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2008).

6. Για το περ. *Σεράπιον* βλ. το σχετικό λήμμα της Μαρίας Ρώτα στην *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Τύπου* (ό.π., τ. 4, σ. 73), όπου και φωτογραφία του εξωφύλλου το οποίο φιλοτέχνησε ο Νικολαΐδης. Για τη συμμετοχή του τελευταίου στην έκδοση του περιοδικού και για τους λόγους που οδήγησαν στην αποχώρησή του, βλ. Σ. Τσίρκας, ό.π. (σημ. 1, 2003), σσ. 79-81, Λ. Παπαλεοντίου, ό.π. (σημ. 1), σσ. 298-300 και 418-419, όπου και άλλη σχετική βιβλιογραφία.

7. «[...] το ημέτερον κοινόν ήρχισε, δεν λέγομεν ν' αηδιάζη, αλλά να χορταίνη τας στάνας, τας στρούγγας, τα λημέρια, τας φλογέρας, τους κολλήγους, τους λεβέντηδες, τας ζηλεμένας κόρας, τα μοιρολόγια, τα ασημοχρύσαφα και τους κερατισμούς των τράγων. Ταύτα είναι αληθώς ποιητικώτατα, αλλ' έχουσι και το μέγα της ποιήσεως μειονέκτημα, ότι αύτη είναι μόνον κατά μικράς δόσεις ανεκτή, έστω και αν τύχη εξαιρετικώς καλή»: Ε. Ροΐδης, *Άπαντα*, επιμ. Άλκης Αγγέλου, τ. Ε΄, Αθήνα, Ερμής, 1978, σσ. 288-289. Και άλλοι σχολίασαν αρνητικά την ελληνική ηθογραφία, όπως ο Δ. Χατζόπουλος στο περ. *Διόνυσος* (1, 1901, σσ. 71-75 και 223-227). Για τον όρο «ηθογραφία» και τη σχετική βιβλιογραφία βλ. το ομότιτλο λήμμα του Λ. Βαρελά στο *Λεξικό νεοελληνικής λογοτεχνίας*, ό.π. (σημ. 5), σσ. 796-797.

8. Αργότερα περιλήφθηκε στη μονογραφία της Ελ. Βοΐσκου (ό.π., σημ. 1, ένθετο, αρ. 3), αναδημοσιευμένη από το περ. *Πανελλήνιος Επιθεώρησις*. Στη συνέχεια παρουσιάστηκε και σε πιο πρόσφατες εκδόσεις, με βάση το πρωτότυπο από το αρχείο της Γεωργίας Μαστρή.

9. Σ. Τσίρκας, ό.π. (σημ. 1, 2003), σ. 88.

10. Ας σημειωθεί και εδώ ότι τον Δεκέμβριο του 1966 ο Σ. Τσίρκας κατέθεσε στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Αμμοχώστου το αρχείο του Νικολαΐδη που είχε στα χέρια του. Το σημαντικό αυτό υλικό το κατέγραψε σχολαστικά ο διευθυντής της βιβλιοθήκης, ο Γ. Φ. Πιερίδης. Ο Κατάλογος, που σώζεται στα αρχεία Τσίρκα και Γ. Φ. Πιερίδη, αναδημοσιεύτηκε στις εκδόσεις: Λ. Παπαλεοντίου, *Κατάλοιπα από το Αρχείο του Νίκου Νικολαΐδη*, Λευκωσία, Εν Τύποις, 2003, σσ. 323-337, και *Νίκος Νικολαΐδης ο Κύπριος, Αλληλογραφία*, ό.π. (σημ. 1), σσ. 522-531. Ανάμεσα στα ελάχιστα περιοδικά που υπήρχαν στο αρχείο του Νικολαΐδη ήταν και η *Πανελλήνιος Επιθεώρησις*, ειδικά το τχ. 3 (Ιούν. 1908), όπου δημοσιεύτηκαν δύο κείμενά του, το αφήγημα «Η ωχρά» και η κριτική του για τη «Β΄ Καλλιτεχνική Έκθεσι», αλλά και το επαινετικό σημείωμα του Τ. Δεπάστα για τον πρώτο (με τη φωτογραφία του), το οποίο αναδημοσιεύτηκε από την Ε. Βοΐσκου, ό.π. (σημ. 1), σσ. 28-29.

Λευτέρης Παπαλεοντίου

Τα στρατολογικά του Ναπολέοντα Λαπαθιώτη

Στο περίφημο «τεύχος Λαπαθιώτη» του περιοδικού *Η λέξη* (τχ. 33, Μάρτης-Απρίλης 1984) φιλοξενείται, ανάμεσα στ' άλλα, άρθρο του Τάσου Μουμτζή με τίτλο «Τα στρατιωτικά χρόνια του Ναπολέοντα Λαπαθιώτη». Στο άρθρο αυτό προτάσσεται εισαγωγή του Τάσου Κόρφη, ο οποίος άλλωστε είχε προτρέψει τον Μουμτζή να καταγράψει τις λαπαθιωτικές αναμνήσεις του.

Ο συντάκτης του άρθρου, γεννημένος το 1894, αφηγείται ότι ήταν προπαιδευτής του Λαπαθιώτη, όταν αυτός παρουσιάστηκε στον 8ο Λόχο του 1ου Πεζικού Συντάγματος στις αρχές του 1914 για να υπηρετήσει τη θητεία του ως κληρωτός της κλάσεως 1914 γεννηθείς το 1895. Ο επιλοχίας του λόχου, ο ονομαστός Κ. Νέρης, είχε αμέσως καλέσει κατά μέρος τον Μουμτζή και τον είχε παρακαλέσει να θέσει υπό την προστασία του τον νεοσύλλεκτο Λαπαθιώτη, καθώς ήταν γιος του στρατηγού Λεωνίδα Λαπαθιώτη. Αφού περιγράφει τη γνωριμία του με τον Λαπαθιώτη και τους γονείς του, ο Μουμτζής προσθέτει ότι λίγο αργότερα ο ίδιος στάλθηκε να φοιτήσει στον Ουλαμό Εφέδρων Αξιωματικών και έχασε τα ίχνη του Ναπολέοντα, τον οποίο δεν ξαναείδε παρά στη Θεσσαλονίκη το 1916, «ως ...επαναστάτη έφεδρο ανθυπολοχαγό διερμηνέα, μαζί με τον Στρατηγό πατέρα του».

Τελειώνοντας το άρθρο, ο Μουμτζής διατυπώνει την υποψία ότι ο Λαπαθιώτης δεν θα ήταν γεννημένος το 1895 αλλά νωρίτερα και ότι είχε μείνει αδήλωτος στα στρατολογικά μητρώα, όπως και άλλοι πολλοί γόνοι μεγάλων οικογενειών, για να αποφύγει να πολεμήσει στους Βαλκανικούς του 1912-13. Και κλείνει ο Μουμτζής διερωτώμενος πώς μπόρεσε ο άσπιλος στρατηγός Λαπαθιώτης «να υποπέσει στο ολίσθημα της αποφυγής στρατεύσεως του παιδιού του στα 1912».

Ο Τάσος Κόρφης, που ξέρει ότι ο Λαπαθιώτης είχε γεννηθεί το 1888, υιοθετεί πλήρως αυτή την «καθόλου τιμητική για τον ποιητή», όπως λέει, εκδοχή του Μουμτζή στο εισαγωγικό του σημείωμα. Οι αναμνήσεις του Μουμτζή μαζί με το εισαγωγικό σημείωμα του Κόρφη αναδημοσιεύονται αυτολεξεί στο σημαντικό βιβλίο του Τάσου Κόρφη *Ναπολέων Λαπαθιώτης: συμβολή στη μελέτη της ζωής και του έργου του* (1985).

Το 1985 δεν είχαν έρθει στο φως πολλά στοιχεία για τη ζωή και το έργο του Λαπαθιώτη, οπότε είναι συγγνωστό το αστόχημα του Κόρφη. Διότι βέβαια πρόκειται για αστόχημα, αφού σήμερα ξέρουμε ότι ο ισχυρισμός του Μουμτζή δεν ισχύει και ότι ο Λαπαθιώτης υπηρέτησε κανονικά και σύννομα τη στρατιωτική του θητεία και δεν απέφυγε την επιστράτευση στους Βαλκανικούς πολέμους.

Ωστόσο, επειδή το πολύ αξιόλογο κατά τα άλλα βιβλίο του Κόρφη, όπως και το αφιερωματικό τεύχος της *Λέξης* εξακολουθούν να κυκλοφορούν, χρήσιμο θα είναι να ανασκευαστούν οι σχετικοί ισχυρισμοί οριστικά. Πέρα από τα άλλα στοιχεία, θα παρουσιάσω ένα άγνωστο ντοκουμέντο: το απόσπασμα του βιβλίου στρατολογικών μεταβολών που αφορά τον Ν. Λαπαθιώτη.

Πράγματι, ο Ναπολέων Λαπαθιώτης, γεννημένος τον Οκτώβριο του 1888, ήταν της κλάσης του 1909. Στρατεύθηκε κανονικά τον Φεβρουάριο του 1910, αλλά υπηρέτησε μόνο 50 ημέρες (τη βασική εκπαίδευση) βάσει του σχετικού νόμου που πρόβλεπε αυτό το ευεργέτημα για τους πρωτότοκους γιους κάθε οικογένειας. Ο ίδιος ο Λαπαθιώτης κάνει λόγο γι' αυτή τη στράτευσή του στην Αυτοβιογραφία του: «Και ξαφνικά με πήραν στρατιώτη!» (σ. 172). Υπάρχει άλλωστε και φωτογραφία του με στρατιωτική στολή, μαζί με τον εξάδελφό του Σπ. Τρικούπη, δημοσιευμένη στο περιοδικό *Ελλάς* (τχ. 124, 11.4.1910, σ. 7).

Στη συνέχεια, ο Λαπαθιώτης επιστρατεύτηκε στους Βαλκανικούς πολέμους, κάτι που το αναφέρει στην Αυτοβιογραφία (σ. 208), τονίζοντας ότι φρόντισε να αποσπαστεί στα έμπεδα και να τοποθετηθεί «στα Γραφεία της Β΄ Μεραρχίας στην Αθήνα». Τότε ήταν που δημοσίευσε στον *Νουμά* το αντιπολεμικό ποίημά του "Stabat mater dolorosa", που προκάλεσε τις αντιδράσεις της *Εστίας*, με την τοποχρονολογική ένδειξη «9 του Οχτώβρη, ΙΙ Μεραρχία Στρατού».

Τρίτη φορά φόρεσε το χακί ο Λαπαθιώτης με τη γενική επιστράτευση του Σεπτεμβρίου 1915. Αυτή η θητεία χαρακτηρίζεται στην Αυτοβιογραφία του (σ. 222) «η χειρότερη, αληθινά, περίοδος της στρατιωτικής μου ζωής». Ο Λαπαθιώτης αφιερώνει αρκετές σελίδες στην περίοδο αυτή και αφηγείται συγκεκριμένα επεισόδια.

Όλα αυτά έρχονται σε αντίθεση με τις αναμνήσεις του Μουμτζή, ο οποίος υποστηρίζει πως ο Λαπαθιώτης παρουσιάστηκε στον στρατό για πρώτη φορά το 1914. Όμως, σε αντίθεση με τις μαρτυρίες του Μουμτζή έρχεται και ...ο ίδιος ο Μουμτζής.

Πράγματι, αρκετά χρόνια πριν γράψει τις αναμνήσεις περί Λαπαθιώτη, ο Τάσος Μουμτζής είχε εκδώσει το βιβλίο *Αναμνήσεις 1894-1924* (Θεσσαλονίκη 1971) στο οποίο γίνεται λόγος για τον Λαπαθιώτη σε ένα μόνο σημείο (σσ. 82-83). Εκεί, ο Μουμτζής αφηγείται ότι το 1916, μετά το Κίνημα της Αμύνης στη Θεσσαλονίκη, είχε συναντήσει τυχαία τον Ναπολέοντα Λαπαθιώτη, «παλιό του φαντάρο στο 1ο Πεζικό Σύνταγμα», ο οποίος τον παρουσίασε στον πατέρα του τον Λεωνίδα με πολύ κολακευτικές πληροφορίες για τις στρατιωτικές του ικανότητες προσθέτοντας πως είναι «βενιζελικός μέχρι κόκκαλο». Ο Λ. Λαπαθιώτης στρατολογούσε εθελοντές για τον Στρατό της Θεσσαλονίκης κι έτσι λίγες μέρες αργότερα ο Μουμτζής βρέθηκε στη Θεσσαλονίκη ως ανθυπολοχαγός και πολέμησε στο Μακεδονικό Μέτωπο.

Ωστόσο, στις μεταγενέστερες αναμνήσεις του στη *Λέξη*, ο Μουμτζής λέει ότι από το 1914 έχασε τα ίχνη του Ναπολέοντα Λαπαθιώτη και τον ξαναείδε το 1916 στη Θεσσαλονίκη ανθυπολοχαγό διερμηνέα, ξεχνώντας τη συνάντησή τους στην Αθήνα, χάρη στην οποία άλλωστε βρέθηκε κι ο ίδιος στη Θεσσαλονίκη. Αν μάλιστα σκεφτούμε ότι ο Λαπαθιώτης δεν έγινε ανθυπολοχαγός το 1916 αλλά το 1917, ύστερα από εξετάσεις, καταλαβαίνουμε ότι οι αναμνήσεις του 1984, γραμμένες από τον Μουμτζή σε προχωρημένη ηλικία (είχε κλείσει τα ενενήντα), δεν είναι απόλυτα αξιόπιστες.

Καθώς από πουθενά αλλού δεν προκύπτει στράτευση του Λαπαθιώτη στις αρχές του 1914, πρέπει να υποθέσουμε ότι ο Μουμτζής μπερδεύει τις χρονολογίες. Το δίχως άλλο, θα συνυπηρέτησε με τον Ν. Λαπαθιώτη στην επιστράτευση του Σεπτεμβρίου 1915, στο 1ο Πεζικό Σύνταγμα. Πιθανώς να κυκλοφορούσε και κάποια φήμη, από τα γνωστά και ανυπόστατα «λόγια της αρβύλας», ότι ο ποιητής δεν είχε υπηρετήσει ξανά – και ο Μουμτζής συγκρατεί και μεταφέρει αυτή τη φήμη. Τα υπόλοιπα στοιχεία της μαρτυρίας του δεν τα αμφισβητώ. Η παράκληση του επιλοχία «να προσέχει τον γιο του στρατηγού» είναι απολύτως αναμενόμενη, πολύ περισσότερο μετά την παραίτηση του Βενιζέλου στις αρχές Οκτωβρίου του 1915.

Παρόλο που η «διόλου τιμητική» εκδοχή του Μουμτζή για την αποφυγή του Λαπαθιώτη να στρατευτεί, με συμπαιγνία μάλιστα του πατέρα του, καταρρίπτεται εύκολα από τα προαναφερθέντα στοιχεία, θέλησα να βρω και μια ανεξάρτητη μαρτυρία. Πριν από μερικά χρόνια απευθύνθηκα στην Υπηρεσία Στρατιωτικών Αρχείων του ΓΕΣ, στο Τμήμα Έρευνας και Εκμετάλλευσης. Υπέβαλα αίτηση να μου χορηγηθεί το απόσπασμα στρατολογικών μεταβολών του Ναπολέοντα Λαπαθιώτη, κλάσεως 1909, και, προς μεγάλη και ευχάριστη πρέπει να ομολογήσω έκπληξή μου, λίγες μέρες αργότερα πήρα επιστολή στην οποία υπήρχε σε φωτοτυπία το απόσπασμα της σελίδας του στρατολογικού μητρώου που αφορούσε τον ποιητή.

Ιδού οι φωτογραφίες και η μεταγραφή:

Αύξων αριθμός 648
Αριθμός κληρώσεως 793

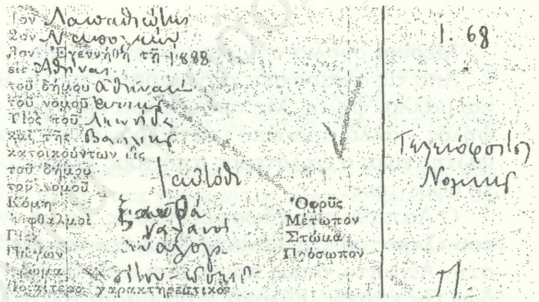

Λαπαθιώτης	*Ναπολέων*
Εγεννήθη τη	*1888*
εις	*Αθήνας*
του δήμου	*Αθηναίων*
του νομού	*Αττικής*
υιός του	*Λεωνίδα*
και της	*Βασιλικής*
κατοικούντων αυτόθι	
Κόμη	*ξανθά* [διορθωμένο]
Οφθαλμοί	*γαλανοί*

Από εκεί και κάτω στα: *Ρις, Πώγων, Χρώμα, Στόμα* [sic], *Πρόσωπον* του εντύπου υπάρχουν οι χειρόγραφες ενδείξεις *ανάλογα, σίτου, ωοειδή*, που είναι ίδιες για όλους τους κληρωτούς της σελίδας.

Στη δεύτερη στήλη: *Ύψος, Επάγγελμα, Βαθμός εκπαιδεύσεως* υπάρχουν οι χειρόγραφες ενδείξεις: *1.68, Τελειόφοιτος Νομικής, Π*

Τρίτη στήλη:
1910 – 22 Φεβρουαρίου
1ον Πεζ. Σύνταγμα
Δ.Ν.Σ. 4548 – Α.Μ.Σ. 1235
1910 – 11 Απριλίου
εις την εστίαν του

Τέταρτη στήλη:
1912 – 20 Σεπτεμβρίου
κατετάγη Εμπδ. [μια λέξη δυσανάγνωστη, ίσως Γραφεύς]
1ον Πεζ. Σύντ. ως έφεδρος
απελύθη 8 Νοεμβρ. 1913

1915 – 13 Σεπτεμβρίου Προσήλθεν
εις το 1ον Πεζ. Σύνταγμα
Αριθ. Πρωτ. 19319/20.12.15

Πέμπτη στήλη
Διά της 106436/12-5-21 Δ.Ν.Σ. προς το Φρ. Αθηνών διετάχθη η απόλυσίς του ως ανήκοντος εις την κλάσιν 1909 και κακώς καταταγέντος

Έκτη στήλη
Εφ. Ανθγός Διερμηνεύς
Β. Δ. 11-5-18
Σελ. Β. Εφ. Αξ. 532

Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κύπρου

Μερικά σχόλια στο ντοκουμέντο αυτό:

Από τις αναμνήσεις συγκαιρινών του, ο Λαπαθιώτης παρουσιάζεται λεπτός και μάλλον ψηλός. Με τα σημερινά κριτήρια, άντρας με ύψος 1,68 δεν θεωρείται ψηλός – αλλά πριν από εκατό χρόνια δεν ήταν έτσι· πράγματι, με 1,68 ο Λαπαθιώτης είναι ο ψηλότερος από τους κληρωτούς της ίδιας σελίδας που φαίνεται το ύψος τους.

Ο Λαπαθιώτης έδωσε εξετάσεις για να ονομαστεί στρατιωτικός διερμηνέας του «Στρατού της Εθνικής Άμυνας» τον Φεβρουάριο του 1917 ενώ βρισκόταν στην Αίγυπτο, όπως προκύπτει από τα δημοσιεύματα ομογενειακών εφημερίδων της εποχής. Εύλογα, η ονομασία του στον Ελληνικό Στρατό έγινε τον Μάιο του 1918, μετά την επανένωση του κράτους το καλοκαίρι του 1917 και την, όχι χωρίς προσκόμματα, ενσωμάτωση των αξιωματικών του «Στρατού της Εθνικής Άμυνας» σε αυτόν.

Η απόλυσή του τον Μάιο του 1921 είναι φυσικά συνέπεια της ήττας του Βενιζέλου στις εκλογές του Νοεμβρίου 1920 και της εκκαθάρισης του στρατεύματος από τους εθελοντές αμυνίτες.

Η περίοδος 1918-1921 κατά την οποία ο Λαπαθιώτης υπηρετούσε ως έφεδρος ανθυπολοχαγός είναι η λιγότερο τεκμηριωμένη στη ζωή του. Ελάχιστα δημοσίευσε σε αυτά τα τρία χρόνια (η μόνη γνωστή του συνεργασία είναι με την εφημερίδα *Έθνος*, την οποία εντόπισε πρόσφατα ο Τρ. Μάνος, βλ. *Μικροφιλολογικά* 37 και 38, 2015) και κανένα ποίημα. Και επειδή κατά σύμπτωση η αυτοβιογραφία του σταματάει στα 1917, ούτε ο ίδιος μας δίνει πληροφορίες γι' αυτά τα τρία «σκοτεινά χρόνια».

Νίκος Σαραντάκος

❦

«Εάν ήταν τεργιαστόν κι αν είχε μέτρον»
Μια επιστολή του Παύλου Λιασίδη προς τον Αχιλλέα Πυλιώτη

Η αλληλογραφία παλαιότερων λογοτεχνών αποτελεί συχνά πολύτιμη πηγή πληροφοριών, που μας επιτρέπουν να κατανοήσουμε όχι μόνο το πρόσωπο και το έργο ενός συγγραφέα αλλά και το ιστορικό, κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο της εποχής τους, τις ιδεολογικές, λογοτεχνικές και άλλες τάσεις. Πρόσφατα έπεσε στα χέρια μου ένα γράμμα του ιδιωματικού ποιητή Παύλου Λιασίδη (1901-1985), σταλμένο σ' έναν νέο, τότε, ποιητή, τον Αχιλλέα Πυλιώτη (1923-1998), ως απάντηση στο δεύτερο ποιητικό βιβλίο που του είχε αποστείλει ο τελευταίος. Παραθέτω ολόκληρο το (σύντομο εξάλλου) γράμμα του Λιασίδη, διατηρώντας την ορθογραφία του:

Λύση, 13.9.1959

Αγαπητέ μου Αχιλλέα,

Επήρα την νέαν σου συλλογήν[1] Σάβατον νύχτα – μάλλον μου την έφεραν στο στρώμαν που έχει 2 μήνες που είμαι κατάκοιτος – και σ' ευχαριστώ πάρα πολύ.

Εσύ τα εκατάφερες και πήγες λίγες μέρες στην Παράδεισον,[2] κάτι ωφελήθης.

Το νέον σου βιβλίον το διέβασα όλον μιαν δυο φορές – αδκιάσιν πολλήν – και ξιχώρισα έναν το καλήτερόν σου – «Ως τότε» – μια επίσκεψη μιας μητέρας.[3]

Εάν ήταν τεργιαστόν κι αν είχεν μέτρον, σε βεβαιώ ότι θα γίνετουν πάντοτε έναν μεγάλον χτήμαν του Λαού.

Τούτη η νέα τέχνη που σερβίρουν σήμμερον και το μέτρον είνε σαν να βλέπω κάμποσους αθληταίς να τρέχουν άλλους μέσα σταις γραμμαίς, κι αλλού πόξω... είνε σωστόν τούτον;

Δοκίμασε κι από την άλλην Ποίησην, να δης ότι θα σ' αρέσει περίτου κι εσέναν και του κόσμου.

Έχω κι εγώ μιαν συλλογήν έτοιμην, αλλά τώρα να δούμε αν μπορέσουμεν με τα χρήματα.[4]

Χαιρέτα μου τον Πιερίδην.[5]

Γεια σου
Παύλος Λιασίδης

Είναι φανερό ότι ο Π. Λιασίδης, που είχε εκδώσει ώς τότε αρκετές συλλογές, ήταν έντονα προσηλωμένος στο είδος της παραδοσιακής ιδιωματικής ποίησης, την οποία ήξερε από γεννησιμιού του και ήταν προορισμένος να ακολουθήσει σ' όλη τη ζωή του. Μια τέτοια ποίηση του χάριζε πνευματική χαρά κι ασφάλεια. Κι όταν ακόμα μιλάει μέσα από μια ιδεολογία, κι αυτό το γεγονός μαρτυρεί την αμετάκλητη πίστη του στα ιδεώδη με τα οποία ανατράφηκε, ζώντας στη φτώχεια και τη στέρηση από τα μικρά του χρόνια. Η πίστη του στο έμφυτο ταλέντο του και η προσήλωσή του στις παραδοσιακές αξίες τον έκαναν ξεχωριστό και αποδεκτό, ακόμα κι από κείνους που ήταν ταγμένοι σε μια άλλη, διαφορετική ή ουδέτερη «ιδεολογία».

Καθώς περνούν τα χρόνια, ζούμε απίστευτες ανατροπές, όχι μόνο στον κοινωνικό-ιδεολογικό τομέα μα και στην ποίηση, την αναγκαιότητα και την αισθητική της. Με λίγα λόγια, τί γίνεται στις μέρες μας; Στο μυαλό μου έρχονται κάποιοι στίχοι του Ουίτμαν: «*Εγώ φοράω το καπέλο μου όπως μου καπνίσει, και μέσα στο σπίτι κι έξω*».[6]

Κανένας δεν μπορεί να είναι σίγουρος για το πώς θα εξελιχθεί η ποίηση στο μέλλον. Πάντως, το ζήτημα που βασανίζει τον Π. Λιασίδη, ότι δηλ. η ποίηση θα πρέπει να γίνει «έναν μεγάλο χτήμαν του Λαού», δεν φαίνεται να απασχολεί τους νέους ποιητές μας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Αναφέρεται στη δεύτερη και τελευταία ποιητική συλλογή του Αχ. Πυλιώτη με τον τίτλο *Φωνή μέσ' απ' τη γη μας* (1959) [= *Προσφορά*, Λευκωσία, Πολιτιστικές Υπηρεσίες Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού, 1994]. Για μια πιο πρόσφατη αξιολόγηση του λιγοστού αυτού ποιητικού έργου, βλ. Γ. Κεχαγιόγλου, «Η ποιητική προσωπικότητα του Αχιλλέα Πυλιώτη», *Νέα Εποχή* 234-235 (1995) 7-15.

2. Ο Π. Λιασίδης υπονοεί την πρώην Σοβιετική Ένωση, την οποία είχε επισκεφθεί ο Αχ. Πυλιώτης τον Μάιο του 1959 για να λάβει μέρος στο «Τρίτο Συνέδριο Σοβιετικών Συγγραφέων». Το κείμενο της ομιλίας του δημοσιεύτηκε στη *Νέα Εποχή* 5 (1.7.1959) 32-33, και 7 (1.9.1959) 24-25, και προκάλεσε την αντίδραση του Π. Παιονίδη, «Η πρωτοπόρα μέθοδος του σοσιαλιστικού ρεαλισμού», *Νέα Εποχή* 9 (28.10.1959) 27. Βλ. και Αχ. Πυλιώτης, «Προβλήματα τέχνης. Προσπάθεια να διαλυθεί η "σύγχιση"», *Νέα Εποχή* 11 (Χριστούγεννα 1959 - Πρωτοχρονιά 1960) 29-30, 54. Π. Παιονίδης, «Η ιδεολογική κατάρτιση βασικό στοιχείο της μεθόδου του σοσιαλιστικού ρεαλισμού», *Νέα Εποχή* 12 (Φεβρ. 1960) 31. Αχ. Πυλιώτης, «Μερικά ακόμα πάνω στη συζήτηση για το σοσιαλιστικό ρεαλισμό», *Νέα Εποχή* 13 (Μάρτ. 1960) 31.

Βιβλιοθήκη Παν. Κύπρου

3. Στο ελευθερόστιχο ποίημα «Ως τότε», με τον διευκρινιστικό υπότιτλο «Επίσκεψη μιας μητέρας στο κρατητήριο», εμφανίζεται να μιλά ένας κύπριος νέος που βρίσκεται στα κρατητήρια της αποικιακής κυβέρνησης και απευθύνει τον λόγο στη μητέρα του.

4. Ο Π. Λιασίδης είχε εκδώσει εφτά συλλογές με ποιήματά του στα χρόνια 1928-1950. Το 1960 κυκλοφόρησε η συλλογή του *Δώδεκα παρά δέκα*. Το ποιητικό του έργο είναι συγκεντρωμένο στη δίτομη έκδοση Παύλος Λιασίδης, *Άπαντα*, επιμ. Κ. Γ. Γιαγκουλλής, Λευκωσία, ΚΕΕ, 1997-1998.

5. Μάλλον αναφέρεται στον ποιητή Θοδόση Πιερίδη.

6. Πρόκειται για τον γνωστό στίχο W. Whitman "I wear my hat as I please, indoors or out", από το «Τραγούδι του εαυτού μου» (1855).

Μαρία Πυλιώτου

Σελίδες από ένα άγνωστο μυθιστόρημα της Μέλπως Αξιώτη

Η πνευματική ζωή στον Πειραιά τους πρώτους μήνες μετά την Απελευθέρωση υπήρξε αξιοσημείωτη.[1] Αρκετοί λογοτέχνες της πόλης δραστηριοποιούνται εντονότερα δημιουργώντας ομίλους. Η έκδοση λογοτεχνικών εντύπων, που είχε ξεκινήσει ήδη από την Κατοχή,[2] πολλαπλασιάζεται.

Ανάμεσα στα έντυπα που εμφανίστηκαν τότε ήταν και το νεανικό λογοτεχνικό περιοδικό *Λογοτεχνία*.[3] Κυκλοφόρησαν δύο τεύχη του: το πρώτο, με τον υπότιτλο *Μηνιαία Έκδοση Γραμμάτων*, τον Μάη του 1945· το δεύτερο, με τον υπότιτλο *Έκδοση Γραμμάτων και Τέχνης*, τον Αύγουστο της ίδιας χρονιάς. Κάθε τεύχος καταλάμβανε έκταση 32 σελίδων, με συνεχή αρίθμηση. Το σύνολο των σελίδων των δύο τευχών ήταν 64. Η έκδοση δεν συνεχίστηκε, μάλλον για λόγους πολιτικούς.

Διευθυντής του εντύπου ήταν ο νεαρός αριστερός διανοούμενος Γιάννης Α. Καραμήτσος (1923-2013). Γεννημένος στην Ύδρα, εγκαταστάθηκε από νωρίς στον Πειραιά. Παράλληλα με τις σπουδές του στη Νομική Σχολή Αθηνών άρχισε από νωρίς να ξεδιπλώνει τις λογοτεχνικές ανησυχίες του. Συμμετείχε σε πολλές λογοτεχνικές εκδοτικές πρωτοβουλίες που εκδηλώθηκαν στον Πειραιά τα χρόνια της Κατοχής.[4] Για όλες τις σχετικές κινήσεις θα δημοσιεύσει, λίγο μεταγενέστερα, ένα αρκετά κατατοπιστικό άρθρο.[5] Εξακολούθησε να δημοσιεύει ποιήματά του σε όλα σχεδόν τα πειραϊκά λογοτεχνικά περιοδικά της μεταπολεμικής περιόδου. Παράλληλα, θα ασχοληθεί επαγγελματικά με τη δημοσιογραφία, συνεργαζόμενος με τις γνωστότερες πολιτικές εφημερίδες του Πειραιά και της Αθήνας. Υπήρξε από τους πρώτους δημοσιογράφους που καθιέρωσε το ναυτιλιακό ρεπορτάζ. Έγραψε διάφορα βιβλία, τα περισσότερα από τα οποία σχετίζονταν με τον γενέθλιο τόπο του. Είχε συγγενικούς δεσμούς με τον ζωγράφο Παναγιώτη Τέτση, με τον οποίο διατήρησε φιλικές σχέσεις ώς το τέλος της ζωής του.[6]

Η *Λογοτεχνία* εμφανιζόταν με δύο έδρες: Αθήνα: Γραμματοθυρίς 161. Πειραιάς: Εμμ. Στάη 1. Στην πραγματικότητα, όμως, αποτελούσε έντυπο του Πειραιά. Οι επαγγελματικές ασχολίες του διευθυντή του, όπως όλα δείχνουν, τον υποχρέωναν να δηλώνει δύο έδρες, προκειμένου να διεκπεραιώνει αποτελεσματικότερα τα ζητήματα που είχαν σχέση με την έκδοση.[7]

Το περιοδικό, παρά τη σύντομη διαδρομή του, υπήρξε από τα αξιολογότερα βραχύβια νεανικά λογοτεχνικά έντυπα της μεταπολεμικής περιόδου. Στις σελίδες του δημοσιεύτηκαν ποικίλα κείμενα, γραμμένα από γνωστούς λογοτέχνες της εποχής, νέους κατά κανόνα, από διαφορετικούς πολιτικούς χώρους: ποιήματα, διηγήματα, θέατρο, κριτικά άρθρα. Ειδικότερα, στο πρώτο τεύχος συνεργάστηκαν οι: Γιάννης Ρίτσος, Βασίλης Λαούρδας, Νικηφόρος Βρεττάκος, Μέλπω Αξιώτη, Γ. Μ. Ερμιάλης, Μηνάς Δημάκης, Πάνος Σπάλας, Βάσσος Βαρίκας, Τάσος Παππάς, Νίκος Τουτουντζάκης, Τάκης Σινόπουλος, Χρήστος Λεβάντας, Παύλος Λαμπρινός και Γιάννης Καραμήτσος. Στο δεύτερο τεύχος του περιοδικού έδωσαν συνεργασίες τους οι: Νίκος Καββαδίας, Βασίλης Μοσκόβης, Αλκ. Γιαννόπουλος, Γιώργος Θέμελης, Ζήσης Οικονόμου, Στέλιος Ξεφλούδας, Μήτσος Λυγίζος, Γ. Ξ. Στογιαννίδης, Θάνος Καρδαλίνος, Τάκης Δόξας, Γιάννης Α. Καραμήτσος, Κωστής Λ. Μεραναίος και Γιώργος Ανεμογιάννης. Στα δύο τεύχη του περιοδικού δημοσιεύεται επίσης η εναρκτήρια ομιλία στο Collège de France του Γάλλου Ακαδημαϊκού Paul Valéry «Ποιητικής. Μάθημα πρώτο» (σε απόδοση του Γιάννη Πέτρου). Από τα ανυπόγραφα σχόλια των τελευταίων σελίδων, ξεχωρίζει το άρθρο με την υπογραφή Β. «Περιοδικά των νέων στα χρόνια της Κατοχής» (τχ. 1, σσ. 30-32). Γράφτηκε, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, από τον διευθυντή του περιοδικού.[8]

Μεταξύ των συνεργατών της *Λογοτεχνίας*, όπως ήδη αναφέρθηκε, ήταν η Μέλπω Αξιώτη.[9] Στο πρώτο τεύχος του περιοδικού δημοσιεύτηκε το κείμενό της: «"Επίστρεψον". Διότι απέθαναν οι άνθρωποι οι ζητούντες την ψυχήν σου».[10] Αποτελούσε, όπως διευκρινιζόταν, «απόσπασμα από τ' ομώνυμο μυθιστόρημα.» Το κείμενο είναι αθησαύριστο. Στη σχετική με τη Μέλπω Αξιώτη βιβλιογραφία, επίσης, δεν είναι γνωστό μυθιστόρημά της με τον παραπάνω τίτλο. Στην αναδημοσίευση που ακολουθεί διατηρείται η αρχική ορθογραφία. Έτσι, αποδίδεται καλύτερα και το ύφος της συγγραφέως. Διορθώθηκαν μόνο ορισμένα εμφανή τυπογραφικά λάθη.

«ΕΠΙΣΤΡΕΨΟΝ»*
ΔΙΟΤΙ ΑΠΕΘΑΝΑΝ ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΟΙ ΖΗΤΟΥΝΤΕΣ ΤΗΝ ΨΥΧΗΝ ΣΟΥ

ΧΑΙΡΕΤΕ. Είμαι εγώ ο Πέτρος, φίλος σας ασυρματιστής μέσα από το καράβι το «Ιμπέριους». Όταν ήμουν μικρός ώς 16 χρονώ, μου λέγαν όλοι πως θα γίνω ωραίος και με τσιμπούσανε τα θηλυκά μπροστά και πίσω και σε διάφορα σημεία του σώματος. Έχτοτες δεν εκύτταξα, δεν ξέρω να σας το πω, ακριβώς, γιατί ήρθαν άλλα πράμματα που μου καλύψανε στο μεταξύ την ωραιότη μου και άνοιξαν οι πόρτες της ζωής και μπήκα μέσα και εκειμέσα πια δεν ήτανε καιρός να κυττάξεις τη μούρη σου, ούτε φώτα υπάρχανε κατάλληλα για τέτοιονα σκοπό, αλλά ήτανε μόνο χέρια, πόδια και αυτιά, όλα ανάκατα μαζί και διάφορα άλλα ακόμα που δεν τα ονομάζουν εύκολα όλοι οι άνθρωποι και ανεβοκατέβαιναν λοιπόν μπρος απ' τα μάτια μου κι εγυάλιζαν και με μποδίζανε να κάμω πέρα να κυττάξω μακρύτερα και έτσι πέρναγε ο καιρός και έγινα ασυρματιστής και ταξιδεύω πάντα ομπρός, απάνω σε μεγάλες θάλασσες, καρτερικές και υπερήφανες και όλο φτάνουν μες στ' αυτιά μου από τον κόσμο παραγγέλματα: «Εδώ ο σταθμός του Γιώτα Ψι, άνεμοι ανατολικοί...».

.....

Τον Αύγουστο είχαμε λάβει διαταγή να ξεμπαρκάρουμε. Ήταν μια νύχτα Αυγουστιάτικια που πηδούνε τα άστρα, παπ, ένα σάλτο πέρνουνε και στην πέρα μεριά, ύστερα

Βιβλιοθήκη Κύπρου

δίπλα πάλι παπ, και στην άλλη μεριά, παπ αποδώ, παπ αποκεί, είχε φλογώσει ο ουρανός και κανείς δε μιλούσε και από κάτω μόνο οι έλιγγες σέρνανε τις ψυχές μας γκρρρ... και μας ανατάραζαν. Όπου τότε ακούστηκε μέσα στη νύχτα ο τηλεβόας. Από τον παπαφίγγο. Και έλεγε. «Επιβάτες, από την πάσα θέση, χωρίς διάκριση, να είστε έτοιμοι, να είστε έτοιμοι. Και αύριο με την ανατολή του ήλιου να είστε κατά πάντα έτοιμοι, θα ξεμπαρ-κα-ρι-στή-τε». Τότε, δεν ξέρω πώς εγίνηκε αυτό το πράμα, αλλά, ίσαμε νάειπες κίμινο, όλοι βρεθήκαν μονομιάς από σταβέντο, τρέχοντας, και το καράβι τόσο έγειρε, να κιντυνέψουμε να καταποντιστούμε και έβαλε τότε ο καπετάνιος κάτι φωνές και εφώναζε: «Βρε είστε στα σύγκαλά σας δηλαδή μωρέ κοθώνια; Να μας πνίξετε; Κύττα μωρέ μια ζήση τώρα δηλαδή με τούτοι τις ανθρώποι! Κύττα! Να καταντήσει να μην ξεχωρίζουνε είτε για συμφορά άμα τους μιλείς, ή για σωτηρία!»

«Σας είπα ότι θα ελευτερωθήτε βρε, ότι θα βγήτε σε στεργιά σάς είπα βρε, κι ετούτοι εμαζευτήκανε μάτια μου ανεκούρκουδοι, θαρρείς πως ερχούντανε κεραυνός! Φτου στου διαβόλου τα παιδιά και τα τρισέγγονα». Έκαμε ο καπετάνιος τελευταίως έφτυσε και επροχώρησε να κοιμηθεί. Και εκοιμήθηκα τότε κι εγώ. Και κατά την αυγή εξημέρωσε. Τότε εξυπνήσαμε, αλλά από πάνω μας έκανε τσι τσι τσι, ένα πράμα, μα δεν ηξαίραμε τί ήτανε και ετηρούσαμε τον ουρανό και τί ν' ανακαλύψωμε ότι είτανε; τρία πουλάκια! Της στεργιάς! Και τόσο μάλιστα κοντά, που μας κουτσούλισαν, μα δε μιλήσαμε. Και έτσι πια ήταν φανερό πως η στεργιά το αποφάσισε, ύστερα απόνα μήνα πέλαγος και προχωρούσε να μας συναντήσει. Τότε ανέβαινα για το κατάστρωμα. Ο ήλιος δεν ήταν βγαρμένος. Εφιλόριχτε. Και είχαν μαζευτεί τουλούπες πίσω στο δρόμο μας που από βραδύς μόλις και τον εγκαταλείψαμε και ήταν μήνυμα φοβέρας για καταιγίδα ή νεροποντή κι εσήκωσα τότε μάτια μου και μούντζωσα τα προμηνύματα, σα νάχα μόλις τάχα πάρει τώρα τ' απολυτήριο και δε θα τόνε ξαναχρειαζόμουνα για τα επίλοιπα το δάσκαλο και προχώρησα να ετοιμαστώ. Και τότε είδα πως κι οι επιβάτες είτανε κατά πάντα έτοιμοι. Και είχαν σκηματίσει ουρά. Κι ο ήλιος που μας εφοβέριζε ότι θα βγει σε λίγο, σίγουρα θα πά' να παίξει κατά πρώτοις μες στα μαλλιά τους, από πίσω, καθώς που στέκουνται άλαλα και θα ζεστάνει από τη ζέστα του τόοοοσες πολλές επιθυμίες που πάντα βρέσκουνται στον πάτο της κάθε ανθρώπινης κοιλιάς απορυγμένες.. Πάντοτε. Και τότε είπε ο καπετάνιος. «Να τους περάσετε την αλυσίδα. Είναι προτιμότερο. Μήπως και σμπαραλιάσουν την ουρά κατά την ώρα κείνη, της ξεμπάρκας και τα σαστίσομε.» Και επεράσαμε την αλυσίδα γύρω και τους εμαντρόσαμε. Αλλά δεν μίλησαν. Μήτε κουνήθηκαν. Και μοναχά ένα κοκκινομάλικο που γιατί είτανε πολύ μικρό και ξεπερνούσε, το κατάλαβε και χώθηκε στο πλήθος. Και όσο περνούσε η ώρα τότε και εζυγώναμε στεριά και το σκαρί και τα ξάρτια μας τρίζανε, γιατί τρίζουνε τα καράβια πάντα περισσότερο σαν αντικρύζουνε λιμάνι, τότε οι επιβάτες, μέσα σε τούτο το θεόρατο χτίριο το «Ιμπέριους» ένας πίσω στον άλλονε εκαρτερούσανε έτοιμοι να ξεμπαρκαριστούνε. Και ας φορούσανε άλλος άσπρα, άλλος τσικουδιά φούστα, μαύρο επανοφόρι, ή πιρπιρί, είτε και τσόχα, ή από τσίτι, άλλος μπιζάμα, άλλος σουρτούκο, λαχουράκι στον ώμο, πλέχτινο γιλέκι, μισοφόρι με σούρες, βελούδινο κοντογουνάκι, δεν τα καλοθυμούμαι και όλα, δηλαδή πώς τα λένε, μα επιτέλους διάφορα. Και ας βαστούσανε λοιπόν άλλος χαρτένη καπελιέρα, άλλος μονάχα πά' στη ράχη του έσερνε ένα στρώμα, άλλος στον ώμο του μιαν πελερίνα, άλλος ένα χαρτάκι τυλιγμένο τετράγωνα, άλλος ένα αγαλματάκι, η Γιελενίτσα την κουκλίτσα της, άλλος δεν εβαστούσε τίποτα, άλλος έναν πανένιο μπόγο, άλλος βαστούσε το παιδί του, άλλος είχε το σκύλο του, ένα μπαστούνι ένας κουτσός, ένας τυφλός τον εγγονά του και ήταν ένας παπαγάλος και ήταν κι ένας δίχως μύτη και είχε κι άλλος φαβορίτες, ήταν και κάτι θεατρίνες, αλλά ας είτανε... σε τί πειράζει.. Είχανε απάνω τους όλοι ένα πράμα και δε θα το πιστέψεις φίλε, είσαντε όμοιοι, μα το Θεό! Έτσι και είπα τότε από μέσα μου, καλά που τόλεγε η γιαγιά μου η μακαρίτισα «παιδί μου, τα μεγάλα σικλέτια.. και όλα τα μεγάλα πράματα.. και μάλιστα να τα περάσεις δίπλα-δίπλα μαζί... γι' αυτό παιδί μου και τ' αντρόγενα στο τέλος της ζωής μας πάντα καταντεί τόσο πια και μοιάζομε.»

Τότε έπεσε η άγκυρα, είχαμε φτάξει κιόλας είτανε 6 η ώρα.

Απόξω εδιακρίνουνταν πως είτανε πολύ ζωή απάνω σ' εκείνον τον τόπο όπου εγώ από τα λάχανα είνε που το πρωτοκατάλαβα, που ήταν στιβαγμένα στίβες πιο κείθε απ' το μουράγιο και πολλά ξυνόμηλα και ζώα πολλά φορτωμένα εδιασκίζανε την πόλη και πολλά πρόσωπα τόσο αδιάφορα σαν τη βροχή του Μάη που πέφτει και προχωρά και καταστρέφει και ανοίγει η γης, την τρώει και χάνεται.

Τότε εγώ εκοίταγα τους επιβάτες μες τα μάτια, γιατί θα αποχωριζόμαστε σε λίγο και για να τους θυμούμαι και έλεγα. «Τί θ' απογίνετε λοιπόν κακομοιρέοι μου σε καινούργια πατρίδα.. Θα ξαναπιάσετε κι εδώ ρίζες στο χώμα και θα κοκκινήσετε σαν την ντομάτα που καμώνεται κομένη από τον κλώνο της μες στο δισκάκι της κουζίνας ή θα χαθήτε όλοι μαζί... σαν τα χαρτιά του καμπινέ που ανοίγεις με φόρα το νερό κι ακούγεται άξαφνα ένα χλουπ και τα καταπίνει;».

Αλλά οι επιβάτες δεν εδείχτανε τίποτας. Αλλά σ' αυτό το αναμεταξύ φωνάζει ο τιμονιέρης. «Άγγουρα λέβα και τις μπουκαπόρτες και τη δεξά τη σκάλα και σαλπάααρομεεεε.»

Τότε έκαμα το σταυρό μου αμέσως και να δεις ύστερα από καμπόσα χρόνια μάλιστα που δεν τον είχα ξανακάμει, δεν εκαταλάβαινα, είτανε φοβερή η στιγμή.. «Δε θα πατήσομε στεργιά λοιπόν», πά' κι αρωτώ τότε τον καπετάνιο. «Όχι μού λέει, δεν παραδέχουνται, ήρθανε οι αρχές του τόπου, αλλά, λέει, δεν το παραδέχουνται να βγούνε οι επιβάτες όξω, όπου λοιπόν έτσι δε θα μπορέσομε να ξεφορτόσομε», μου λέει. «Μήτε για την ανάγκη μας καπετάνιε, του λέω, δε θα βγούμε σε πόρτο;»

«Μήτε για την ανάγκη μας, μου κάνει. Ανακουφίσου όπως μπορείς.. έχομε σαλπάρει».

Βίρα λοιπόν και πάμε τότε πάλι φίλε. Οπίσω..

Οι επιβάτες ταχτοποιηθήκανε. Πάλι λοιπόν εσούρανε το στρώμα πίσω, τα παιδάκια τους, την καπελιέρα, το σκυλί, τον παπαγάλο, τον αόματο, τα πανερούλια με τα κουρέλια τους και εκαθίσανε ξανά. Και τότε οι παλαιότεροι αρχίνισαν να παίζουνε πάλι ξανά μπιλιάρδο. Αλλά οι περισσότεροι δεν εκάνανε τίποτα. Και μοναχά μια φυσαρμόνικα π' ακούουνταν στη σιγαλιά και δόστου κι όλο ανάσαινε:

Ντρίγκι ντραγκ η Μπατούσκα,
ντίγκι ντραγκ η Μαρούσα,
ντρίγκι ντραγκ κοιμηθήκαν
κάτω απόοο τον ουουου ρανόοο,
ντρίγκι ντραγκ θα τις βρήτε,
ντριγκι ντραγκ κάποια μέρα,
ντρίγκι ντραγκ στο καλάθι
τα φρέεεσκα λάααχανααα.

ΜΕΛΠΩ ΑΞΙΩΤΗ

* Απόσπασμα από τ' ομώνυμο μυθιστόρημα.

Τα ερωτήματα που προκύπτουν από την ανάγνωση του παραπάνω αποσπάσματος είναι πολλά. Ας προσπαθήσουμε, στο μέτρο του δυνατού, να δώσουμε απαντήσεις σε ορισμένα.

Το πρώτο έχει σχέση με τον χρόνο γραφής του μυθιστορήματος. Μία πληροφορία που δημοσιεύεται στο προγραμματικό άρθρο «Η "Λογοτεχνία"», στη στήλη του περιοδικού «Ο Απρίλης» (τχ. 1, σ. 28), νομίζω ότι είναι ιδιαίτερα διαφωτιστική: «Στην Ελλάδα σήμερα, σ' όλα τα επίπεδα της ανθρώπινης δράσης γίνεται μια προσπάθεια ανοικοδόμησης. Σαν ελάχιστη συμβολή έρχεται η έκδοσή μας, που το '43 μποδίστηκε από τη μικτή Ελληνόξενη επιτροπή...». Όπως

όλα δείχνουν, η προεργασία για την έκδοση του εντύπου, με τη συγκέντρωση των συνεργασιών, είχε ξεκινήσει το 1943 αλλά ναυάγησε επειδή δεν παραχωρήθηκε η σχετική άδεια από την Επιτροπή Λογοκρισίας. Το διάστημα εκείνο, μάλλον, έδωσε η Μέλπω Αξιώτη στον Γιάννη Α. Καραμήτσο το παραπάνω απόσπασμα του μυθιστορήματος. Ενισχυτικό της άποψης ότι οι περισσότερες από τις συνεργασίες του πρώτου τεύχους είχαν συγκεντρωθεί το 1943 είναι και το γεγονός ότι και το δημοσιευόμενο ποίημα του Γιάννη Ρίτσου «Ο φρουρός της αυγής» (τχ. 1, σ. 1-4) φέρει στο τέλος χρονολογία γραφής «Δεκέμβρης 1943». Αν δεν δόθηκε τότε από τη Μέλπω Αξιώτη η συνεργασία της, αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το μυθιστόρημα γραφόταν κατά την τελευταία περίοδο της Κατοχής ή τους πρώτους μήνες μετά την Απελευθέρωση. Πιθανότερη θεωρώ την εκδοχή η συγγραφέας να έδωσε για δημοσίευση το απόσπασμα το 1943.

Τον τίτλο του μυθιστορήματός της η Μέλπω Αξιώτη τον αντλεί από την *Έξοδο*.[11] Χρησιμοποιεί μάλιστα τη μετάφραση του καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών αρχιμανδρίτη Νεοφύτου Βάμβα (1776-1855), η οποία εκδόθηκε στα μέσα του 19ου αιώνα από την Αγγλική Βιβλική Εταιρεία και γνώρισε πολλές ανατυπώσεις τις δεκαετίες που ακολούθησαν. Δεν ξέρουμε ωστόσο τον χρόνο ανατύπωσης της έκδοσης την οποία είχε στην κατοχή της η συγγραφέας και χρησιμοποίησε. Το κείμενο φαίνεται ότι το γνώριζε από την περίοδο 1918-1922, οπότε φοίτησε εσωτερική στη Σχολή Ουρσουλινών της Τήνου. Αντιγράφω το σχετικό χωρίο της μετάφρασης Βάμβα: «Ο δε Κύριος είπε προς τον Μωϋσήν εν Μαδιάμ, Ύπαγε, επίστρεφον εις Αίγυπτον· διότι απέθανον πάντες οι άνθρωποι οι ζητούντες την ψυχήν σου».[12]

Η Μέλπω Αξιώτη αντιγράφει, σχεδόν κατά λέξη, τη μετάφραση Βάμβα. Από τον στίχο, όπως διαπιστώνουμε, μετατρέπει μόνο τη λέξη «απέθανον» σε «απέθαναν» και αφαιρεί τη λέξη «πάντες».

Η έκδοση των *Ιερών Γραμμάτων* από τον Νεόφυτο Βάμβα, θυμίζω, γνώρισε μεγάλη διάδοση στις Κυκλάδες, όπου ανέπτυσσαν δράση οι Μισσιονάριοι διαφόρων ιεραποστολικών Εταιρειών και διαφόρων Ομολογιών. Εξαιτίας της προκλήθηκαν μεγάλες αντιδράσεις στους τότε εκκλησιαστικούς ορθόδοξους κύκλους.[13] Τη συγκεκριμένη νεοελληνική μετάφραση, που ανατυπωμένη κυκλοφορεί ώς σήμερα από την Ελληνική Βιβλική Εταιρία, εξακολουθούν να χρησιμοποιούν οι Ευαγγελικές και Πεντηκοστιανές εκκλησίες της Ελλάδας.

Κεντρικό πρόσωπο του μυθιστορήματος εμφανιζόταν ο Πέτρος, ασυρματιστής στο πλοίο «Ιμπέριους», ο οποίος, σε ώριμη πλέον ηλικία, εξιστορεί με χαρακτηριστικό τρόπο διάφορες ταξιδιωτικές περιπέτειές του.

Και στο συγκεκριμένο κείμενο είναι ευδιάκριτη η γραφή της Μέλπως Αξιώτη, όπως είχε καθιερωθεί με την έκδοση των βιβλίων της *Δύσκολες νύχτες* (1938) και *Θέλετε να χορέψομε Μαρία;* (1940), τα οποία είχαν κάνει εντύπωση με τους αφηγηματικούς νεοτερισμούς τους.

Με το απόσπασμα του μυθιστορήματος που επιλέγει να δημοσιεύσει η Μέλπω Αξιώτη στη *Λογοτεχνία* δείχνει να παρεμβαίνει με τον τρόπο της στα διαδραματιζόμενα. Η μεταφορά μέσω του πλοίου κάποιας ομάδας ανθρώπων, την οποία αρνούνται να δεχτούν για εγκατάσταση οι ντόπιοι, αποτελεί ευθεία αναφορά σε όσα εξελίσσονται εκείνο το χρονικό διάστημα στον ελληνικό χώρο. Η ελληνική περιπέτεια συσχετίζεται με την αντίστοιχη των Εβραίων στην Αίγυπτο.

Οι λόγοι για τους οποίους επέλεξε να δώσει η Μέλπω Αξιώτη το κείμενό της σε ένα πρωτοεμφανιζόμενο νεανικό λογοτεχνικό έντυπο του Πειραιά ήταν πολλοί. Κάποιο ρόλο πρέπει να έπαιξε η φιλία της με τους συγγενείς ιδεολογικά λογοτέχνες που δραστηριοποιούνταν στην πόλη. Μεταξύ αυτών ήταν ο Γιάννης Α. Καραμήτσος και, κυρίως, ο Νίκος Καββαδίας (1910-1975). Οι βαθύτεροι λόγοι, ωστόσο, ήταν άλλοι. Η κίνησή της οφείλεται, πιστεύω, στο οικογενειακό παρελθόν της. Ο πατέρας της Γεώργιος Αξιώτης (1875-1924) διορίστηκε τον Ιούλιο του 1903 πρώτος διευθυντής του «Ωδείου Πειραιώς» με βοηθό του τον Γεώργιο Λαμπελέτ (1875-1945). Είναι η περίοδος που οι δύο άνδρες εκδίδουν στην Αθήνα το δεκαπενθήμερο μουσικοκριτικό περιοδικό *Κριτική*, από τα αξιολογότερα περιοδικά των αρχών του 20ού αιώνα.[14] Ο Γεώργιος Αξιώτης εξακολούθησε να συμμετέχει σε όλες τις πνευματικές διεργασίες που συντελούνταν στον Πειραιά κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα.[15] Οι σχέσεις της Μέλπως Αξιώτη με την πόλη και τους πνευματικούς κύκλους του συνεχίστηκαν και υπήρξαν πάντοτε στενές.

Ο τρόπος γραφής και η θεματική του μυθιστορήματος, όπως συνάγεται από το απόσπασμα που επέλεξε για προδημοσίευση η Μέλπω Αξιώτη, συνιστά ένα διάλογο με τον Νίκο Καββαδία. Η γνωριμία των δύο λογοτεχνών τοποθετείται στα χρόνια πριν από το 1940. Ο Νίκος Καββαδίας πήρε το δίπλωμα του ασυρματιστή το 1939. Εξαιτίας του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, οπότε στρατεύθηκε στον πόλεμο της Αλβανίας, έμεινε ξέμπαρκος στην Αθήνα την περίοδο της Κατοχής. Τότε πύκνωσαν οι επαφές τους. Οργανωμένοι στον χώρο της Αριστεράς, συνεργάζονται στενά, δημοσιεύοντας κείμενά τους στον παράνομο Τύπο. Προς τα μέσα του 1945, διάστημα έκδοσης της *Λογοτεχνίας*, βρίσκονται σε καθημερινή επαφή. Συνυπογράφουν το κείμενο διαμαρτυρίας πολλών διανοουμένων προς την Κυβέρνηση, με το οποίο καταγγέλλονται επιθέσεις εξτρεμιστικών στοιχείων της Δεξιάς κατά τη διάρκεια θεατρικών παραστάσεων.[16] Δίνουν συνεργασίες τους, μάλιστα, στα ίδια έντυπα. Στο δεύτερο τεύχος του περιοδικού *Λογοτεχνία*, που κυκλοφόρησε τον Αύγουστο του 1945, ο Νίκος Καββαδίας δημοσίευσε το ποίημα «Στεργιανή ζάλη», αφιερωμένο στον Ν. Τουτουντζάκη (τχ. 2, σ. 33). Η συγκεκριμένη δημοσίευση είναι αβιβλιογράφητη. Το ποίημα θα συμπεριληφθεί στην ποιητική συλλογή του *Πούσι*, η οποία τυπώθηκε τον Ιανουάριο του 1947 από τις Εκδόσεις Α. Καραβία.[17] Ενδεικτικό της θερμής σχέσης των δύο λογοτεχνών είναι το γεγονός ότι ο Νίκος Καβαδίας, επίσης τον Αύγουστο του 1945, δημοσίευσε στα *Ελεύθερα Γράμματα* ποίημά του με τον τίτλο «Αντίσταση», το οποίο αφιέρωσε στη Μέλπω Αξιώτη.[18] Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι η Μέλπω Αξιώτη έχει ως κεντρικό ήρωα του μυθιστορήματός της «Επίστρεφον» τον Πέτρο, ασυρματιστή στο πλοίο «Ιμπέριους». Το μυθιστόρημά της θα μπορούσε να αντιστοιχηθεί με το μυθιστόρημα *Βάρδια* του Νίκου Καββαδία, που τυπώθηκε το 1954.

Δεν γνωρίζουμε αν η συγγραφέας παραχώρησε άλλο απόσπασμα στη *Λογοτεχνία*, το οποίο τελικά δεν δημοσιεύτηκε, καθώς μεσολάβησε η διακοπή έκδοσης του εντύπου. Ο Γιάννης Α. Καραμήτσος, από τον οποίο ζήτησα σχετικές πληροφορίες το 1984, όταν εντόπισα για πρώτη φορά το έντυπο με το αθησαύριστο κείμενο στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Πειραιώς, δεν υπήρξε διαφωτιστικός. Αρχικά, μου ανέφερε πως δεν θυμόταν αν είχε παραλάβει άλλο απόσπασμα.

Βιβλιοθήκη Κέντρου Κύπρου Σπουδών

Λίγα χρόνια αργότερα, σε καινούργια επικοινωνία μαζί του, ήταν κατηγορηματικός πως αυτό δεν συνέβη. Οριστική απάντηση, ως προς αυτό το σκέλος, θα έδινε σχετική έρευνα στο Αρχείο του.

Αδιευκρίνιστο είναι επίσης αν, την ίδια περίοδο, δημοσιεύτηκε απόσπασμα του μυθιστορήματος αλλού. Μία έρευνα στα πειραϊκά έντυπα της περιόδου (εφημερίδες και περιοδικά) ενδεχομένως να έδινε απαντήσεις. Το ζήτημα παραμένει ανοικτό για την έρευνα. Ανοικτό παραμένει, βέβαια, και το ερώτημα για το αν η Μέλπω Αξιώτη εξακολούθησε να επεξεργάζεται το μυθιστόρημά της και αν τελικά το ολοκλήρωσε. Για το ζήτημα κάθε υπόθεση είναι παρακινδυνευμένη.

Δεν πρέπει να αποκλειστεί, πάντως, η πιθανότητα η συγγραφέας να εγκατέλειψε την προσπάθειά της ανολοκλήρωτη. Οι ραγδαίες πολιτικές εξελίξεις μετά την Απελευθέρωση, τις οποίες παρακολουθούσε ανελλιπώς, δημιουργούσαν καινούργιες ανάγκες, γεγονός που την υποχρέωσε να αφιερωθεί με πάθος στην προάσπιση των ιδεών της και των κομματικών επιταγών. Μέσα σε αυτό κλίμα, παράλληλα με τη συγγραφή κάθε είδους κειμένων,[19] ξεκίνησε τη συγγραφή του μυθιστορήματός της *Εικοστός αιώνας*, το οποίο τυπώθηκε προς τα τέλη του 1946.[20]

Μεταγενέστερα, από όσο γνωρίζω, η Μέλπω Αξιώτη δεν έκανε ποτέ νύξη για το μυθιστόρημά της «Επίστρεψον». Η στάση της παραμένει ανεξήγητη. Το είχε λησμονήσει ή το αποκήρυξε σιωπηλά; Με τον κίνδυνο λάθους, καταλήγω στη δεύτερη εκδοχή.

Το μυθιστόρημα δεν αποκλείεται να απορρίφθηκε από την κομματική λογοκρισία λόγω του ότι ήταν αρκετά κρυπτικό για όσα σκόπευε να πει. Το όνομα του πλοίου («Ιμπέριους»), το πλήθος των επιβατών που αδημονούν για την ελευθερία τους, η άρνηση των αρχών του τόπου να δεχτούν την αποβίβασή τους, ο σλαβικός (ή της Ανατολικής Ρωμυλίας) απόηχος στο τελικό τραγούδι («η Μπατούσκα»), αλλά και το γενικότερο κλίμα της Μυκόνου επιχειρούσαν να δημιουργήσουν κάποια ατμόσφαιρα, χωρίς να βγαίνει καθαρό μήνυμα. Αυτός ήταν πιθανότατα ο λόγος που θα αναχαίτισε ή θα ακύρωσε το έργο. Δεν πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι, όταν ξεκίνησε η δημοσίευση του «Επίστρεψον», βρισκόμαστε πλέον μετά την Απελευθέρωση. Με την επιστροφή του Νίκου Ζαχαριάδη από το Στρατόπεδο συγκέντρωσης Νταχάου στην Αθήνα, στις 30 Μαΐου 1945, ο Γενικός Γραμματέας του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ελλάδας θεωρούσε απαραίτητο να παρεμβαίνει και στα λογοτεχνικά θέματα. Η γραμμή του ήταν δεδομένη: ο σοσιαλιστικός ρεαλισμός. Η μαρτυρία της Μέλπως Αξιώτη για το ζήτημα είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτική: «Και σας βεβαιώνω πως ο Ζαχαριάδης αργότερα, δεν έδειξε καμιάν επιείκεια απέναντί μας. Ανακατευόταν – συγνώμη για τη λέξη – κι αυτός σ' όλα τα προβλήματα που αφορούσαν τους "εργάτες της πένας". Έπρεπε να κάνουμε όλο και περισσότερα. Ποτέ δεν ήταν αρκετά. Ποτέ δεν ήταν όσο έπρεπε καλά».[21]

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. σχετικά Γιάννης Ε. Χατζημανωλάκης, *Χρονικό της Πειραϊκής πνευματικής ζωής (1835-1973)*, Πειραιάς 1973, σσ. 154 και 180. Ακόμα, Κώστας Γ. Τσικνάκης, «Το περιοδικό του Πειραιά "Πορεία" (1945-1946) και μια συνεργασία του Νίκου Γ. Σβορώνου», *Τα Ιστορικά* 30/58 (Ιούν. 2013) 184-193, κυρίως 184-185.

2. Για τα λογοτεχνικά περιοδικά του Πειραιά τα χρόνια της Κατοχής, βλ. Δημήτρης Κρασονικολάκης, «Ο Πειραϊκός Τύπος της Κατοχής (1941-1945)», *De Facto* (της Πειραϊκής Πολιτείας) 2

(Δεκ. 1999) 84-86. Λεπτομερέστερα, Αλεξάνδρα Κ. Μπουφέα, *Τα λογοτεχνικά περιοδικά της Κατοχής*, Αθήνα, Σοκόλης, 2006, σσ. 313-349.

3. Βλ. γι' αυτό Λύντια Στεφάνου, «Τα περιοδικά της μεταβατικής περιόδου», *Πρακτικά Έκτου Συμποσίου Ποίησης. Νεοελληνική μεταπολεμική ποίηση (1945-1985) Πανεπιστήμιο Πατρών 4-6 Ιουλίου 1987*, επιμ. Σωκράτης Λ. Σκαρτσής, Αθήνα, Γνώση, 1987, σσ. 51-52 [= *Γενικά και ειδικά για την ποίηση*, Αθήνα, Σοκόλης, 1993, σσ. 89-90]· Οντέτ Βαρών, *Ελληνικός νεανικός τύπος (1941-1945). Καταγραφή*, τ. 2 (Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας 10), Αθήνα, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1987, σ. 724 αρ. 385· Μπουφέα, *Τα λογοτεχνικά περιοδικά της Κατοχής*, ό.π. (σημ. 2), 527 και σημ. 12. Αναλυτικότερα για το περιοδικό και τους προσανατολισμούς του βλ. Χ(ριστίνα) Ν(τεμίρη), «Λογοτεχνία», *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα - Έργα - Ρεύματα - Όροι*, Αθήνα, Πατάκης, 2007, σ. 1276.

4. Για τη συνεργασία του με τα νεανικά λογοτεχνικά περιοδικά *Αργώ* (Πειραιάς 1942-1943), *Ξεκίνημα* (Πειραιάς 1944) και *Παλμός* (Αθήνα 1944-1945) βλ., αντίστοιχα, Βαρών, *Ελληνικός νεανικός τύπος (1941-1945). Καταγραφή*, τ. 1, ό.π. (σημ. 3), σσ. 29-33 αρ. 11*, τ. 2, σσ. 580-583 αρ. 280*, σσ. 599-604 αρ. 289*. Επίσης, Μπουφέα, *Τα λογοτεχνικά περιοδικά της Κατοχής*, ό.π. (σημ. 2), σσ. 295, 297, 316, 320, 321, 325, 331, 339, 343-345.

5. Γιάννης Α. Καραμήτσος, «Περιοδικά των νέων στον Πειραιά (Τα χρόνια της Κατοχής)», εφ. *Φωνή του Πειραιώς*, 17.3.1948.

6. Για τη ζωή και το έργο του βλ., ενδεικτικά, Γιάννης Χατζημανωλάκης, «Η λογοτεχνία στο σύγχρονο Πειραιά (1920-1954). Β΄. Η ποίηση», *Πνευματική Πορεία*, Πειραιάς, Χρόνος Α΄, τχ. 6 (Οκτ.-Νοέμβρ. 1954) 111· Στέλιος Γεράνης, *Ο Πειραιάς και οι ποιητές του (Μελέτημα και ανθολόγιο)*, Πειραιάς, «Στοά», 1971, σσ. 116-117 (όπου ανθολογείται το ποίημά του «Επιστολή εκ Πειραιώς εις Ιαπωνίαν»)· Χατζημανωλάκης, *Χρονικό της Πειραϊκής πνευματικής ζωής (1835-1973)*, ό.π. (σημ. 1), σ. 166· Γιάννης Ε. Χατζημανωλάκης, *Το χρονικό μιας πολιτείας (Πειραιάς: 1835-2005)*, Πειραιάς, Δήμος Πειραιά, 2005, σ. 156· Γιώργος Μπαλούρδος, *Πειραϊκό Πανόραμα. Πνευματικό και καλλιτεχνικό χρονολόγιο του πειραϊκού χώρου 1784-2005*, Προλογίζουν: Νάσος Βαγενάς, Μ. Γ. Μερακλής, Πειραιάς, Τσαμαντάκη, 2006, σσ. 62, 154.

7. Μπαλούρδος, *Πειραϊκό Πανόραμα*, ό.π. (σημ. 6), σ. 154, όπου αναφορά στην έκδοση από τον Γιάννη Α. Καραμήτσο του περιοδικού *Λογοτεχνία*.

8. Η Λύντια Στεφάνου, «Τα περιοδικά της μεταβατικής περιόδου», ό.π. (σημ. 3), σ. 52 [= *Γενικά και ειδικά για την ποίηση*, ό.π. (σημ. 3), σ. 90], εικάζει ότι συντάκτης του κειμένου υπήρξε ο Βασίλης Λαούρδας ή ο Νικηφόρος Βρεττάκος. Πρβλ. Βαρών, *Ελληνικός νεανικός τύπος (1941-1945). Καταγραφή*, τ. 2, ό.π. (σημ. 3), σ. 724 αρ. 385. Το κείμενο αποδίδεται από τον γράφοντα στον Γιάννη Α. Καραμήτσο, επειδή το 1948 δημοσίευσε παρεμφερές άρθρο για τα νεανικά περιοδικά του Πειραιά (βλ. σχετική παραπομπή στη σημ. 5) και γνώριζε το αντικείμενο.

9. Βλ. και Χ(ριστίνα) Ν(τεμίρη), «Λογοτεχνία», ό.π. (σημ. 3), σ. 1276.

10. Μέλπω Αξιώτη, «"Επίστρεψον". Διότι απέθαναν οι άνθρωποι οι ζητούντες την ψυχήν σου», *Λογοτεχνία* 1 (Μάης 1945) 8-10.

11. *Έξοδος*, κεφ. δ΄, στίχ. 19.

12. *Τα Ιερά Γράμματα*. Μεταφρασθέντα εκ των θείων αρχετύπων υπό του Αρχιμανδρίτου Νεοφύτου Βάμβα, Αθήνα, Ελληνική Βιβλική Εταιρία, χ.χ., σ. 56.

13. Περισσότερα για το ζήτημα, βλ. π. Γεώργιος Δ. Μεταλληνός, *Το ζήτημα της μεταφράσεως της Αγίας Γραφής εις την νεοελληνικήν κατά τον ΙΘ΄ αι.*, Αθήνα, Αρμός, ²2004, σσ. 290-409.

14. Βλ. Χ. Λ. Καράογλου (επιμ.), *Περιοδικά λόγου και τέχνης (1901-1940). Αναλυτική βιβλιογραφία και παρουσίαση*, Τόμος πρώτος: *Αθηναϊκά περιοδικά (1901-1925)*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1996, σσ. 115-119 αρ. 1903.2.

15. Βλ. αναλυτικότερα Χατζημανωλάκης, *Χρονικό...*, ό.π. (σημ. 1), σσ. 66, 78, 83 και 117· Χατζημανωλάκης, *Το χρονικό μιας πολιτείας*, ό.π. (σημ. 6), σ. 88.

16. «Το πνεύμα σε διωγμό», *Ελεύθερα Γράμματα* 8 (30.6.1945) 1-2. Πρβλ. Αλέξανδρος Αργυρίου, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στα χρόνια του ετεροκαθορισμένου Εμφυλίου Πολέμου (1945-1949)*, τ. Δ΄, Αθήνα, Καστανιώτης, 2004, σσ. 101-102.

17. Βλ. Κυρ. Ντελόπουλος, *Νίκος Καββαδίας Βιβλιογραφία 1928-1982*, Αθήνα, ΕΛΙΑ, 1983, σ. 18, 10, αρ. 3, στο οποίο αναγράφεται ως χρόνος γραφής του ποιήματος «Στεργιανή ζάλη» το έτος 1939.

18. Ν. Καββαδίας, «Αντίσταση. *Στη Μέλπω Αξιώτη*», *Ελεύθερα Γράμματα* 14 (10.8.1945) 9. Βλ. τώρα: Μέλπω Αξιώτη, *Ποιήματα*, επιμ. Μαίρη Μικέ, Αθήνα, Κέδρος, 2001, σσ. 187-188. Επίσης,

Νίκος Καββαδίας, *«Το ημερολόγιο ενός τιμονιέρη». Αθησαύριστα πεζογραφήματα και ποιήματα*, επιμ. Guy [Michel] Saunier, Αθήνα, Άγρα, 2009, σ. 102 (ποίημα) και 136 (σημ.).

19. Βλ. σχετικά Κώστας Γ. Τσικνάκης, «Η Μέλπω Αξιώτη το 1945. Ένα αθησαύριστο διήγημά της», *Μικροφιλολογικά* 42 (Φθινόπωρο 2017) 52-57.

20. Μέλπω Αξιώτη, *Εικοστός αιώνας*, μυθιστόρημα, Αθήνα, Ίκαρος, 1946. Βλ. τώρα: Μέλπω Αξιώτη, *Άπαντα*, τ. Δ΄ *Εικοστός αιώνας*, μυθιστόρημα, επιμ. Μάρω Δούκα - Βασίλης Λαμπρόπουλος, Αθήνα, Κέδρος, 1982.

21. Βλ. σχετικά Μέλπω Αξιώτη, «Γιατί δεν μπορούμε να μιλήσουμε για τον Μπαλζάκ», στο: Μέλπω Αξιώτη, *Άπαντα*, τ. Στ΄ *Μια καταγραφή στην περιοχή της λογοτεχνίας*, επιμ. Μάρω Δούκα - Βασίλης Λαμπρόπουλος, Αθήνα, Κέδρος, 1983, σ. 48. Πρβλ. Αγγέλα Καστρινάκη, *Η λογοτεχνία στην ταραγμένη δεκαετία 1940-1950*, Αθήνα, Πόλις, 2005, σσ. 214-215 και σημ. 20.

Κώστας Γ. Τσικνάκης

Ένα «καβαφικό» ποίημα στη Θεσσαλονίκη του 1943

Μέσα στον ζόφο της γερμανοκρατούμενης Θεσσαλονίκης, την ίδια περίοδο που οι διωγμοί των εβραίων κατοίκων της πόλης βρίσκονταν σε πλήρη εξέλιξη και ο Μαξ Μέρτεν έδινε απανωτές εντολές για τη διάπραξη ειδεχθών εγκλημάτων, ένας δεκαοκτάχρονος (ή ελάχιστα μεγαλύτερος) θαυμαστής του Καβάφη γράφει ένα ποίημα με τον τίτλο «Καβαφικό». Το εντάσσει, μαζί με άλλα ποιήματα, σε μία χειρόγραφη ποιητική συλλογή, γραμμένη σε τετράδιο όμοιο με αυτά που χρησιμοποιούσε ως μαθητής στο Πειραματικό Σχολείο του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Στο εξώφυλλο του τετραδίου σημείωσε: «Συλλογή των πρώτων Ποιημάτων / Πέτρος Γραμμάτας / 1942-1943». Στο εσώφυλλο έγραψε αργότερα (26.8.1947) τα εξής: «Αν δημοσιευθούν, ας δημοσιευθούν με το ψευδώνυμο: Παύλος Νίπης.» Από τη σημείωση αυτή προκύπτει ότι ο δημιουργός τους θεωρούσε τα ποιήματα ολοκληρωμένα και δημοσιεύσιμα.

Όταν, πριν από πολλά χρόνια, το σύνολο των δεκάδων μαθητικών τετραδίων – μαζί τους και η χειρόγραφη συλλογή – έφτασε στα χέρια μου μετά την τυχαία ανεύρεσή τους σε παλαιοβιβλιοπωλείο, απευθύνθηκα στον ποιητή Ντίνο Χριστιανόπουλο, αφενός επειδή είχε ασχοληθεί με το θέμα «Καβάφης και Θεσσαλονίκη» σε μία από τις μελέτες του βιβλίου του *Συμπληρώνοντας κενά*[1] και αφετέρου επειδή ήταν πολύ πιθανό να είχε γνωρίσει τον Πέτρο Γραμμάτα, που έγραψε το ποίημα «Καβαφικό». Δεν τον γνώριζε ή δεν τον θυμόταν ούτε ως όνομα· αλλά όταν αργότερα συνάντησε μία αναφορά σε αυτόν στο βιβλίο του Τηλέμαχου Αλαβέρα *Πρόσωπα και τόποι*,[2] με ενημέρωσε και μου το δάνεισε για μερικές μέρες, ώστε να το διαβάσω με την ησυχία μου. Εκεί ο Αλαβέρας (γενν. 1926) περιγράφει πώς, μέσω του Γραμμάτα, ήρθε για πρώτη φορά σε επαφή με το έργο του Γιώργου Βαφόπουλου (σ. 60): «Το συζητήσαμε ο Πέτρος Γραμμάτας κι εγώ. Ο Πέτρος μάλιστα ως μαθητής του Πειραματικού Σχολείου, ένα-δύο χρόνια μεγαλύτερος κι από τους πρώτους του γυμνασίου του Ξηροτύρη, την επόμενη μέρα μού έδωσε κάποιες πληροφορίες για τον ποιητή. Τις είχε από καθηγητές του, όπως ο Θέμελης, ο Δεδούσης κ.ά.». Σε φιλόλογο ή φιλολόγους του Πειραματικού οφείλεται πιθανότατα και η γνωριμία του Γραμμάτα με το έργο του Καβάφη.

Στο μεταξύ βρέθηκαν λίγα ακόμη ενδιαφέροντα στοιχεία για τον άγνωστο ποιητή, όπως ότι υπήρξε συνεργάτης του περιοδικού *Μακεδονικά Γράμματα*. Στο τεύχος 3 του 1944 δημοσιεύτηκε στη δεύτερη σελίδα σε μετάφρασή του το ποίημα «Επιτύμβιον» του A. E. Housman.[3] Τον Μάιο του 1944 δημοσίευσε μετάφραση κειμένου του γάλλου συγγραφέα Edmond Jaloux, με τον τίτλο «Σκέψεις».[4] Η μετάφραση αρχίζει έτσι: «Δεν είναι δύσκολο να γράψη κανείς καλά, είναι δύσκολο να σκεφθή κανείς καλά. Μία κακώς κατασκευασμένη φράση γεννιέται από ένα συγκεχυμένο λογισμό.» Στο ίδιο τεύχος δημοσιεύονται συνεργασίες του Γιώργου Θέμελη, του Βασίλη Δεδούση και του Γιώργου Δέλιου. Μετάφραση «Σκέψεων» του Edmond Jaloux βρίσκουμε και σε προηγούμενο τεύχος του ίδιου περιοδικού, αλλά χωρίς όνομα μεταφραστή.[5]

Ο Γραμμάτας ασχολήθηκε και με τη ζωγραφική. Το όνομά του το συναντάμε σε σχετικά δημοσιεύματα εφημερίδων της Θεσσαλονίκης. Ένα από αυτά[6] (1952) αναφέρεται σε έκθεση ζωγραφικής της Ομάδας των αποφοίτων του Πειραματικού Σχολείου. Σε έργο του, που το είχε εμπνευστεί από το ποίημα του Καβάφη «Κεριά», έδωσε τον τίτλο «Καβαφικά κεριά». Επομένως η επιρροή από τον Καβάφη συνεχίστηκε και μετά το 1943. Ο συντάκτης όμως του κειμένου δεν βλέπει με καλό μάτι αυτή την επιρροή και προφανώς δεν του αρέσει και το έργο. Ενώ για όλους τους άλλους κάνει θετικά σχόλια, για τον συγκεκριμένο γράφει: «Για τον Πέτρο Γραμμάτα τί να πω: βρίσκεται ακόμη στα πρώτα του βήματα. Με "Καβαφικά κεριά" δεν κάμουν ζωγραφική». Σε μεταγενέστερο δημοσίευμα[7] (1966) ο Γραμμάτας αναφέρεται ως μέλος της «Ενώσεως ζωγράφων και γλυπτών βορείου Ελλάδος». Έργο του (ελαιογραφία) μου είχε πει ότι έχει στη συλλογή του ο γνωστός συλλέκτης της Θεσσαλονίκης Σωτήρης Τσούκαλης.

Από τη λίστα αποφοίτων του 1943 του Πειραματικού μαθαίνουμε ότι έγινε δικηγόρος. Με τον Μανόλη Αναγνωστάκη, που είχε αποφοιτήσει από το ίδιο σχολείο έναν χρόνο πριν (1942), θα πρέπει τουλάχιστον να γνωρίζονταν, αφού είχαν για χρόνια τους ίδιους καθηγητές, τον ίδιο ανθρώπινο περίγυρο και ζούσαν πολλές ώρες την ημέρα στο ίδιο σχολικό περιβάλλον. Οι μαθητές του Πειραματικού ήταν εκείνη την περίοδο σχετικά λίγοι.

Το ποίημα του Γραμμάτα είχε αρχικά τον τίτλο «Καβάφης», που διαγράφηκε για να γραφτεί από πάνω ο νέος τίτλος. Είναι γραμμένο με μπλε μελάνι. Οι τρεις στροφές φέρουν στην αρχή τους αρίθμηση (1-3). Στο τέλος σημειώνεται με κόκκινο μολύβι η χρονολογία 1943. Μεταξύ του τίτλου και του ποιήματος προστέθηκαν εκ των υστέρων, ως μότο, οι δύο τελευταίοι στίχοι του ποιήματος του Καβάφη «Απ' τες εννιά–». Παρατίθεται εδώ το ποίημα αυτό, χωρίς επεμβάσεις στην ορθογραφία (με εξαίρεση τη μετατροπή σε μονοτονικό και τη διόρθωση του πρώτου γράμματος της λέξης «ομορφιά», που ο ποιητής γράφει με ωμέγα):

Καβαφικό

Στο χτεσινό το γαληνότατο το βράδυ
οι πλάνοι πάπυροι με φέραν στο Μουσείο,
στ' αρχαίο, με το τρανό στην πόρτα του σημάδι
βενέτικο λιοντάρι, σβησμένο μεγαλείο.

Κι έτσι απ' τα τζάμια τη δύση αναπολώντας
κι άθελά μου: «Για τον Αμμόνη που πέθανε...»

και ψυχωμένα κι άψυχα ξυπνήσαν μη μπορώντας
τη νιότη να ξεχάσουν την ομορφιά που πέθανε.

Α! πώς πεθαίνει η ομορφιά, φρικτό να σκεφθή
κανείς πώς αυτές οι δύσεις γέρνουν τη μορφή
σαν τούτη τη μουχρή βραδυά την παιχνιδίστρα.

Σε ξεχωριστό φύλλο χαρτιού, που βρισκόταν διπλωμένο μέσα στο τετράδιο, διαβάζουμε μία διαφορετική εκδοχή στη θέση της τρίτης στροφής, εν μέρει διαγεγραμμένη, που αρχίζει έτσι:

Απόψε αναστήθηκεν εντός μου η Αμαρτία
βλέποντας τριγύρω μου τούτα τα ερείπια.

Στο ποίημα αναπλάθονται ένα κλίμα και μία σκηνοθεσία που ο νέος ποιητής φαντάζεται ως καβαφικά. Το ποίημα του Καβάφη «Για τον Αμμόνη, που πέθανε 29 ετών, στα 610» δίνει την αφορμή και μερικά δομικά υλικά στο νέο έργο, που έχει πάντως δική του πρωτότυπη έμπνευση και δεν αποτελεί μίμηση ή παρωδία. Νομίζω ότι θα ήταν καλύτερο ποίημα, εάν υπήρχε διαφορετική διατύπωση στον τελευταίο στίχο. Οι εκφράσεις «την ομορφιά που πέθανε» και «Α! πώς πεθαίνει η ομορφιά» (που θυμίζουν στίχους του *Επιτάφιου θρήνου*) ίσως αναφέρονται στο ιστορικό πλαίσιο της εποχής και δεν αφορούν απλώς μία φιλολογική επιρροή ή μία ρομαντική διάθεση, αφού όπου και αν κοίταζε γύρω του ο νέος ποιητής, θα έβλεπε εικόνες φθοράς και καταστροφής, θανάτους από την πείνα, εγκλήματα πολέμου. Αλλά είναι επίσης πιθανό να υπάρχει και άμεσα βιωματική βάση, όπως ο θάνατος αγαπημένου προσώπου.

Το γεγονός της σημαντικής επίδρασης της ποίησης του Καβάφη σε έναν νέο που ζούσε στη Θεσσαλονίκη, σε μία περίοδο κατά την οποία ο Αλεξανδρινός δεν είχε ακόμη αποκτήσει την κατοπινή αίγλη, δείχνει, μεταξύ άλλων, την εγγενή δύναμη του καβαφικού έργου, κάτι που αποτελεί σήμερα κοινή εμπειρία για μεγάλο αριθμό αναγνωστών του.

Το αμέσως επόμενο ποίημα της χειρόγραφης συλλογής είναι ένα τετράστιχο που αναφέρεται στην κηδεία του Κωστή Παλαμά και φέρει την ημερομηνία 28.2.1943 και την παρακάτω διευκρίνιση: «Το ποίημα αυτό γράφτηκε στο θάνατο του ποιητού Παλαμά στις 27.2.43». Ο νέος ποιητής φαίνεται ότι ήταν θαυμαστής και του Παλαμά και ότι ο θάνατός του τον λύπησε ιδιαίτερα. Το τετράστιχο αυτό δεν θα περνούσε απαρατήρητο, ακόμη και δίπλα σε ποιήματα επώνυμων δημιουργών, που γράφτηκαν με την ίδια αφορμή:

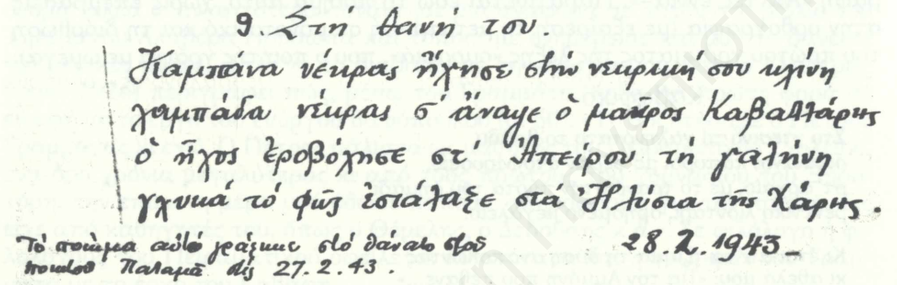

9. Στή θανή του.
Καμπάνα νέκρας ἤχησε στήν νεκρική σου κλίνη
λαμπάδα νέκρας σ' ἄναψε ὁ μαῦρος Καβαλλάρης
ὁ ἦχος ἐροβόλησε στ' Ἀπείρου τή γαλήνη
γλυκά τό φῶς ἐστάλαξε στά Ἠλύσια τῆς Χάρης.
28.2.1943
Τό ποίημα αὐτό γράφτηκε στό θάνατο τοῦ ποιητοῦ Παλαμᾶ στίς 27.2.43.

Στη θανή του

Καμπάνα νέκρας ήχησε στην νεκρική σου κλίνη
λαμπάδα νέκρας σ' άναψε ο μαύρος Καβαλλάρης
ο ήχος εροβόλησε στ' Απείρου τη γαλήνη
γλυκά το φως εστάλαξε στα Ηλύσια της Χάρης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ντίνος Χριστιανόπουλος, «Συμβολή στη μακεδονική βιβλιογραφία του Καβάφη, 1915-1950», *Συμπληρώνοντας κενά*, Αθήνα, Ρόπτρον, 1998, σσ. 107-154.
2. Τηλέμαχος Αλαβέρας, *Πρόσωπα και τόποι*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2005.
3. *Μακεδονικά Γράμματα* 3 (20.2.1944) 34 (2).
4. *Μακεδονικά Γράμματα* (25.5.1944) 106-107.
5. *Μακεδονικά Γράμματα* 2 (1.2.1944) 7.
6. Κ. Π. Κ., «Η έκθεσις ζωγραφικής αποφοίτων του Πειραματικού», εφ. *Φως*, Θεσσαλονίκη, 9.11.1952, Ψηφιοποίηση της Εθνικής Πινακοθήκης της Ελλάδος (nationalgallery.gr).
7. Εφ. *Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη, 13.9.1966.

Διονύσης Στεργιούλας

Οι «νέοι της Θεσσαλονίκης», η *Νέα Πορεία* και η *Διαγώνιος*

Η δεκαετία του 1950 ήταν μία δεκαετία μεγάλων ζυμώσεων για τον περιοδικό τύπο της Θεσσαλονίκης· «[τ]ο 1956» γράφει ο Ντίνος Χριστιανόπουλος «υπήρξε έτος ζυμώσεων για την έκδοση λογοτεχνικού περιοδικού νέων στη Θεσσαλονίκη· στο μεταξύ, όλα τα παλιά περιοδικά είχαν κλείσει: το 1952 οι *Μακεδονικές Ημέρες*, το 1954 οι *Μορφές*, το 1956 ο *Πυρσός*. Από το 1955 άρχισε να βγαίνει η *Νέα Πορεία*, αλλά αυτή δε θεωρούνταν περιοδικό νέων».[1] Υπήρχε, λοιπόν, διάθεση από νέους λογοτέχνες για συσπείρωση κάτω από τη στέγη ενός περιοδικού που θα προωθούσε τα αιτήματά τους. «Έτσι το φθινόπωρο του 1956» συνεχίζει ο Χριστιανόπουλος «με πρόσκληση του Βασίλη Φράγκου μαζευτήκαμε στο σπίτι του ο Αναγνωστάκης, ο Κύρου, ο Θασίτης, ο Ασλάνογλου κι εγώ και συζητήσαμε για την έκδοση ενός νέου περιοδικού».[2] Οι αποστάσεις, όμως, μεταξύ τους ήταν μεγάλες, κι έτσι, καταλήγει ο Χριστιανόπουλος, δημιουργήθηκαν τα περιοδικά *Κριτική* του Αναγνωστάκη (1959), *Διάλογος* του Φράγκου (1963) και *Διαγώνιος* του Χριστιανόπουλου (1958), όπου και θα σταθούμε.

Ξεκινώντας από τη μαρτυρία αυτή του Χριστιανόπουλου, αναζητήσαμε τυχόν προγενέστερη, συλλογική κίνηση των «νέων της Θεσσαλονίκης», οι οποίοι στο σημείωμα αυτό στα πρακτικά ενός συνεδρίου για τον περιοδικό τύπο της πόλης δεν κατονομάζονταν. Η αναζήτησή μας μας οδήγησε στο αρχείο του ΕΛΙΑ Θεσσαλονίκης, και πιο συγκεκριμένα στην αλληλογραφία που ο Χριστιανόπουλος διατηρούσε με άλλους λογοτέχνες·[3] στο αρχείο του Νίκου-Αλέξη Ασλάνογλου, ο οποίος συνδέθηκε στενά με τον Χριστιανόπουλο στην πρώτη φάση της δημιουργικής του πορείας (φάκ. 2.2), εντοπίσαμε επιστολή του τελευταίου προς τον Ασλάνογλου, σταλμένη τον Νοέμβριο του 1955,[4] η οποία αφορά την

Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κύπρου - Μικροφιλμοθήκη Τετράδια

πιθανή συνεργασία μιας ομάδας νέων λογοτεχνών (ανάμεσά τους και οι Χριστιανόπουλος και Ασλάνογλου) με το περιοδικό *Νέα Πορεία*.[5] Παραθέτουμε το σχετικό τμήμα της επιστολής και κατόπιν σχολιάζουμε:

Κεντρικό Κιλκίς, 18.11.55

Αγαπητέ μου Αλέξη,

Λίγο μετά την τελευταία μας συνάντηση βρήκα τον κ. Θέμελη και μου άρχισε τα ίδια για μια συνεργασία των νέων με τη «Νέα Πορεία». [...]

Έχω λοιπόν τη γνώμη, αν συμφωνείς κι εσύ κι ο αγαπητός μου Βασίλης [ενν. τον Φράγκο], ότι το πιο ταιριαχτό είναι να απαντήσουμε ως εξής:

«Οι νέοι της Θεσσαλονίκης που με ιδεαλισμό και ευγένεια επιδίδονται στη σκέψη, στα γράμματα και την Τέχνη (Βασίλης Φράγκος, Νίκος-Αλέξης Ασλάνογλου, Βασίλης Βασιλικός, Φαίδων Πολίτης, Ντίνος Χριστιανόπουλος, Γιάννης Μπαμπατζάνης καθώς και οι ζωγράφοι Νίκος Σαχίνης και Σούλα Πιτέρη) ευχαρίστως αποδέχονται την πρόταση για μια πολιτισμένη συνεργασία με τη διεύθυνση του περιοδικού «Νέα Πορεία», μονάχα με την προϋπόθεση ότι ο κ. Θέμελης θα ανελάμβανε να εγγυηθεί πως κανένας νέος δεν θα πρόκειται στο μέλλον να συκοφαντηθεί από οποιονδήποτε συνεργάτη του περιοδικού, ότι ο διευθυντής δε θα έχει δικαίωμα απορρίψεως συνεργασίας τής πιο πάνω ομάδας, εφόσον η συνεργασία αυτή θα εγκρίνεται από τον φυσικό αρχηγό της ομάδας αυτής, το Βασίλη Φράγκο, και τέλος ότι ένας σταθερός αριθμός σελίδων για συνεργασίες των νέων θα διατίθεται σταθερά σε κάθε τεύχος. – Διαφορετικά δεν υπάρχει περιθώριο για συζήτηση».

[...]

Δικός σου
Ντίνος

Τα ονόματα έξι συγγραφέων και δύο ζωγράφων εσωκλείονται στην παρένθεση της απάντησης στην πρόσκληση του Θέμελη για συνεργασία με τη *Νέα Πορεία*: ο Βασίλης Φράγκος, ο Νίκος-Αλέξης Ασλάνογλου, ο Βασίλης Βασιλικός, ο Φαίδων Πολίτης, ο Χριστιανόπουλος και ο Μπαμπατζάνης, συν τους ζωγράφους Νίκο Σαχίνη και Σούλα Πιτέρη. Ας πάρουμε, όμως, τα πράγματα από την αρχή, όπως μας τα παραδίδει η επιστολή. Ο Χριστιανόπουλος κάνει λόγο για πρόταση από τη *Νέα Πορεία* (δηλ. από τους Αλαβέρα και Ντάλια), η οποία ήρθε διά στόματος του Γιώργου Θέμελη, σχετικά με τη συνεργασία νέων δημιουργών με το περιοδικό. Το δήλωσε όμως αργότερα: η *Νέα Πορεία* δεν θεωρούνταν περιοδικό νέων· συνεπώς, έπρεπε να εξασφαλιστεί η εγγύηση του Θέμελη για τη θετική αντιμετώπιση των νέων συνεργατών.

Η πρόταση του Χριστιανόπουλου για μια απάντηση με το πρόταγμα της συγκρότησης μιας ομάδας μέσα στη *Νέα Πορεία*, η οποία δεν θα υπόκειτο στον έλεγχο των εκδοτών, αλλά θα υπάκουε σε ένα μέλος της, το οποίο αναλάμβανε χρέη «φυσικού αρχηγού»[6] και μάλιστα θα είχε δικές της σε κάθε τεύχος συγκεκριμένες σελίδες, χωρίς να μπορεί ο εκδότης να απορρίψει συνεργασία κάποιου μέλους της ομάδας, αν αυτή είχε εγκριθεί από τα υπόλοιπα, είναι βέβαιο πως δεν επρόκειτο να γίνει δεκτή από κανέναν εκδότη περιοδικού.[7] Η πρόταση του Θέμελη έπρεπε να απορριφθεί, αν ήθελαν οι φωνές τους να ακουστούν καθαρά.

Προκύπτει, όμως, το εξής ερώτημα ή μάλλον τα εξής ερωτήματα: Υπήρξε κάποια συλλογική κίνηση των δημιουργών αυτών; Και για να γίνουμε πιο συγκεκριμένοι, αφού βλέπουμε πως η έμμεση απόρριψη έρχεται από τον Χριστιανόπουλο, που ομολογεί πως η ιδέα για τη γέννηση ενός λογοτεχνικού περιοδικού

του δημιουργήθηκε τον επόμενο χρόνο, κατευθύνθηκαν αυτοί προς τη *Διαγώνιο*;

Το πρώτο τεύχος της τελευταίας, αποκλειστικά γραμμένο από τον Χριστιανόπουλο,[8] θα ακολουθήσουν τεύχη στα οποία θα διευρύνεται ολοένα ο αριθμός των συνεργατών·[9] ήδη στο δεύτερο τεύχος του 1958, που κυκλοφόρησε το καλοκαίρι, υπάρχει συνεργασία του Βασίλη Φράγκου· και στο τρίτο, την Πρωτοχρονιά του 1959, συνεργασία του Ασλάνογλου. Ο Γιάννης Μπαμπατζάνης θα συνεργαστεί για πρώτη φορά με τη *Διαγώνιο* στο δεύτερο τεύχος της δεύτερης περιόδου της (1965-1969). Ο πεζογράφος Βασίλης Βασιλικός και ο ποιητής Φαίδων Πολίτης, ωστόσο, δεν θα περιληφθούν ανάμεσα στους συνεργάτες του περιοδικού. Αντίστοιχα και ο ζωγράφος Νίκος Σαχίνης, ενώ η Σούλα Πιτέρη θα είναι ανάμεσα στους τριάντα τρεις καλλιτέχνες της «Μικρής πινακοθήκης *Διαγωνίου*» που θα εκθέσουν ατομικά έργα τους (Οκτώβριος 1980).[10] Η ομάδα, λοιπόν, των «νέων» δεν έδρασε ως τέτοια στη συνέχεια.

Υπάρχει, όμως, ένα σημείο στο οποίο θέλουμε να σταθούμε: στη χρήση της νεότητας, που προτάσσεται στο σημείωμα του Χριστιανόπουλου. Στο πρώτο τεύχος της *Διαγωνίου* το 1958, στο σημείωμα του εκδότη-διευθυντή, διαβάζουμε: «Η μικρή αυτή έκδοση βγαίνει σα μια διαμαρτυρία ενός νέου που, επιμένοντας στην πνευματική του ακεραιότητα, κινδυνεύει να μείνει στο περιθώριο [...]. Γι' αυτό αποφασίστηκε η έκδοση της *Διαγωνίου*, με την ελπίδα πως η ατομική αυτή προσπάθεια γρήγορα θα βρει ανταπόκριση, ώστε σιγά σιγά ν' αποτελέσει τον πυρήνα ενός περιοδικού νέων».[11] Σε αντίστοιχο σημείωμα του επόμενου τεύχους, το περιοδικό θα ονομαστεί «ομαδικ[ό] περιοδικ[ό] νέων».[12] Δεν είναι, όμως, μόνο ο Χριστιανόπουλος που θα κάνει λόγο για τη νεότητα και την ανάγκη συσπείρωσής της γύρω από ένα περιοδικό· και ο Ασλάνογλου, στα δέκα χρόνια κυκλοφορίας του περιοδικού, θα γράψει: «[...] θυμάμαι με συγκίνηση τα χρόνια γύρω από το 1950, που μερικοί νέοι ποιητές έψαχναν το δρόμο τους μέσα από τη σύγχυση και την αταξία της εποχής, ένα δρόμο που έπρεπε οι ίδιοι ν' ανοίξουν αν ήθελαν να επιβιώσουν. [...] Τί έπρεπε να κάνουν οι νέοι του 1950; [...] Το 1958, η ακόμα ασχημάτιστη αυτή ομάδα απέκτησε συνείδηση του εαυτού της με την οργανωμένη προβολή της από το περιοδικό *Διαγώνιος*».[13]

Η *Διαγώνιος* έγινε το μέσο προβολής των «νέων» που συσπειρώθηκαν γύρω της· βλέπουμε, όμως, πως για τον Χριστιανόπουλο η ιδέα μιας τέτοιας ομάδας και ενός περιοδικού στο οποίο αυτή θα μπορούσε να ευδοκιμήσει υπήρχε ήδη από το 1955. Όπως και να 'χει, αυτό που αποδεικνύει η επιστολή του Χριστιανόπουλου προς τον Ασλάνογλου είναι ότι η ιδέα για μία «κίνηση νέων» πλανιόταν στον αέρα της Θεσσαλονίκης στα μέσα της δεκαετίας του '50 και πως ο πρώτος αντιλήφθηκε τους σκοπέλους που θα προέκυπταν από μια τυχόν συνεργασία τους με τον κύκλο της *Νέας Πορείας*. Όσο έρχονται στο φως τέτοια τεκμήρια τόσο περισσότερο φωτίζουμε τις προθέσεις και τον τρόπο σκέψης του εκδότη-Χριστιανόπουλου, ο οποίος προσπάθησε με τη *Διαγώνιο* «να διασπάσει αυτό που ένιωθε σαν λογοτεχνικό κατεστημένο»[14] της εποχής και να φτιάξει το δικό του περιοδικό.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ντίνος Χριστιανόπουλος, «Το περιοδικό *Διαγώνιος* (1958-1983) και η ιστορία του», στο: Περικλής Σφυρίδης (επιμ.), *Φυτώρια λογοτεχνίας στη Θεσσαλονίκη. Τα λογοτεχνικά περιοδικά της*

πόλης στον 20ό αιώνα [πρακτικά συνεδρίου], Θεσσαλονίκη, Δημοτική Βιβλιοθήκη Θεσσαλονίκης και Δήμος Θεσσαλονίκης, 2006, σσ. 124-141: 125.

2. Στο ίδιο.

3. Η έρευνά μας περιορίστηκε στις διαθέσιμες επιστολές τις οποίες άλλοι λογοτέχνες (εδώ ο Ασλάνογλου) έλαβαν από τον Χριστιανόπουλο, καθώς οι επιστολές τους προς τον τελευταίο δεν είναι ακόμα προσβάσιμες.

4. Ο Χριστιανόπουλος υπηρετούσε τότε στον στρατό, γι' αυτό και η επιστολή στέλνεται από το Κιλκίς.

5. Ευχαριστούμε κι από τη θέση αυτή τους υπεύθυνους του ΕΛΙΑ Θεσσαλονίκης, Μαργαρίτα Καλαφάτη και Γιώργο Κουμαρίδη, για τη βοήθειά τους καθώς και τον πρόεδρο του ΜΙΕΤ Διονύση Καψάλη, για την άδεια δημοσίευσης της επιστολής.

6. Ήταν σχεδόν επόμενο ο μεγαλύτερος όλων ηλικιακά Βασίλης Φράγκος (γενν. 1924) να αναλάμβανε χρέη «φυσικού αρχηγού».

7. Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε εάν η απάντηση στάλθηκε ως είχε στον Ντάλια και τον Αλαβέρα (ίσως να υπάρχουν σχετικά στοιχεία στο αρχείο της *Νέας Πορείας*), μιας και δεν γνωρίζουμε ούτε καν την απάντηση του Ασλάνογλου. Δεν γνωρίζουμε, επίσης, αν η επιστολή αυτή κοινοποιήθηκε και στα υπόλοιπα μέλη της "ομάδας", αν και είναι πιθανό ο Φράγκος να έλαβε γνώση μέσω του Ασλάνογλου, του οποίου είχε παντρευτεί την αδελφή.

8. «Τότε [ενν. το 1956] το πήρα απόφαση να βγάλω περιοδικό κι εγώ. Επειδή όμως δεν είχα χρήματα, σκεφτόμουν να βγάλω δοκιμαστικά ένα τεύχος με δικά μου μόνο κείμενα και, αν το τεύχος είχε επιτυχία, να προχωρούσα σε κανονικό περιοδικό». Χριστιανόπουλος, ό.π. (σημ. 1), σ. 125.

9. Τη βιβλιογραφία σχετικά με τη *Διαγώνιο* παραθέτει ο Δημήτρης Κόκορης στο *Λόγος γυμνός. Εισαγωγή στο έργο του Ντίνου Χριστιανόπουλου*, Θεσσαλονίκη, Νησίδες, 2011, σ. 83, υπ. 246.

10. Τα στοιχεία αντλήθηκαν από τις εκδόσεις: *«Διαγώνιος». Τριάντα χρόνια προσφοράς*, Θεσσαλονίκη, Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο, 1986· Γιώργος Μολυβίδης, Διαγώνιος. *Η κριτική κατά την πρώτη πενταετία (1958-1962)*, Θεσσαλονίκη, Νησίδες, 2004, σσ. 91-93.

11. Στο ίδιο, σ. 65.

12. Στο ίδιο.

13. Νίκος-Αλέξης Ασλάνογλου, «*Διαγώνιος*: δέκα χρόνια αλλαγής στην ποίηση του τόπου μας», *Διαγώνιος* 15 (1968) 133-134.

14. Κόκορης, ό.π. (σημ. 9), σ. 86.

Μάριος-Κυπαρίσσης Μώρος & Βασίλης Μητσικάκος

Δύο κυπριακά δημώδη άσματα όπως τα διέσωσε Τουρκοκύπριος

Ι. Το τραούδιν της Μαρικκούς

Ελάτε να δροικήσετε μιαν λύπην λυπημένην
η λύπη 'ταν της Μαρικκούς απού την Εφτακώμην.
Πετάσσει το μαντίλιν της για να ντυθεί σεντόνιν,
να πάει στον Αχμέταγαν, ν' αφήσει τον Αντώνην.
Ο Αντωνής που το δροικά, μα δεν γυρεύκει κρίσην,
ίσια πάει στον Μουλλαλήν, να το παραπονήσει.
«Α Μουλλαλή, πρωτόαγα, πŏσεις τον νουν με τάξην,
να τάξεις του Αχμέταγα, κανεί να με πειράξει,
τζαι κάμνω τον τζαι φέρνουν τον μιαν νύχταν μες στ' αμάξιν».
(«Εμέναν ο Αχμέταγας, καλλιόν σου παλληκάριν,

καλλιόν σου παίζει το σπαθίν, καλλιόν σου το δοξάριν.
Γιος μου πρωτοπαλλήκαρον, τον Αντωνήν αν πιάσει,
θέλει τον Μάον των Τζελλιών να 'ρτει να τον 'ποσπάσει».)
«Μέν έσεις έννοιαν, Αντωνή, τζ' εννά του παραντζείλω,
αν δεν πιάσ' η παραντζελλιά, πιάνω τον εις το ξύλον».
'Σηκώθηκεν ο Αντωνής, έσσω του τζαι πααίνει
νά σου τζαι τον Αχμέταγαν του καντουνιού που μπαίνει.
Ό,τι κι είδεν τον γιόκκαν του, εκαραμούτσωσεν του,
ως ήταν τζύρης τζαι παιδίν, πάλ' επαράντζειλεν του.
«Αν θέλεις γλυκοθάνατον να γλυκοθανατήσεις,
'πού την Μαρίκκαν τ' Αντωνή πρέπει να παραιτήσεις!»
«Μα 'ντα λοής ενν' αρνηθώ της γειτονιάς φανάριν,
απού μου διά τόσα φιλιά τζαι το βαστά καμάριν;»
«Αν θέλεις μάλιν, αριθμόν, γιε μου, να σε λογιάσω,
δώσ' μου το ττερλικκούιν σου, λίρες να το στοιβάσω.
Αν το φτζαιρώσεις, γιούλλη μου, να το ξαναγεμώσω».
«Δεν θέλω, παπά μ', 'εν θέλω, μέ μάλιν μέ λοάριν,
συγκόβκεις μου μιαν αλλαήν, με το μαρκαριτάριν.
Θέλω, καλέ τζυρούλλη μου, έναν καλόν αππάριν
τζαι να 'ν' η σέλλα κότσινη, πράσινον χαλινάριν».
Απού τες τέσσερις μερκές ο ουρανός αστράφτει,
σηκώνεται ο Μουλλαλής τζ' επήεν τζ' ηύρεν ράφτην
τζαι κόβκει του μιαν αλλαήν με το μαρκαριτάριν.
Σηκώνεται 'πού τζειχαμαί τζαι πάει στο παζάριν,
εσόνωσεν τες λίρες του τζ' έκαμεν τες βουνάριν,
πιάνει τζαι του Αχμέταγα έναν καλόν αππάριν,
ήταν η σέλλα κότσινη, πράσινον χαλινάριν.
Που έγειρεν το μπρόεμαν τζ' ήρτεν το μεσομέριν,
ηύρεν και τον Αχμέταγαν, διά του τα στο χέριν.
Εφόρησεν τα ρούχα του τ' όμορφον παλληκάριν
τζ' αππήδα, καλλιτζεύκει το το γέρημον τ' αππάριν
'πού το στενόν της Μαρικκούς σαν να 'καμνεν ζευκάριν.
Και νά σου τζαι την Μαρικκούν εις την πουκάτω πόρταν:
«Έκρουσες με, Αχμέταγα, σαν κρούζουσιν τα χόρτα.
Αν βουληθείς να μ' αρνηθείς, τζ' άλλην αν αγαπήσεις,
τζείνα τα ρούχα που φορείς να μέν τα καταλύσεις».
«Αν βουληθώ να σ' αρνηθώ, τζ' άλλην αν αγαπήσω,
κάλλιον να σκάσ' η στράτα μου τζαι να κουτρουμπελλήσω.
Αν βουληθείς να μ' αρνηθείς τζ' άλλον αν αγαπήσεις,
εννιά μερες εις το σελλίν να μέν μπορ' 'α γεννήσεις».
Που τ' άκουσεν ο Αντωνής, δεν πεεντίζει κρίσην,
πιάνει τζαι το μαŏσαίριν του, πάει να το 'κονίσει.
«Μα 'ντα 'παθες, ρε Αντωνή, τζ' ίντα 'κονιείς μαŏσαίριν,
εννά το μπήξεις κανενού; Ίντα Θεός το ξέρει».
«Τούντο μαŏσαίριν που 'κονιώ, πάνω σ' εννά το μπήξω,
αφού Θεός τζαι ξέρει το, ίντα να σου το κρύψω».

«Έλα να πάμεν, ρ' Αντωνή, τζ' εγιώ κρατώ καρύδκια,
να πά' να πιούμεν 'πού καμμιάν, να πάσιν τα φεκκίρκα».
Στον γάμον έν' πόπήασιν, Αχμέτης να χορέψει,
τζ' εγύρευκεν τον ττεναχάν της Μαρικκούς να νέψει.
Ο Αντωνής σαν έπινεν, έκαμνεν τον πιλμέζην,
έγειρεν τζ' ετζοιμήθηκεν πάνω εις το τραπέζιν.
Επέτισεν Αχμέταγας τζ' έμπηκεν της αυλής της,
τζ' η Μαρικκού 'καρτέραν τον, το μήλον της ζωής της.
'Πού συκαμιάν ώς συκαμιάν επέταν το σγαρτίλιν,
τζείνοι 'κρυφομιλούσασιν τζ' ακούαν έναν μίλιν.
Ο Αντωνής παρατηρά Αχμέτην με τες γούννες,
να τον ταΐζ' η Μαρικκού αθάδια με τες κούννες.
Χαλουππωτά εκρόνοιξεν την πόρταν τζ' έμπην μέσα.
«Εννά σε σφάξω, ρε δδυλλίν, γιατ' αγαπάς Ρωμέσσαν».
Έφερεν του την μαδαιρκάν πάνω 'πού το ζινίδιν,
αν ήταν χότζας γιά παπάς, έκαμεν τον ντερβίδη.
«Να βκω πάνω στην τερατδιάν, να κόψω δκυο μουέλια,
παρακαλώ σε, ρ' Αντωνή, μέν με σκοτώσεις τέλεια».
«Οι μαδαιρκές σου έν' εννιά, τζ' εννά τες κάμω δέκα,
να σε σκοτώσω εσέν πρωτα τζ' ύστερα την γεναίκαν».
Ένωσεν ένας γείτος τους τζαι παίρνουν το χαπάριν
του γέρημου του Μουλλαλή χαρτίν τζαι καλαμάριν:
«Α Μουλλαλή, πρωτόαγα, που να χαρείς το φως σου,
εις τ' Αντωνή εδει καβκάν τζαι γύρεψε τον γιον σου».
Ο Μουλλαλής που τ' άκουσεν, οχτώ οντζιές εγίνην,
αφταίνναν πάνω του λαμπρά τζ' έκρουζεν τον γιαγκίνιν.

Γλωσσάρι

Εφτακώμη: κωμόπολη στην Καρπασία ~ δροικώ (γροικώ): ακούω, ακροάζομαι ~ πετάσσω: πετώ ~ ντύνομαι σεντόνι: δηλ. γίνομαι μουσουλμάνος ~ κανεί: αρκεί, φτάνει ~ καλλιόν: καλύτερος, -α ~ Τζελλιά (Κελλιά): χωριό στην επαρχία Λάρνακας ~ 'ποσπάζω: γλιτώνω ~ ότι: όταν ~ καραμουτσώνω: κατεβάζω τα μούτρα μου ~ διώ: δίνω ~ μάλιν: περιουσία ~ λογιάζω: αρραβωνιάζω ~ ττερλικκούιν (ττερλίκκιν): πάνινος σκούφος τον οποίο φορούσαν χωρικοί κάτω από το φέσι ή κατά τη νύχτα ~ φτζερώνω: αδειάζω ~ λο(γ)άριν: θησαυρός ~ συγκόβκω: κόβω ύφασμα για ράψιμο ~ αλλαή: φορεσιά ~ αππάριν: άλογο ~ τζειχαμαί: εκεί χάμω ~ δονώνω: αδειάζω, χύνω ~ μπρόεμαν: πρωινό ~ κρούζω: βάζω φωτιά, καίγομαι, φλέγομαι ~ κουτρουμπελλώ: κουτρουβαλώ ~ σελλίν: κάθισμα για ετοιμόγεννες ~ πεεντίζω: εκτιμώ, σέβομαι ~ 'κονιώ: ακονίζω ~ φεκκίριν: στενοχώρια ~ ττεναχάς: ευκαιρία ~ πιλμέζης: ανήξερος ~ συκαμιά: μουριά ~ σγαρτίλιν: καρδερίνα ~ αθάσιν: αμύγδαλο ~ κούννα: ψίχα ~ χαλουππωτά: σαν αλεπού, χωρίς θόρυβο ~ ζινίδιν: σβέρκο ~ τερατσιά: χαρουπιά ~ μου(δ)έλλιν: φουντούκι ~ οντζά: το ένα τέταρτο της οκάς, 100 δράμια ~ λαμπρόν: φωτιά ~ γιαγκίνιν: φωτιά

II. Το τραούδιν της Εμινές τζαι του Χριστοφή

Η Εμινέ αγάπησεν έναν παλληκαράτζιν
πόν ειδεν στην μουτσούναν του μέ γένιν μέ μουστάτζιν.
«Εδδιάστηκα σε, Χριστοφή, που πας εις το σκολείον,
επέλλανα, κατά Θεόν, ίνταλος να 'ποφύω».
Επιάσασιν δερκές δερκές τζ' επήαν στο περβόλιν,
εκόβκασιν βασιλιτζές τζ' εκάμαν τες δερβόλιν.
Αππέξω ακούστην μια φωνή, «α Εμινέ» λαλούσιν,
η Εμινέ τζ' ο Χριστοφής κρυφά κρυφά φιλούσιν.
«Α Εμινέ, γκιουλ Εμινέ, που να χαρείς το φως σου,
έβκαρ' μας τζείν' τον Χριστοφήν πόξω 'πού το στενόν σου».
«Εγιώ 'πό τζείν' τον Χριστοφήν να μέν το 'χω χαπάριν».
Οι Τούρκοι επιστέψασιν τζ' εκάμασιν πως πάσιν,
έδοξεν της της Εμινές να τους ιξιτιμάσει:
«Να σπάσω το τζιουβάριν μου με το μαρκαριτάριν,
που 'ρτετε τζ' επατήσετε στην πόρταν του Μουχτάρη.
Ο τζύρης μου 'έννεν' χωρκόν μα στην καβαλλαρίαν,
τζαι σαν εσάς αδκιάντραπους τ' αμμάδκια μου δεν είαν».
Έναν Τουρτζίν κοντατζηνόν πολλά του 'κακοφάνην
τζ' έκαμεν διπλοτράππηα τζ' επήεν να πεθάνει.
Ηύρεν τον τζείν' τον Χριστοφήν μέσα σ' έναν σεντούτζιν,
σαν τρέμει του λαού καρκιά τζαι τρέμει το κουλούτζιν,
έτσ' έτρεμεν ο Χριστοφής μέσα 'πού το σεντούτζιν.
«Έτο, πιάσ' το κκεμέριν μου, πιάσε τζαι το πουντζίν μου,
παρακαλώ σε, ρε Τουτζίν, χάρισ' μου την ζωήν μου».
«Πιάνω τζαι το κκεμέριν σου, πιάνω τζαι το πουντζίν σου
τζαι πάω, φεύκω, Χριστοφή, τζ' αφήνω την ψυδήν σου».
Πιάνει τζαι το κκεμέριν του, πιάνει τζαι το πουντζίν του
τζαι στην αυλήν της Εμινές αφήνει την ψυδήν του.
Μα το Τουρτζίν βάλλει φωνήν όσον τζαι να 'δυνάστην,
επιάσασιν τον Χριστοφήν σαν το πουλλίν πόπιάστην.
Επιάσαν τζ' εκαρφώσαν τον πάνω σε μιαν σανίαν
τζ' εράψαν τα μματούδκια του με μιαν ψιλήν ραφίαν.
Επιάσαν τον τζ' επήραν τον τζει πάνω πδν' η Χώρα,
τζ' εσυναχτήκαν γρισκιανοί περίτου 'πού την ψώραν.
«Έχετε γειαν, βρε γρισκιανοί, εσείς τζαι τα παιδκιά σας,
θωρείτ' ίντα μδκάμασιν οι Τούρτζοι ομπροστά σας».
«Α Εμινέ, γκιουλ Εμινέ, τζαι λάμπα καφουρένη,
αν σου πουν ήρτεν έσσω σου, πε τους έν' με το ζόριν».
«Ίντα θέλεις, μανούλλα μου, ψέματα να λαλούμεν;
Εις τον αφέντην τον Θεόν να πά' να δικαστούμεν».
Επιάσασιν τζ' εσφάξαν τους τους δυο μ' ένα μαδαίριν,
που να 'χουσιν το κρίμαν τους δειμώναν καλοτζαίριν.
Επιάσαν τους τζ' επήραν τους τζει πάνω πδν' τα τζιόνια,
ασπρίζαν τα κριάτα τους ούλα που να 'ταν διόνια.
Επιάσασιν τζ' εθάψαν τους τους δυο μες σ' έναν μνήμαν,
τζείνου εβλάστησεν ελιά τζαι τζείνης ήταν κλήμαν.

III. Δίστιχα

Παρακαλώ τον Πλάστην μου, ας έν' τζαι στ' όρομάν μου,
πά' στα διονάτα στήθη της να γράψω τ' όνομάν μου.

Βιβλιοθήκη Κύπρου

Η καημέν' η μάνα μου πάντα 'παράντζελλεν μου:
«'Πού το σεβντάν των γεναικών να 'χεις τον νουν σου, γιε μου!»

Η καημέν' η μάνα μου τζ' η καημέν' η θκεια μου
πάντα επαραντζέλλαν μου, μα 'ν το 'βαλλα στα φκια μου.

Πόννά πεθάνω μέν κλαίεις, γιατ' είμαι πεθαμμένος,
κλάψε με που 'μαι ζωντανός τζ' είμαι τυρρανισμένος.

Ποιος άρκοντας επέθανεν τζ' επήρεν τα μαζίν του,
παρά δυο τρεις πήχες πανίν πόντύσαν το κορμίν του.

Γλωσσάρι

πὄν: που δεν ~ ὄσάζουμαι: βλέπω σαν σκιά ~ πελλανίσκω: τρελαίνομαι ~ ίνταλος: τί λογής, πώς ~ ὄερβόλιν (μσν. χειρόβολον): δέσμη, μπουκέτο ~ γκιουλ: ωραία ~ ξιτιμάζω: βρίζω ~ τζιουβάριν (ίσως τζιβαέρι, τζοβαΐρι): πολύτιμος λίθος ~ καβαλλαρία: περιπολία έφιππης αστυνομίας ~ αδκιάντροπος: ξεδιάντροπος ~ κοντατζηνός: κοντός, μικρόσωμος ~ διπλοτράππη(δ)ον: διπλό άλμα ~ κουλούτζιν: νεογνό, κουτάβι ~ κκεμέριν: αντρική ζώνη, πουγγί ~ ραφίδα: βελόνα ~ καφουρένος: λευκός ~ πὄν': που είναι ~ τζιόνιν: κολόνα ~ κριάς: κρέας ~ όρομαν: όνειρο ~ ὄιονάτος: λευκός ~ σεβντάς: έρωτας

Σημείωση: Τα παραπάνω δημώδη άσματα μου τα απάγγειλε από μνήμης ο Τουρκοκύπριος Djelal Tahir, ο οποίος τα έμαθε από τη μάνα του, τη Rembé. Ο Djelal Tahir γεννήθηκε το 1942 στο χωριό Πλατανισσός της Καρπασίας, όπου οι τουρκοκύπριοι κάτοικοι μιλούσαν μόνο ελληνικά. Από το 1966 είναι μόνιμος κάτοικος Λονδίνου, όπου εργάστηκε ως θυρωρός σε μεγάλο νοσοκομείο.

Αντώνης Κ. Ηλιάκης

Σημείωση Μ-Φ. Το «Τραούδιν της Μαρικκούς» και το «Τραούδιν της Εμινές και του Χριστοφή» είναι από τα πιο γνωστά δημώδη άσματα της οθωμανικής περιόδου. Και τα δύο βασίζονται σε πραγματικά γεγονότα: Σύμφωνα με τον Ν. Γ. Κυριαζή, ο ήρωας του δεύτερου τραγουδιού, ο Χριστοφής, ήταν γιος πλούσιου προύχοντα της Αμμοχώστου, του Χατζηωρκή ή Τεληωρκή (Δεληγιωρκή), και μαθητής του γιατρού Αλοΐσιου Κούτζη (Cucci), ο οποίος ζούσε στην Κύπρο γύρω στα 1625 ή και νωρίτερα (*Κυπριακά Χρονικά* 11, 1935, σσ. 190-191). Ο Κ. Γ. Γιαγκουλλής υπολογίζει ότι το «Τραούδιν της Μαρικκούς» «πρέπει να γράφτηκε συγχρόνως με το γεγονός που περιγράφει», δηλ. το 1854. Με βάση τις πληροφορίες που δίνει ο ίδιος, ο Αντωνής Μουξούρης φόνευσε τον Αχμέτ Μουλλαλή στις 18.10.1854 και διέφυγε στα Μύρα Κιλικίας, όπου νυμφεύτηκε ξανά και απέκτησε δύο παιδιά. Επέστρεψε στην Κύπρο το 1904 και συνάντησε την πρώτη γυναίκα του στην Επτακώμη. Ύστερα από τον φόνο του εραστή της Αχμέτ, η Μαρικκού είχε εγκατασταθεί στη Βηρυτό και συζούσε με Ιταλό, ενώ επέστρεψε στην Κύπρο το 1901 (βλ. *Ανθολογία κυπρίων ποιητάρηδων και λαϊκών ποιητών*, Λευκωσία 2011, σσ. 21-29: 21, 29, όπου περιλαμβάνεται και το σχετικό τραγούδι). Τα δύο άσματα καταγράφτηκαν και εκδόθηκαν από τον Αθανάσιο Σακελλάριο, σε δύο παραλλαγές το καθένα (*Τα Κυπριακά*, τ. Β΄, Αθήνα 1891, σσ. 68-76, 134-144), ενώ στη συνέχεια επανεκδόθηκαν ή δημοσιεύτηκαν και άλλες παραλλαγές (λ.χ. από τους Θεόδωρο Παπαδόπουλλο και Χρίστο Ταουσιάνη). Ειδικά το «Άσμα του Χριστοφή και της Εμινές» τυπώθηκε και ως φυλλάδα, τουλάχιστο σε τέσσερις εκδόσεις, όλες στη Λευκωσία: αρχικά από τον Θ. Ηρακλείδιο (1889) και ακολούθως από τους Α. Π. Μιχαηλίδη (1891), Κ. Γ. Ρώσσο (1901) και Απόστολο Χ. Ιωαννίδη (1904). Βλ. Φ. Σταυρίδης, *Βιβλιογραφία κυπριακής λαϊκής ποίησης. Φυλλάδες και αυτοτελείς εκδόσεις (1884-1960)*, Λευκωσία, ΚΕΕ, 2002, σσ. 179 (λ. 298β), 190 (λ. 325), 354 (λ. 694) και 538 (λ. 1119α). Στη φυλλάδα του 1889 αναγράφεται ότι τα συμβάντα διαδραματίστηκαν στη Λευκωσία το 1714. Στις δύο παραλλαγές τις οποίες εξέδωσε ο Σακελλάριος (205 και 56 στίχοι, αντίστοιχα), ο γιατρός Κούτζης αναφέρεται επανειλημμένα ως δάσκαλος του Χριστοφή (ό.π., σσ. 69, 74, 75), ενώ ο πατέρας του τελευταίου κατονομάζεται ως Τεληωρκής. Με ανάλογο τρόπο, και το «Τραούδιν της Μαρικκούς» περιλήφθηκε σε δύο τουλάχιστο φυλλάδες ποιητάρηδων, του Αριστοτέλη Νικολάου (χ.χ.έ.) και του Παναγή Σείσου (1978). Βλ. Κ. Γ. Γιαγκουλλής, ό.π., σ. 21, και *Οι ποιητάρηδες της Κύπρου*, Λευκωσία 2005, σσ. 370, 414. Βλ. επίσης, Μιχ. Κούμας, *Κυπριώτικα διηγήματα*, Αμμόχωστος 1928, σσ. 11-19, 116-121. Κ. Γ. Γιαγκουλλής, «Ο Χριστοφής τζ' η Εμινέ», *Λαογραφική Κύπρος* 2 (1972) 15-21. Θ. Παπαδόπουλλος, «Το Άσμα της Εμινές και του Χριστοφή», *Κυπριακαί Σπουδαί* 50 (1986) 409-496. Μ. Χριστοδούλου, *Κυπριακά δημώδη άσματα*, τ. Α΄, Λευκωσία 1987, σσ. 399-407. Χρίστος Ν. Ταουσιάνης, *Δημοτικά τραγούδια της Κύπρου*, τ. Β΄, Λευκωσία 1987, σ. 101-104, τ. Γ΄, Λευκωσία 1989, σ. 150.

Οι δύο συντομευμένες αυτές παραλλαγές τις οποίες παρουσιάζουμε εδώ ενδιαφέρουν και για τον πρόσθετο λόγο ότι κυκλοφορούσαν ανάμεσα σε Τουρκοκύπριους, οι οποίοι δίνουν τους παράνομους, αλλόθρησκους έρωτες των δύο τραγουδιών από μια δική τους σκοπιά, τουλάχιστο σε ορισμένα σημεία, αλλά και με φραστικές ιδιαιτερότητες.

Η αντιμετώπιση της κράσης στη γραφή της κυπριακής ελληνικής

Στον προφορικό λόγο, αλλά (έστω και σε μικρότερο βαθμό) στον γραπτό λόγο, οι λέξεις μπορεί να μεταβάλλονται ως προς τη φωνητική τους πραγμάτωση, όταν έρχονται σε επαφή με άλλες λέξεις. Για παράδειγμα, όταν μια λέξη τελειώνει σε φωνήεν και η επόμενη ξεκινά με φωνήεν, τότε, για να αποφευχθεί η χασμωδία, μπορεί να αποβληθεί ένα από τα φωνήεντα. Αν αποβληθεί το πρώτο, τότε μιλάμε για *έκθλιψη*: π.χ. «εν με ακούσιν» → «εν μ' ακούσιν». Αν αποβληθεί το δεύτερο, τότε μιλάμε για *αφαίρεση*: π.χ. «εννά έφυεν» → «εννά 'φυεν». Και στις δύο περιπτώσεις στον γραπτό λόγο τη θέση του αποβληθέντος φωνηεντικού γράμματος παίρνει το σημείο της αποστρόφου.

Σε ορισμένες νεοελληνικές διαλέκτους η χασμωδία που δημιουργείται συγκεκριμένα από ένα ληκτικό /-u/ και ένα αρχικό /ę-/ μπορεί να αρθεί με μια τρίτη εναλλακτική, αυτή της κράσης. Κράση είναι το μεταλεξικό φωνολογικό φαινόμενο κατά το οποίο ένα ληκτικό /-u/ και ένα αρχικό /ę-/ συγχωνεύονται σε ένα [ǫ]. Για παράδειγμα, στην κυπριακή ελληνική η φράση «που ένι» /pu ˈęni/ μπορεί να προφερθεί: (α) με χασμωδία, δηλαδή [pu ˈęni]· (β) με αφαίρεση του αρχικού /ę-/, δηλαδή [ˈpuni]· ή (γ) με κράση, δηλαδή [ˈpǫni].

Το φωνήεν [ǫ] που προκύπτει από αυτή τη διαδικασία αποτελεί έναν συνδυασμό των φωνολογικών χαρακτηριστικών των φωνηέντων /u/ και /ę/: το /u/ είναι ένα υψηλό οπίσθιο φωνήεν, ενώ το /ę/ είναι ένα μέσο πρόσθιο φωνήεν· το αποτέλεσμα της συγχώνευσης αυτών των δύο φωνηέντων παίρνει την τιμή για τον τόπο άρθρωσης από το πρώτο φωνήεν και την τιμή για το ύψος από το δεύτερο, με αποτέλεσμα ένα μέσο οπίσθιο φωνήεν, το οποίο στα ελληνικά είναι αναγκαστικά το [ǫ], όπως φαίνεται στην Εικόνα 1.

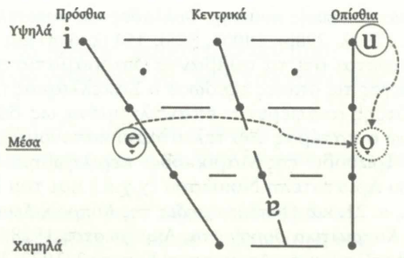

Εικόνα 1: Γραφηματική αναπαράσταση της κράσης μέσα στο φωνηεντικό τραπέζιο των πέντε ελληνικών φωνηέντων.

Η γραφή του αποτελέσματος της κράσης αποτελεί μια πρόκληση: π.χ. το «που ένι», όταν προφερθεί [ˈpo̯ni], δεν μπορεί να γραφτεί ούτε ως ⟨πο 'νι⟩ ούτε ως ⟨π' όνι⟩, διότι ούτε η αναφορική αντωνυμία «που» εμφανίζεται ποτέ ως «πο» ούτε το βοηθητικό ρήμα «ένι» εμφανίζεται ποτέ ως «όνι». Παρόλα αυτά, μαρτυρείται η ορθογράφηση με αφαίρεση του αρχικού φωνήεντος του «ένι» (και με τη συνήθη αποκοπή του τελικού «ι»), δηλαδή ⟨πὸ 'ν⟩ στον Κληρίδη (1962: 3) (σημειωτέο ότι σε όλα τα παραδείγματα που παραθέτω από άλλες πηγές διατηρώ την ορθογράφηση της πηγής). Μαρτυρείται επίσης και η ορθογράφηση με έκθλιψη του φωνήεντος της πρώτης λέξης π.χ. στη φράση «απού ένι» → ⟨απ' ον⟩ (Γεωργίου 2014: 19). Υπάρχει και από την άλλη η ορθογράφηση που θέλει δύο λέξεις χωρίς απόστροφο: π.χ. «ποὺ ἐσέναν» → ⟨πὸ σέναν⟩ (Μιχαηλίδης 1972: 6).

Μια εναλλακτική που ακολουθείται σε κάποιες εκδόσεις είναι να δηλώνεται η κράση με ταυτόχρονη «έκθλιψη» και «αφαίρεση», δηλαδή το [ˈpo̯ni] λόγου χάρη να γράφεται ως ⟨πο''νι⟩. Αυτήν την πρακτική ακολουθούν για παράδειγμα οι Ζαφειρίου κ.ά. (2012), που ορθογραφούν τα «που έκαμεν» και «που ερκούνταν» μετά την κράση ως ⟨πο' 'καμεν⟩ (σελ. 26) και ⟨πο' 'ρκούνταν⟩ (σελ. 31) καθώς και ο Ψαράς (2011: 78) που γράφει ⟨πο''κοψα⟩ (= «που έκοψα»). Αυτή η ορθογράφηση μπορεί να φαίνεται κάπως βολική αλλά είναι τουλάχιστον ανακριβής. Η έκθλιψη είναι φωνολογικό φαινόμενο και όχι γραφηματικό, κάτι που σημαίνει πως η «έκθλιψη» του δεύτερου ψηφίου του διγραφήματος ⟨ ου⟩ είναι τεχνητή, αφού το φωνήεν [o̯] που προκύπτει δεν είναι αποτέλεσμα «έκθλιψης» του γραφήματος ⟨υ⟩, αλλά κράσης φωνηέντων / u/ και /e̯ / σε φωνολογικό επίπεδο. Με την ίδια λογική, δεν έχουμε ούτε αφαίρεση του αρχικού «ε-», κάτι που σημαίνει πως έχουμε γραφηματικά μια ψευδο-«εκθλιψαφαίρεση», η οποία όμως αφίσταται της φωνολογικής φύσης του φαινομένου.

Μια άλλη λύση θα ήταν να γράφονται οι δύο λέξεις ως μία για να αποφεύγονται οι απόστροφοι. Έτσι, το αποτέλεσμα π.χ. της κράσης «που ένι» > [ˈpo̯ni] θα μπορούσε να γραφτεί ως μία λέξη, δηλαδή ως ⟨πόνι⟩, κάτι όμως που συσκοτίζει το γεγονός πως πρόκειται στην πραγματικότητα για δύο λέξεις. Επιπλέον, η γραφή των δύο λέξεων σαν να ήταν μία δημιουργεί έναν δυνητικά τεράστιο όγκο «λέξεων» ανάλογα με το ποιες δύο λέξεις τυχαίνει να συναντώνται και να υφίστανται κράση. Παρόλα αυτά, φαίνεται πως συχνά γράφεται με αυτόν τον «μονολεκτικό» τρόπο το αποτέλεσμα της κράσης. Για παράδειγμα, ο Συμεωνίδης (2016: 193) γράφει «που έν [sic] να πάει > πον να πάει» και «που 'εθ θέλει > ποθ θέλει». Τέτοιες μονολεκτικές ορθογραφήσεις απαντώνται και σε άλλα έργα, για παράδειγμα στον Λιπέρτη (1988: 107), π.χ. ⟨πόννα⟩ < «που εννά», στους Ζαφειρίου κ.ά. (2012: 21), π.χ. ⟨ποννά⟩ < «που εννά», ⟨πόν'⟩ < «που έν(ι)» (αν και, όπως είδαμε και πιο πάνω, στην ίδια έκδοση χρησιμοποιείται και η γραφή με ψευδο-εκθλιψαφαίρεση), στον Φυλακτού (1986: 183), π.χ. ⟨πόσσω⟩ < «που έσσω» κ.α.

Διαφαίνεται προς το παρόν πως ούτε η γραφή της κράσης με δύο λέξεις (π.χ. ⟨π' όνι⟩, ⟨πο 'νι⟩, ⟨πο' 'νι⟩) ούτε η γραφή της ως μία λέξη (π.χ. ⟨πόνι⟩) αποτελεί τη βέλτιστη επιλογή. Η λύση θα ήταν κάτι ανάμεσα στα δύο άκρα, δηλαδή ανάμεσα στις δύο χωριστές λέξεις και στη μία. Μια τέτοια λύση θα ήταν η γραφή με απόστροφο, αλλά χωρίς τυπογραφικά κενά, δηλαδή ⟨πό'νι⟩ ή ⟨π'όνι⟩. Η χρήση αποστρόφου χωρίς κενά δεν είναι ασυνήθιστη στα συστήματα γραφής, αφού απαντάται, για παράδειγμα, στη γραφή της αγγλικής (π.χ. ⟨don't⟩) και της γαλλικής (π.χ. ⟨c'est⟩). Μια τέτοια επιλογή γίνεται στη Θεοχάρους (2013: 2), όπου υπάρχει η ορθογράφηση ⟨είνταμπο'ννα⟩. Η ορθογράφηση αυτή έχει κάποια πλεονεκτήματα, αφού δεν είναι ούτε απόλυτα συζευκτική (δεν ενώνει δηλαδή τις δύο λέξεις σε μία χωρίς καμία ένδειξη ότι είναι δύο λέξεις) ούτε απόλυτα διαζευκτική (δεν χωρίζει δηλαδή τις δύο λέξεις χωρίς καμία ένδειξη πως υπήρξε κράση). Ωστόσο το φωνήεν [o̯] που προκύπτει από την κράση ανήκει και στις δύο λέξεις, ενώ η απόστροφος – έστω και χωρίς κενό – ορίζει σε ποια από τις δύο λέξεις ανήκει το φωνήεν: η γραφή ⟨π'όνι⟩ ορίζει πως το ⟨ο⟩ ανήκει στη δεύτερη λέξη, ενώ η γραφή ⟨πό'νι⟩ ορίζει πως ανήκει στην πρώτη (κάτι που δεν ξεφεύγει μάλιστα και από τη λογική της ψευδο-εκθλιψαφαίρεσης). Καταλήγουμε λοιπόν πως, ενώ η αφαίρεση του τυπογραφικού κενού ανάμεσα στις δύο λέξεις είναι βολική, η χρήση της αποστρόφου εξακολουθεί να είναι προβληματική, αφού είτε τη θέσουμε πριν είτε μετά το ⟨ο⟩, παίρνουμε θέση για το σε ποια λέξη ανήκει. Αφού το φωνήεν [o̯] ανήκει και στις δύο λέξεις, τότε η απόστροφος δεν πρέπει να είναι ούτε πριν από το όμικρον (⟨'ο⟩) ούτε μετά (⟨ο'⟩), αλλά κάτι ανάμεσα στα δύο, δηλαδή *πάνω* από το όμικρον: ⟨ὸ⟩. Αυτή η επιλογή θα ήταν σύμφωνη με τη φωνολογική υπόσταση του φαινομένου, δηλαδή με το γεγονός πως το φωνήεν [o̯] ανήκει και στις δύο λέξεις.

Μια τέτοια επιλογή υπήρχε όταν ήταν σε χρήση το πολυτονικό σύστημα γραφής, στο οποίο χρησιμοποιείτο το σημείο της κορωνίδας ⟨᾽⟩ (γραφηματικά παρόμοιο με το σύμβολο της ψιλής ⟨᾽⟩), ειδικά για τη δήλωση της κράσης. Η κράση στην αρχαία ελληνική ήταν ευρύτερο φαινόμενο, το οποίο συνίστατο στη συγχώνευση δύο φωνηέντων στα όρια λέξεων, με το προκύπτον φωνήεν να είναι μακρό: π.χ. «τὰ ἄλλα» → «τἆλλα», «ἐγὼ οἶδα» → «ἐγᾦδα», «πρὸ ἔργου» → «προὔργου», «καὶ ὅπως» → «χὤπως» κ.λπ. Στη νέα ελληνική, όπως λέχθηκε πιο πάνω, η κράση περιορίζεται στη συνάντηση των φωνηέντων / u/ και /e̯ / στα όρια λέξεων και απαντάται σε μερικές νεοελληνικές διαλέκτους και στον λογοτεχνικό λόγο. Στην περίπτωση της κυπριακής, όταν γραφόταν στο πολυτονικό σύστημα, η κράση δηλωνόταν με το σημείο της κορωνίδας: π.χ. «ἀποὺ ἔν'» → ⟨ἀπ᾽ν'⟩ (Κυπρή 1979:56), «ποὺ ἔσσω» → ⟨πᾶσσω⟩ (Πιερή 1979: 23). Σε κάποιες περιπτώσεις, οι συγγραφείς/επιμελητές εκδόσεων ακολούθησαν εσφαλμένα τη λογική της αρχαιοελληνικής κράσης που ήθελε δημιουργία μακρού φωνήεντος, με

Βιβλιοθήκη Κύπρου

αποτέλεσμα να γράφουν το [ǫ] της κράσης με ωμέγα, π.χ. «ποὺ ἔσσω» → ⟨πῶσσω⟩ (Μιχαηλίδης 1972: 7) – ακόμα και αν δεν χρησιμοποιήθηκε κορωνίδα, π.χ. ⟨'πώσσω⟩ (Μόντης & Χριστοφίδης 1965: 128). Σήμερα όμως η κυπριακή γράφεται στο μονοτονικό σύστημα, κάτι που φαινομενικά δεν συνάδει με τη χρήση της κορωνίδας. Ωστόσο, η κορωνίδα δεν πρέπει να ταυτίζεται με το πολυτονικό. Για παράδειγμα, στην αρχική πολυτονική εκδοχή της Νεοελληνικής Γραμματικής του Τριανταφυλλίδη υποστηρίζεται η μονολεκτική γραφή χωρίς κορωνίδα σε ποιητικούς τύπους όπως ⟨σόγλειφα⟩ < «σοῦ ἔγλειφα», ⟨σόπλενα⟩ < «σοῦ ἔπλενα», ⟨πόδωκες⟩ < «ποὺ ἔδωκες» του Βαλαωρίτη και ⟨πόχουν⟩ < «ποὺ ἔχουν» του Γρυπάρη (σ. 78). Εξάλλου, ο Παπαναστασίου (2008: 472) στο έργο του Νεοελληνική Ορθογραφία υποστηρίζει τη χρήση της κορωνίδας στο μονοτονικό σύστημα:

> Η συνήθεια αυτή [δλδ της χρήσης της κορωνίδας] έχει σήμερα σχεδόν εγκαταλειφθεί, και σε αυτό συνετέλεσε η κατάργηση του πολυτονικού συστήματος, που συμπαρέσυρε – κακώς – και την κορωνίδα, λόγω της ομοιότητάς της με την ψιλή.

Επομένως η χρήση της κορωνίδας σε μονοτονικά κυπριακά κείμενα δεν αποτελεί διολίσθηση προς το πολυτονικό σύστημα, αλλά μια γραφηματική λύση που συνάδει με τη φωνολογική υπόσταση του φαινομένου. Γι' αυτό αρχίζουν να εμφανίζονται πλέον εκδόσεις, όπως π.χ. των Παπαλεοντίου και Αρμοστή (2014), στις οποίες η κυπριακή γράφεται μονοτονικά, αλλά με χρήση της κορωνίδας για τη δήλωση κράσης.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

Γιώργος Β. Γεωργίου, *1099 κυπριακές παροιμίες και φράσεις*, Λευκωσία, Εκδόσεις Ηλία Επιφανίου, ²2014.

Κωνσταντίνος Γ. Γιαγκουλλής, *Θησαυρός της μεσαιωνικής και νεότερης κυπριακής διαλέκτου*, Λευκωσία 2014.

Λεύκιος Ζαφειρίου, Γιώργος Μύαρης & Αλέξανδρος Μπαζούκης, *Κείμενα Κυπριακής Λογοτεχνίας*, τ. Β΄, Λευκωσία, Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού - Παιδαγωγικό Ινστιτούτο - Υπηρεσία Ανάπτυξης Προγραμμάτων, 2012.

Βαλεντίνα Θεοχάρους, *Το ὄερομυλούιν*, Λευκωσία, Εκδόσεις Τέρπανδρος, 2013.

Νέαρχος Κληρίδης, «Οι τρεις οκνιάρνες», *Κυπριακαί Σπουδαί: Δελτίον της Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών* 23 (1959) 3-4.

Νέαρχος Κληρίδης, «Το βασιλόπουλλον τζ' οι δράτζοι», *Κυπριακαί Σπουδαί: Δελτίον της Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών* (Λαογραφικόν Παράρτημα VIII) 26 (1962) 3-4.

Θεοφανώ Κυπρή (επιμ.), *Υλικά διά την Σύνταξιν Ιστορικού Λεξικού της Κυπριακής Διαλέκτου, Μέρος Α΄, Γλωσσάριον Γεωργίου Λουκά*, Λευκωσία, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου, 1979.

Δημήτρης Λιπέρτης, *Άπαντα*, επιμ. Κ. Γ. Γιαγκουλλής, Λευκωσία, Χρ. Ανδρέου, 1988.

Βασίλης Μιχαηλίδης, *Ποιήματα*, επιμ. Νικόλαος Ξιούτας, Κύπρος ²1972.

Κώστας Μόντης & Ανδρέας Χριστοφίδης, *Κυπριακή ανθολογία*, Αθήνα, Alvin Redman Hellas, 1965.

Νεοελληνική γραμματική (της δημοτικής): ανατύπωση της έκδοσης του ΟΕΣΒ (1941) με διορθώσεις, Θεσσαλονίκη, Ινστιτούτο νεοελληνικών σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), 2002.

Λευτέρης Παπαλεοντίου & Σπύρος Αρμοστής, *Μυλλωμένα και αμολόητα τραγούδια Κυπρίων*, Λευκωσία, Εκδόσεις Ηλίας Επιφανίου, 2014.

Γιώργος Παπαναστασίου, *Νεοελληνική Ορθογραφία: ιστορία, θεωρία, εφαρμογή*, Θεσσαλονίκη, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 2008.

Πιερέττης Πιερή, *Φως του νήλιου*, Λευκωσία 1979

Χαράλαμπος Π. Συμεωνίδης, *Ιστορία της κυπριακής διαλέκτου*, Λευκωσία, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, 2016.

Ανδρέας Φυλακτού, *Ανθολογία κυπριακής λογοτεχνίας: Ποίηση (Τόμος Α΄)*, Λευκωσία, Χρ. Ανδρέου, 1986.

Κυριάκος Ν. Ψαράς (επιμ.), *Λαϊκά Παραμύθια*, τ. Α΄, Άσσια, Λαογραφικός και Πολιτιστικός Όμιλος Εθνικού Άσσιας «Μιχαήλ Κάσιαλος», 2011.

Σπύρος Αρμοστής

Εννιά μικροφιλολογικά σημειώματα

1. Την πληροφορία που διασώζει ο Σ. Ξυστούρης (*Η κωμόπολη της Λύσης*, Λευκωσία 1980, σ. 65), ότι δηλ. το 1925 επισκέφτηκε τον Π. Λιασίδη στη Λύση ο Λεωνίδας Παυλίδης (1893-1957), επιβεβαιώνει ο ίδιος ο Λιασίδης σε ραδιοφωνικό πρόγραμμα του ΡΙΚ (1.11.1979). Θυμάται ότι ο Παυλίδης, επ' αδελφή γαμπρός του Ιω. Περδίου (1882-1930), δεν δίστασε να κακίσει, αφενός, όσους Λυσιώτες διασκέδαζαν με την εμμονή του Λιασίδη (1901-1985) να παρουσιάζεται ως ποιητής και να δηλώσει, αφετέρου, ότι στο πρόσωπό του διαβλέπει έναν μεγάλο ποιητή.

2. Το δίστιχο του Π. Λιασίδη *Με του ὄειμώνα την βροσὴν οι γέραντροι περνούσιν, / 'μμά τα φυτά θέλουν συγνόν, ώσπου να τζαννατήσουν* (*Άπαντα*, τ. Β΄, σ. 303) ενισχύει την άποψή μου (βλ. *Μικροφιλολογικά*, τχ. 43, 2018, σσ. 27-32) για την ερμηνεία της λ. ίλαντρον = γέρικο δέντρο (old tree), που καμιά δεν έχει σχέση με «νεαρόν, υψιπετές» δέντρο, ως η άποψη του Κυρ. Ιωάννου (βλ. *Μικροφιλολογικά*, τχ. 43, 2018, σ. 34).

3. Ο ισχυρισμός του Κυρ. Ιωάννου (ό.π.), ότι δηλ. τα «παραπούλια» δημιουργούνται από τα νεαρότερα/ακμαιότερα δέντρα, σίγουρα δεν ευσταθεί. Μεταξύ άλλων, το παρακάτω απόσπασμα από ποίημα του ποιητάρη Γιακουμή Ατσίκκου (1911-1995) από τη Λύση, το οποίο απήγγειλε ο ίδιος στο Φρέναρος στις 18.10.1980, μιλά αφεαυτού:

> *Εν ριζώννουμεν 'ποδάττε σαν τα γρόνια τα παλιά*
> *εις τον τόπον τον δικόν μας, σαν μια γεροελιά,*
> *που οι ρίζες της ι-φτάννουν ώς το βάθος του νερού,*
> *μα εξέρανεν τὄαι τὄείνη εξαιτίας του καιρού.*
> *Μα βλαστήσασιν πορίζα, να φουντώσουν να τα δουν,*
> *να πεζέψουν, να φουλιέψουν τα πουλιά, να τὄελαδούν,*
> *τὄείντους γρόνους της αγάπης τὄ' όπως τότες να χαρούν.*

4. Ο ισχυρισμός του Κυρ. Ιωάννου (βλ. *Μικροφιλολογικά τετράδια* 12, 2012, σ. 53), που βασίζεται σε επιστολή ημ. 30.1.1961 του Χριστόδουλου Σ. Χουρμούζιου (1878-1965) προς τον ανεψιό του Αιμ. Χουρμούζιο (1904-1973), ότι δηλ. η εκτύπωση της συλλογής του Β. Μιχαηλίδη *Ποιήματα* έγινε στη Λεμεσό («από τους στοιχειοθέτας

Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κύπρου Μικροφιλολογικά Τετράδια

της *Σάλπιγγος*»), δεν ευσταθεί. Σύμφωνα με τη *Cyprus Gazette*, 17th Jan. 1913, p. 8026, η εκτύπωση της συλλογής αυτής έγινε από το τυπογραφείο E. K. Petrides & Co. (γρ. Τύποις «Λευκωσίας», Εφραίμ Κ. Πετρίδου και Σίας). Δεν ευσταθεί, επίσης, ο ισχυρισμός (με βάση και πάλι την πιο πάνω επιστολή) (ό.π., σ. 52), ότι η συλλογή *Ποιήματα* κυκλοφόρησε σε 500 αντίτυπα. Ο Βασίλειος Μιχαηλίδης κατά την επίσημη και με βάση το νόμο εγγραφή της συλλογής αυτής (αρ. 527) δήλωσε ως εκδότης (publisher) ότι τα *Ποιήματα* εκδόθηκαν σε 2000 αντίτυπα, με τιμή πώλησης 2 σελ. το καθένα.

5. Για τον ορισμό του λίαν παρεξηγημένου πια είδους «τραούδκι̯α της λέξης» πολύ σαφής είναι η εξής αναφορά του Δημ. Α. Πετρόπουλου (1906-1979): «*Άλλο είδος στιχουργημάτων αξιοσημείωτο είναι τα λεγόμενα «τραούδκια της λέξης». Ένας ακροατής δίνει στον ποιητάρη μια λέξη με ωρισμένη κατάληξη και εκείνος συνθέτει πολλούς στίχους με κάποιο νόημα, ομοιοκατάληκτους προς τη λέξη που του δόθηκε. Με τη λέξη «φορτωμένος» π.χ. που του δόθηκε έκαμε ο ποιητάρης πολλούς στίχους ομοιοκατάληκτους με τις λέξεις ζυμωμένος, φουρνισμένος, ψημένος κ.ο.κ.*»: βλ. Δ. Πετρόπουλος, «Οι ποιητάρηδες στην Κρήτη και στην Κύπρο», *Λαογραφία* 15 (1953) 399· Κ. Γ. Γιαγκουλλής, «Μια θεώρηση των αυτοσχέδιων ποιητικών διαγωνισμών (τσ̆αττισμάτων)», *Θέματα*, 11-12 (2012) 93-124. Με την άποψη αυτή συνάδει πλήρως μια μαγνητοφωνημένη συνέντευξη (31.8.1978) του ποιητάρη Κυριάκου Μιχ. Πέσ̆ογγες (Τσ̆άτταλου) (1891-1980), από τον Άγιο Αμβρόσιο, όπου μου υπαγόρευσε το εξής πρόχειρο και αυτοσχέδιο παράδειγμα:

Εγι̯ώνη θέλω τα 'νι̯ασμένα
Θέλω τα νάν' βλαστημένα
Τσ̆αι 'πού άλλους θερισμένα
Τσ̆' όμορφα να 'ναι δημμένα
Πά' στα ζα νάν' φορτωμένα
Στ' αλώνιν νάν' κουβαλισμένα
Τσ̆αι καλά νάν' δουλεμένα
Τσ̆' ύστερα να 'ναι στημένα
Τσ̆αι 'πού άλλους 'νεμισμένα
Όμορφα νάν' σατσ̆ασμένα
Στο σπίτιν μου κουβαλισμένα
Στο χαρτσ̆ίν να 'ναι πλυμμένα
Στα σεντόνι̯α στεγνωμένα
Τσ̆αι στον μύλον νάν' 'λεσμένα
Τσ̆' έσσω μου να 'ναι φερμένα
Τσ̆αι καλά νάν' ζυμωμένα
Να μου τα φέρνουσιν εμένα!

6. Από τα δύο παρακάτω παραδείγματα «ατσ̆άττιστων τραουδκι̯ών» συνάγεται ότι ο απώτερος σκοπός του ποιητάρη ήταν, μεταξύ άλλων, να (προ)καλέσει τον αντίπαλό του να συμπληρώσει επιτυχώς το β΄ μέρος (7σύλλαβο) του β΄ στίχου και να το ομοιοκαταληκτήσει ορθά (βλ. Χατζηηλία Χατζηνικολάτζη (Κεμιτζή) (1881-1962), *Ποιητικές σάτιρες*, Αγία Νάπα, Ιούλιος 2017).

Γι̯ωρκούας
Γρουσή καμπάνα εκρέμμετουν στον ουρανόν τσ̆' εκόπη,
έγειρεν τσ̆' έδωκεν χαμαί τσ̆' έγλεπεν τσ̆' εν εσπάσεν.

Μιχάλης
Γρουσή καμπάνα εκρέμμετουν στον ουρανόν τσ̆' εκόπη
τσ̆' έγειρεν τσ̆' έδωκεν χαμαί τσ̆' εφέξασιν οι τόποι
τσ̆' είδαν την τσ̆' επιστέψασιν δασκάλοι τσ̆' επιτρόποι!

Γι̯ωρκούας
Αν το 'ξερεν η κάλη μου πως μ' εχαμνήσαν τσ̆' ήρτα,
εξέβαιννεν τσ̆' εκάπνιζεν ελι̯άν ευλοημένην.

Μιχάλης
Αν το 'ξερεν η κάλη μου πως μ' εχαμνήσαν τσ̆' ήρτα,
εξέβαιννεν τσ̆' εδίαν μου έναν κομμάτιν πίττα.

7. Τόσο την Κυριακού Πελαγία (γενν. 9.7.1936) όσο και τη στενή της φίλη και ομοχώρια Κυριακού Μουαΐμη (γενν. 1930) ως λαϊκές ποιήτριες πρόσεξα πολύ νωρίς και πρόβαλα στην τηλεοπτική σειρά του ΡΙΚ «Κυπριακά» (25.1.1981 και 1.2.1981 = «Ποιητάρισσες της Κύπρου»). Διέλαβα, επίσης, και τις δύο σε διάλεξή μου με τίτλο «Φιλολογικά σχόλια σε οκτώ Παραλιμνίτες ποιητάρηδες» (Δημ. Αρτυματάς, Γ. Ττοσ̆ής, Γιωρκάτσ̆ης Οικονόμου, Ξ. Πάτσαλος, Παύλος Πιττάτσ̆ης, Παν. Σούτσος, Κυριακού Πελαγία, Κυριακού Μουαΐμη), Πολιτιστικός Όμιλος Παραλιμνίου 2001 (8.12.1983). Τέλος, το 1985 επέλεξα τις δύο φίλες για να μετάσχουν, μαζί με άλλους λαϊκούς ποιητές, στο Φεστιβάλ Λευκωσίας, ενώ δύο χρόνια αργότερα, το 1987, η Κυριακού Πελαγία μού απέστειλε την πιο κάτω έμμετρη επιστολή, όταν αποφάσισε να εκδώσει την πρώτη ποιητική συλλογή της με τίτλο *Κυπριακός στίχος* (Παραλίμνι - Κύπρος 1987):

Να γράψω μι̯αν επιστολή, πράγματι, επεθύμουν,
στον Κωνσταντίνο Γι̯αγκουλλή, τον λάτρη του εθίμου.
Πριν εν αποφασίζασιν να βκουν τραουϊστίνες,
αλλά 'ντζ̆' είχεν πρωθυπουργούς
γεναίκες, ούτε υπουργούς,
μα ούτε βουλευτίνες.
Ήταν τσ̆αιρός τσ̆αι πέρασεν ο κόσμος που μελέταν
τσ̆αι λάλεν πού 'ννα βκει να πά', νάν' έσσω η γεναίκα.
Τωρά με την εξέλιξη εμείς φτεροπετούμεν,
τα ίσ̆α δικαιώματα συνέχεια ζητούμεν.
Τσ̆' αν κάμνετε καμώματα δήθεν πως εν τα δκι̯άτε,
εννά σας καταφέρουμεν, σίουρα, πού 'ννά πάτε!
Γι̯ατί έν' πράμα φανερό πως έχουμεν ταλέντον,
αφού η Εύα τον Αδάμ λαλούν εξήβκαλέν τον.

Ναι! Κύριε Γιαγκουλλή,

Είμαι η Κυριακού Πελαγία, από το Παραλίμνι. Λατρεύω την ομοιοκατάληκτο σε Κυπριακή διάλεκτο ποίηση. Γράφω ποιήματα στον *Φιλελεύθερο*[1] συχνά. Και κάποιοι διανοούμενοι μου 'δωσαν συγχαρητήρια και με ρώτησαν γιατί δεν ζητώ τη βοήθειά σου για να εκδώσω βιβλίο. Άλλοι μου είπαν πως είναι πολλά τα έξοδα. Έτσι αποφάσισα να σε ερωτήσω τί διαδικασίες χρειάζονται και τί έξοδα. Αν έχετε την καλοσύνη, γράψετέ μου – αν, φυσικά, εγκρίνετε και τα ποιήματά μου. Αν όχι, υγεία και μακροημέρευση.

Ετέλει̯ωσα το γράμμα μου τσ̆' αν θα μου απαντήσεις,
προσπάθα, σε παρακαλώ, να μεν παλι̯οτσ̆αιρίσεις.

8. Στα *Πρακτικά Στ΄ Συμποσίου Κυπριακής Λαογραφίας. Ο Κυπριακός παραδοσιακός χορός, Επιτόπιες έρευνες*, επιμ. Γιάννης Ζέρβας, Λεμεσός 2018, σ. 353, η Χρυστάλλα Μιχ. Ιάσονος, άλλως Λαλλού του Σ̆αλή, από το Πισσούρι, γνωστή για τα πολλά παραδοσιακά τραγούδια που γνώριζε και τραγουδούσε (μεταξύ των οποίων τη «*γαουρίτσα*» (σ. 328), όταν ρωτήθηκε αν υπήρχαν χοροί ή τραγούδια που χόρευαν ή τραγουδούσαν μόνο στο χωριό της, απάντησε: «*Την «γαουρίτσα» την τραγουδούσε ο παππούς μου εδώ στο Πισσούρι (...). Το είπα και του Τερλικκά αλλά το άλλαξε δεν το λέει όπως του το είπα*». Η παρατήρηση αυτή σημειώνεται, γιατί

Βιβλιοθήκη Πανεπιστήμιου Κύπρου - Μεταφορά Πατράδια

επαναλαμβάνει σοβαρά λάθη του παρελθόντος (πρβ. C.D. Θ. *Καλλίνικος*, Παραγωγή Π.Ι.Κ, 1999), να παραχαράσσονται δηλ. παραδοσιακά μας τραγούδια ή χοροί, χωρίς μάλιστα να δηλώνεται!

9. Σε συνέχεια όσων έγραψα στη μελέτη μου με τίτλο «Παύλου Λιασίδη, Άπαντα (Διορθώσεις - συμπληρώσεις - εισηγήσεις)» (*Μικροφιλολογικά* 42, Φθινόπωρο 2017, σσ. 47-50) και «Και πάλι για τα «Άπαντα» του Π. Λιασίδη» (*Νέα Εποχή* 337, Καλοκαίρι 2018, σσ. 39-47), θα ήθελα να προσθέσω ότι σε μια μελλοντική αναθεωρημένη, συμπληρωμένη και επαυξημένη έκδοση των *Απάντων* του Π. Λιασίδη δεν πρέπει να αγνοηθούν οι εξής δυο εργασίες: α) Π. Παρασκευάς, «Δώδεκα επιστολές του Παύλου Λιασίδη», *Πνευματική Κύπρος* 340-342 (Απρ. - Ιούν. 1989) 66-72. Πρόκειται για δώδεκα ανέκδοτες έμμετρες επιστολές του Λιασίδη προς τον Γ. Ευστρατιάδη, που γράφτηκαν μεταξύ 1967-1979. β) Κ. Γιαγκουλλής, «Έξι ανέκδοτες επιστολές του Παύλου Λιασίδη προς τον δάσκαλο Αντρέα Χατζηλουκά», *Νέα Εποχή* 295 (Χειμώνας 2007-2008) 77-82.

1. Στο *Φιλελεύθερο* φιλοξενήθηκαν, μεταξύ άλλων, και τα εξής ποιήματά της: «Στη μάνα» (18.2.1984), «Ο Χάρος εν περώννεται» (26.2.1984), «Οι απεργίες» (17.4.1984), «Τα αμπελοπούλια» (1.12.1984), «Δουλεύκει μας ο Κουεγιάρ» (28.9.1985), «Τα ίδα δικαιώματα» (11.11.1985), «Αη-Βασίλη» (23.12.1985), «Διαφοράν οι εποχές» (28.4.1986), «Οι ανάολοι» (10.2.1986), «Η ζωή» (χ.χ.), «Στον Παύλο Λιασίδη» (1985).

Κ. Γ. Γιαγκουλλής

❦

Απάντηση στα σχόλια του Κ. Γ. Γιαγκουλλή

Ο ισχυρισμός ότι η εκτύπωση των *Ποιημάτων* του Β. Μιχαηλίδη έγινε στη Λεμεσό δεν είναι μόνο δικός μας αλλά, μέχρι πρότινος τουλάχιστον, και όλων των μελετητών του λευκονοικιάτη ποιητή, οι οποίοι, από τη στιγμή που η αυθεντική έκδοση της ποιητικής αυτής συλλογής ήταν σπανιότατη, χρησιμοποιούσαν αποκλειστικά την (προβληματική, από πολλές απόψεις) φωτοαναστατική ανατύπωσή της (Κ. Επιφανίου, 1998), στην οποία, μεταξύ άλλων, παραλείπεται η πληροφορία του εσωφύλλου ότι η συλλογή τυπώθηκε στη Λευκωσία. Ωστόσο, όπως έχουμε δείξει σε πρόσφατη εργασία μας, η οποία στο πρώτο μέρος της πραγματεύεται το θέμα του τόπου της έκδοσης των *Ποιημάτων* (*Κυπριακή Βιβλιοφιλία - Φιλοτεχνία* 42, Ιούλ.-Δεκ. 2017, σσ. 36-39), η παγιωμένη αυτή άποψη ανασκευάζεται πλήρως, αφού ξεκαθαρίζεται ότι «οι μεταλλικές σελίδες [των *Ποιημάτων*] μεταφέρθηκαν στο λευκωσιάτικο τυπογραφείο ["Η Λευκωσία"] όπου και έγινε η εκτύπωση». Επίσης, ως προς τον αριθμό των αντιτύπων των *Ποιημάτων*, ας αναφερθεί ότι σε άλλη, επίσης πρόσφατη, εργασία μας (*Η παράδοση και τα εκδοτικά προβλήματα...*, Λευκωσία, Η. Επιφανίου, 2017, σσ. 470-471) ξεκαθαρίζεται ότι ο ισχυρισμός του Χρ. Σ. Χουρμούζιου (και όχι του Κ. Ιωάννου· ούτε όμως και του Λ. Παπαλεοντίου, το όνομα του οποίου αποσιωπάται, καίτοι είναι ο έτερος συγγραφέας της εργασίας στην οποία παραπέμπει ο Κ. Γιαγκουλλής) για τα 500 αντίτυπα είναι επισφαλής, και, κατά συνέπεια, «πρέπει να ελεγχθεί με μεγάλη προσοχή».

Και δυο λόγια για τη σημασία της ιδιωματικής λ. «ίλαντρον», μολονότι θεωρούμε ότι το θέμα εξετάστηκε επαρκώς στο προηγούμενο τεύχος των *Μικροφιλολογικών*. Το γλωσσάρι που δημοσιεύτηκε στη λεμεσιανή εφ. *Σάλπιγξ* την Πρωτοχρονιά του

1902 δεν αφήνει καμία αμφιβολία ότι ειδικά στον στ. 183 της «9ης Ιουλίου...» του Β. Μιχαηλίδη το «ίλαντρον» είναι επίθετο και σημαίνει το «νεαρόν και υψιτενές [και όχι υψιπετές!] (δέντρον)»: «ίλαντρον καβάτζιν» = νεαρή και ψηλή λεύκα. Υπενθυμίζουμε ότι το γλωσσάρι αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, επειδή πρόκειται για το μοναδικό, έως τώρα, γλωσσάρι που δημοσιεύτηκε ενόσω ζούσε ο ποιητής, γι' αυτό και είναι λογικό να υποστηρίξει κανείς ότι η σημασία της επίμαχης αυτής λέξης δόθηκε από τον ίδιο τον Β. Μιχαηλίδη. Από εκεί και πέρα, ναι, θα μπορούσε να εξετάσει κανείς κατά πόσον το «ίλαντρον», είτε ως επίθετο είτε ως ουσιαστικό, αποκτά και άλλες σημασίες, αλλά σε «εξωμιχαηλιδικά», πλέον, συμφραζόμενα. Πάντως, αν ο Κ. Γιαγκουλλής εξακολουθεί να προβάλλει το επιχείρημα ότι το «ίλαντρον» σημαίνει *μόνο* «το γέρικο (δέντρο)», και, άρα, σε καμία περίπτωση και «το νεαρόν, υψιτενές (δέντρο)», τότε είμαστε υποχρεωμένοι να τον παραπέμψουμε στην τελευταία έκδοση του δικού του λεξικού (σ. 181), όπου αναφέρει ότι η λ. «έλαντρος/έλεντρος /ίλαντρον» είναι και «κάθε νεαρό δέντρο που έχει τάση προς γρήγορη ανάπτυξη, με πολλούς βλαστούς και φύλλα». Επομένως, με βάση την ερμηνεία αυτή, και αντίθετα με όσα ισχυρίζεται ο Κ. Γιαγκουλλής στα παραπάνω σχόλιά του, τα «παραπούλλια», δηλ. οι νέοι βλαστοί, δημιουργούνται *και* από τα νεαρότερα/ακμαιότερα δέντρα.

Κυριάκος Ιωάννου

❦

Για την ερμηνεία της λέξης «ύλαντρον»[1] του Β. Μιχαηλίδη

Στο πιο ψηλό σημείο της περιοχής του Στροβόλου απλώνεται το Πάρκο της Ακρόπολης, με τα πανύψηλα δέντρα του, τα σιντριβάνια του, τις εφτά σπηλιές και τη θαυμάσια γέφυρά του, ιδανικό μέρος για όσους αναζητούν λίγη δροσιά, μακριά από τα κλιματιστικά, τα πυρωμένα καλοκαιρινά απογεύματα. Κι έτσι, καθώς είναι στρωμένο από το ένα άκρο του στο άλλο με χορτάρι, προσφέρει ξεκούραση, γαλήνη και δροσίζει τα μάτια και την ψυχή.

Εδώ, λοιπόν, από τον εξώστη ενός φιλόξενου κέντρου, καθώς απολάμβανα τον απογευματινό μου καφέ και μελετούσα το ψιλόλιγνο καβάτζιν,[2] πρόσεξα τα παραπούλια του. Ήταν πολλές δεκάδες, μπορεί και εκατοντάδες, και απλώνονταν ώς και πέντε με εφτά μέτρα γύρω από τον χοντρό κορμό του. Ήταν σχεδόν ένα πόδι πιο ψηλά από το ακούρευτο χορτάρι. Τα παρακολουθούσα για μερικές μέρες – κάθε μέρα γινόντουσαν και πιο πολλά – και συλλογιζόμουν πως το καβάτζιν βγάζει τα παραπούλια του χωρίς να κοπεί, σε αντίθεση με τους σχετικούς υπέροχους στίχους του Βασίλη Μιχαηλίδη. Κάποια μέρα οι εργάτες του Δήμου κούρεψαν το γρασίδι, κούρεψαν και τα παραπούλια, όμως κάθε φορά που πηγαίνω εκεί με επισκέπτονται οι στίχοι του Βασίλη:

Σφάξε μας ούλους τζ' ας γενεί το γαίμαμ μας αυλάτζιν,
κάμε τον κόσμον ματζελειόν τζαι τους ρωμηούς τραούλια,
αμμά 'ξερε πως ύλαντρον όντας κοπεί καβάτζιν
τριγύρω του πετάσσουνται τρακόσια παραπούλια.
Το 'νίν αντάν να τρώ' την γην, τρώει την γην θαρκιέται,
μα πάντα τζείνον τρώεται τζαι τζείνον καταλυέται.

Σε ένα σημειώμά μου,[3] υποστήριξα – στηριγμένος σε μαρτυρία του αδελφού του παππού μου, που ήταν γεωργός, γεννημένος στις αρχές του περασμένου αιώνα –

πως «ύλαντρον» είναι ο κομμένος κορμός της λεύκας για να γίνει σταβάρι στο ησιόδειο άροτρο των παππούδων μας ή για να γίνει «βολίτζιν»[4] ή κάτι άλλο παρεμφερές, και όχι κάποια από τις εξηγήσεις που δόθηκαν κατά καιρούς από διάφορους μελετητές του έργου του Β. Μιχαηλίδη.[5] Μου είχε κάνει εντύπωση η λέξη «ύλαντρον», όταν την πρωτάκουσα από τον παππού και, σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, ως γυμνασιόπαιδο πια, την ξανασυνάντησα στους στίχους του Β. Μιχαηλίδη, από την έκδοση του 1960 των «ποιημάτων» του, βιβλίο που αγοράσαμε όλοι στην τάξη, με τη φροντίδα του πρώτου μας φιλολόγου, του αείμνηστου Κυριάκου Πλησή. Τη μαρτυρία, λοιπόν, του παππού, θεωρώ πολύ λογική, γιατί το σταβάρι έπρεπε να ήταν ευθύ, στέρεο και ελαφρύ ξύλο και ο κορμός της λεύκας προσφέρεται θαυμάσια για τον σκοπό αυτό. Στην εξήγηση αυτή οδηγεί και η σύνταξη του στίχου. Δηλαδή, το ύλαντρον είναι κατηγορούμενο στη λέξη «καβάτζιν». Έτσι, η ερμηνεία των στίχων δεν πρέπει να είναι άλλη παρά η πιο κάτω:

να ξέρεις πως, όταν η λεύκα κόβεται για να γίνει ύλαντρον,
τριγύρω της ξεπετάγονται τριακόσια παραπούλια.

Αν η λέξη «ύλαντρον» ήταν επίθετο στη λέξη «καβάτζιν», ο Βασίλης Μιχαηλίδης πολύ εύκολα θα μπορούσε να γράψει τον στίχο κάπως έτσι: «αμμά 'ξερε όντας κοπεί το ύλαντρον καβάτζιν», που ομοιοκαταληκτεί θαυμάσια με προηγούμενον στίχο· ή θα έγραφε κάτι άλλο παρόμοιο και δεν θα άλλαζε τη σύνταξη προσθέτοντας το «όντας κοπεί» ενδιάμεσα.

Και τέλος, κάτι που ενισχύει την άποψη ότι «ύλαντρον» είναι ο κομμένος κορμός της λεύκας, για να γίνει μέρος του αρότρου, είναι και το γεγονός ότι οι αμέσως επόμενοι δύο στίχοι αναφέρονται πάλι στο ησιόδειο άροτρο και πιο συγκεκριμένα στο «υνί». Αυτό είναι φυσιολογικό· ο ποιητής εμπνέεται από το «ύλαντρον», στιχουργεί, αλλά η σκέψη του δεν απομακρύνεται· τριγυρίζει και σε άλλα μέρη του αρότρου όπως το «'νίν».

Την άποψη που εκφράζεται στο πιο πάνω σημειωμά μου έχουν σχολιάσει οι ερευνητές Γ. Κ. Γιαγκουλλής, Κυριάκος Ιωάννου και Λευτέρης Παπαλεοντίου.[6] Οι δύο πρώτοι διαφωνούν ριζικά, ενώ ο τελευταίος εισηγείται πως πρέπει να προχωρήσει η έρευνα και *να μη μας αφήσει αδιάφορους η ερμηνεία* [που δίνεται στο σημείωμά μου]: *να εκληφθεί, δηλαδή, η λέξη ύλαντρον ως ουσιαστικό και όχι ως επίθετο, όπως δεν πρέπει να περάσει απαρατήρητη και η ετυμολόγηση της λέξης από τον Κ. Καραποτόσογλου, ο οποίος τη συνδέει με το ιταλικό ilatro, που είναι επίσης ουσιαστικό.*

Και καθώς όλα έβαιναν προς ένα τέλος για μένα, έλαβα αναπάντεχα ως δώρο από τον θείο Ιάκωβο – τώρα στα 84 του χρόνια – μια μικρογραφία ενός ησιόδειου αρότρου, χωρίς ο ίδιος να γνωρίζει την ύπαρξη των πιο πάνω σχετικών κειμένων. Κατά καιρούς μού έστελνε κι άλλα δώρα, όπως μια σκάφη, ανέμη, καρέττα κτλ. Ο ίδιος, τη δεκαετία του '50, υπήρξε κάλφας του ξυλουργού/πελεκάνου πατέρα μου και γνωρίζει πολύ καλά από ξύλα. Τον ρώτησα ευθέως αν είχε κατασκευάσει πραγματικό άροτρο και αν για το σταβάρι χρησιμοποιούσαν κορμό λεύκας. Η απάντηση ήρθε αβίαστα θετική. Ναι, βοηθούσε κάποιον άλλο ειδικό ξυλουργό από το χωριό μας, κατασκευαστή αρότρων, μόνο που τον κορμό από το καβάτζιν τον χρησιμοποιούσαν για το «αμμάτισμα». Στη συνέχεια μου εξήγησε πως, πολλές φορές, το σταβάρι αποτελείτο από δύο κομμάτια ξύλου ενωμένα: με κορμό από καβάτζι το μέρος που ενώνεται με τον ζυγό, το λεγόμενο «αμμάτισμα», και το άλλο μέρος – προς την αλετροπόδα – από κυπαρίσσι· στην Καρπασία δεν υπήρχαν πλατάνια ή έλατα, τα οποία χρησιμοποιούσαν για το σταβάρι σε άλλες περιοχές, για το ελαφρύ τους ξύλο. Στο

χωριό μας – το Βασίλι – είχαμε πάρα πολλά καβάτζια, που έδωσαν, μάλιστα, στην περιοχή και το τοπωνύμιο «καβάτζια»· ευδοκιμούσαν γιατί είχαμε μια βρύση-κεφαλόβρυσο, που το νερό της πότιζε ολόχρονα μια πανέμορφη κοιλάδα[7] και έφτανε μέχρι το «μάτι» – αρτεσιανό νερό – δύο περίπου μίλια μακριά και, μετά από μια ακόμα σύντομη διαδρομή, χυνόταν στη θάλασσα· ήταν το λεγόμενο «Αρκάτζιν της Αγιάς». Μου είπε, ακόμα, ότι ο ζυγός γινόταν, επίσης, από ελαφρύ ξύλο και στα πανηγύρια ξενομερίτες πουλούσαν ζυγούς. Μια αναζήτηση στο διαδίκτυο έδειξε ότι σε μερικά μέρη της Ελλάδας χρησιμοποιούσαν ξύλο λεύκας για τον ζυγό του αρότρου.

Ολοκληρώνοντας αυτό το σημείωμα, με τα λίγα που πρόσθεσα, επαναλαμβάνω την αρχική μου θέση, ότι η σύνδεση της λέξης «ύλαντρον» με το ησιόδειο άροτρο, από έναν παππού-αγρότη γεννημένο σε μιαν άλλη μακρινή εποχή, δεν είναι τυχαία. Παραμένω ωσαύτως και στη θέση ότι η λέξη «ύλαντρον» στο ποίημα του Βασίλη Μιχαηλίδη είναι ουσιαστικό και όχι επίθετο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Γράφεται και ως «ίλαντρον».
2. Το δέντρο Λεύκα η μέλαινα.
3. *Αλήθεια*, 18.12.2017.
4. Το δοκάρι (στις στέγες των σπιτιών).
5. Κάποιες από τις εξηγήσεις είναι αντιφατικές μεταξύ τους, κάποιες αναιρέθηκαν από τους ίδιους τους εισηγητές, υιοθετώντας αργότερα άλλην άποψη, ενώ κάποιες άλλες εμφανώς δεν μας πείθουν. Ιδού μερικές: Γ. Λεύκης: «απ' τη ρίζα, σύρριζα», και «παχύκορμη [λεύκα]»· Α. Κ. Ιντιάνος: «μεγάλο, αντρειωμένο δέντρο»· Α. Πανάρετος: «κάθε νεαρό δέντρο που υλομανεί»· Κ. Μ. Καραμάνος: «το δασοφουντωμένο δέντρο»· Α. Περνάρης: «γεράνδρυον / γέρανδρυς = παμπάλαιον»· Κ. Α. Πιλαβάκης: «αρρωστημένο, γέρικο»· Κ. Π. Χατζηιωάννου: «από γης» και αργότερα ότι η λέξη προέρχεται από το «γέραντρον»· και άλλοι, που είπαν: «το πολύ ζωηρόν και άκαρπον δένδρον» ή «το γεμάτο ζωτικότητα» κτλ. Βλ. Κυρ. Ιωάννου «Για τη λέξη «ίλαντρον» της «9ης Ιουλίου 1821 εν Λευκωσία (Κύπρου)», *Αλήθεια*, 29.6.2017· του ιδίου, *Η παράδοση και τα εκδοτικά προβλήματα του ποιητικού έργου του Βασίλη Μιχαηλίδη…*, Λευκωσία, Επιφανίου, 2017, σσ. 895-899.
6. *Μικροφιλολογικά* 43 (Άνοιξη 2018) 27-38.
7. Η πανέμορφη αυτή κοιλάδα εντυπωσίασε τον Alexander Drummond και περιγράφεται στο βιβλίο του *Travels through different Cities* […] *in a series of letters* […], London MDCCLIV. Τον δρόμο του *Αρκατζιού της Αγιάς* ακολούθησε ο Drummond το 1750, επιστρέφοντας από το ταξίδι του στον Απόστολο Ανδρέα, με σταθμό στο γειτονικό μοναστήρι της Παναγίας της Κανακαρίας. Βλ. Νίκος Νικολάου [-Χατζημιχαήλ], *Η Καρπασία στις επιστολές του Alexander Drummond*, *Ο Φιλελεύθερος*, 20.2.1986.

Νίκος Νικολάου-Χατζημιχαήλ

❦

Για τα *Κυπριακά* του Αθανάσιου Σακελλάριου

Μεταφέρουμε εδώ άλλα δύο σημειώματα για τα *Κυπριακά* του Αθανάσιου Σακελλάριου (βλ. και *ΜΦ* 39). Το πρώτο από αυτά, με την υπογραφή «Είς των εν Κύπρῳ, Μ.», δημοσιεύτηκε στην εφ. *Η Αμάλθεια* της Σμύρνης (29.7.1855), με αφορμή την έκδοση του πρώτου τόμου. Και το δεύτερο παρουσιάστηκε στην αθηναϊκή εφημερίδα *Αιών* (23.5.1868) και αφορά τον τρίτο τόμο των *Κυπριακών*. Θυμίζουμε ότι η πρώτη έκδοση του μνημειώδους αυτού έργου κυκλοφόρησε αρχικά σε τρεις τόμους στα χρόνια 1854-1868, ενώ η δεύτερη, οριστική έκδοσή τους βγήκε σε δύο τόμους στα 1890-1891:

I. *Τα Κυπριακά*, ήτοι πραγματεία περί γεωγραφίας, αρχαιολογίας, στατιστικής, ιστορίας, μυθολογίας και διαλέκτου της Κύπρου, εις τόμους 3, υπό *Αθανασίου Α. Σακελλαρίου*. Τόμος Α΄, εν Αθήναις 1855.

Εκ Κύπρου, την 12 Ιουλίου 1855

Κατ' αυτάς εδημοσιεύθησαν τα *Κυπριακά* υπό Αθανασίου Σακελλαρίου, ήτοι πραγματεία περιλαμβάνουσα γεωγραφίαν, αρχαιολογίαν, στατιστικήν, ιστορίαν, μυθολογίαν και την διάλεκτον των Κυπρίων. Καθώς η Κύπρος είναι μία των μειζόνων και ολβιωτέρων των της μεσογείου αρχαίων ελληνικών νήσων, ούτω και η περί ταύτης ύλη είναι άφθονος και λίαν περίεργος, ήν ο φιλότιμος συγγραφεύς, μετά μεγίστης της φιλοπονίας διεξελθών πάνθ' όσα αρχαία σποράδην και νεώτερα, περί Κύπρου διαπραγματευόμενα, και υπ' όψιν αυτού περιελθόντα συγγράμματα, και δι' επανειλημμένης επιτοπίου περιηγήσεως συγκομίσας, όσα ενήσαν αυτώ εφικτά, διέταξεν εις τρεις τόμους, ών ο πρώτος νυν δημοσιευθείς περιλαμβάνει την τοπογραφίαν της νήσου, τα προϊόντα, τας τέχνας και την βιομηχανίαν, το εμπόριον, τα ήθη και έθιμα, τους αγώνας, τα μέτρα και σταθμά.

Τον πρώτον τούτον τόμον αναγνόντες, εύρομεν πανταχού αυτόν λίαν αξιόλογον και περισπούδαστον και παντί μεν φιλαναγνώστη, ιδιαζόντως όμως εις τα τέκνα της ωραίας ταύτης νήσου. Χαρακτηρίζει δε τον αξιέπαινον συγγραφέα σπανία τις αφέλεια και λιτότης περί το ύφος, και τα ευγενή αισθήματα φιλοπόνου νέου αναφαίνονται, όπου δήποτε αν διευθύνη τις το βλέμμα, διαθέτοντος όλας αυτού τας στιγμάς προς το καλόν του Γένους, και προσπαθούντος ίνα και από το ελάχιστον ενδόσιμον ανακαλύψη τινά πληροφορίαν ωφέλιμον εις πόλεις και μέρη της νήσου, περί ών ούτε λόγος ποι παρά τοις αρχαίοις γίνεται, ούτε μνημεία, άτε και των αρχαίων και των νεωτέρων πόλεων· των πλειόνων διά πλινθουργίας κτιζομένων, σώζονται, εξ ών ήθελε καταδηλωθή το ζητούμενον.

Οι φιλόμουσοι και φιλότιμοι πολίται της Κύπρου μετά χαράς δεχθέντες τον πρώτον τούτον τόμον, και αναγινώσκοντες εκάστοτε ασμένως πολλά αφορώντα την ιδιαιτέραν εαυτών πολυπαθή μεν, αλλ' ωραίαν και ολβίαν άλλοτε πατρίδα, επαινούσιν ενώπιον του κοινού τον ζήλον και την ευγενή, ήν κατέβαλε φιλοπονίαν ο συγγραφεύς, και εύχονται την όσον ούπω και των ετέρων δύο τόμων έκδοσιν.

II. Κατ' αυτάς εξεδόθη ο τρίτος τόμος των *Κυπριακών* του κ. Αθανασίου Α. Σακελλαρίου, Αγιοπετρίτου, καθηγητού του εν Πειραιεί γυμνασίου, περιλαμβάνων *την εν Κύπρω γλώσσαν*. Διελθόντες το πόνημα του πεπαιδευμένου καθηγητού, οφείλομεν να ομολογήσωμεν, ότι είναι αντάξιον των προσδοκιών του Κοινού. Προϊόν μελέτης επισταμένης και νοήμονος, θέλει καθέξει διακεκριμένην θέσιν εν τη βιβλιοθήκη των γλωσσολογικών θέσεων, ιδίως δε εν τη σειρά των περιπετειών της ελληνικής γλώσσης. Διά του έργου τούτου αποδεικνύει ο συγγραφεύς, ότι οι Κύπριοι, καίτοι ποικίλλας δοκιμασίας διελθόντες, έμειναν και κατά την γλώσσαν γνήσιοι Έλληνες αείποτε. Διατρίψας επί χρόνον τινά εν Κύπρω, εσπούδασε κατά βάθος την Κυπριακήν γλώσσαν ο πεπαιδευμένος καθηγητής, κατώρθωσε να καταρτίση κυπριακήν τινα γραμματικήν· συναγαγών δε από του στόματος του Κυπρίου Λαού τα δημοτικά κύπρια άσματα και δίστιχα, τα ναναρίσματα, τα παίγνια, τας παροιμίες, τα αινίγματα και τα παραμύθια, και άλλα, ήθροισεν εις έν όλον ό,τι χρήσιμον προς μελέτην ακριβή του περιέργου τούτου ιδιώματος. Ιδίως περίεργα εισί τα μνημεία της κυπριακής γλώσσης του μεσαιώνος, και η συλλογή των παλαιών και νέων κυπριακών λέξεων. Συγχαίροντες τω πεπαιδευμένω και φιλοπόνω καθηγητή, ευχόμεθα ίνα και άλλοι της αυτής ικανότητος και οικείων γνώσεων άνδρες καταγίνωσιν εις παρομοίας μελέτας, επί άλλων ιδιωμάτων της ημετέρας γλώσσης, άτινα, εις έν συναρμολογούμενα και συνεχιζόμενα, θα αποτελέσωσι, διά του χρόνου, πλήρες το υλικόν, προς σύνταξιν της τελείας ιστορίας της ελληνικής γλώσσης και των περιπετειών αυτής, κατά τους χρόνους των ξένων δυναστειών. Έργα δε τοιαύτα πρέπει να τυγχάνωσι και της υποστηρίξεως της κυβερνήσεως· διότι, εννοείται καλώς, πονήματα της κατηγορίας των

Κυπριακών, αφορώντα ωρισμένην τάξιν αναγνωστών, δεν δύνανται αποζημιώσι, διά της καταναλώσεώς των μόνης, τους μοχθούντας εις την συγγραφήν αυτών· έργα τοιαύτα, αφορώντα εργασίαν γενικήν, εθνικήν και υπηρετικήν του μέλλοντος, μόνη μία κυβέρνησις δύναται να υποστηρίξη αποτελεσματικώς· και οφείλει να το πράττη.

Ο 3 τόμος των *Κυπριακών*, διά καλών χαρακτήρων εκτετυπωμένος, εις σχήμα 8 και εκ σελίδων 432, τιμάται δραχμών 7.

Για το πρόβλημα της ακρίδας στην Κύπρο

Εκ Κύπρου, τη 10 Μαρτίου [1856]

Κύριε Συντάκτα της «Αμαλθείας»,

Πολλάκις η φωνή της Κύπρου υψώθη επικαλουμένη την ισχυράν αντίληψιν της κυβερνήσεως προς εξολόθρευσιν του κακού της ακρίδος. Και αληθώς η μεν κυβέρνησις με απαραδειγμάτιστον πόθον έσπευσε να παραχωρήση όλα τα μέσα προς τον σκοπόν τούτον, και εντόνους μάλιστα να εκδώση διαταγάς, οι δε έχοντες να ενεργήσωσι ταύτας, το ίδιον ή το κοινόν συμφέρον περί πολλού ποιούμενοι, έσπευσαν μεν να ενεργήσωσι ταύτας, αλλ' ιδιοτελώς και καταχρηστικώς, ώστε μάλλον έβλαψαν, ή ωφέλησαν ούτοι. Ήδη δε οπότε η Σεβαστή κυβέρνησις ηυδόκησε να διορίση εις την της νήσου διοίκησιν τον εξοχώτατον Οσμάν πασσάν, όστις υπ' ουδενός συμφέροντος, αλλ' υπό ειλικρινούς πόθου προς το καλόν ορμώμενος, εξήλθεν αυτός ο ίδιος, εν ώρα δριμυτάτου χειμώνος, εις απομεμακρυσμένον της πρωτευούσης τόπον, συμπαραλαβών μεθ' εαυτού και ένα εκ των δημογερόντων της Κύπρου, τον Κύριον Αντώνιον Τριανταφυλλίδην, και μεταχειριζόμενος όλους τους καλούς τρόπους πείθει όλους τους κατοίκους, εις την καταδίωξιν αυτής άνευ πληρωμής (διότι εκ ταύτης πηγάζει η κατάχρησις), πεποίθαμεν, ότι θέλει βλάψει ου ολίγον το επάρατον τούτο ζωϋφιον. Οι τρόποι και ο πόθος του Εξ(οχωτάτου) Οσμάν πασσά είναι οι μόνοι, οι οποίοι δύνανται να συντελέσωσιν εις τούτο· και μεγίστην βέβαια ηθέλαμεν γνωρίσει την χάριν, αν η σεβαστή κυβέρνησις ηυδόκει να διατηρήση επί της νήσου επί τρία ακόμη έτη τον διοικητήν τούτον, του οποίου το πράον και φιλοδίκαιον επισφραγίζουσι πάντα έπαινον.

Σ. Κ.

(*Αμάλθεια*, Σμύρνη, 22.3.1856)

Σημείωση: Το πρόβλημα της ακρίδας αποτελούσε μόνιμη πληγή για την Κύπρο από τις αρχές του 15ου αιώνα ώς το τέλος της οθωμανοκρατίας. Σε συνδυασμό με την ανομβρία, δημιουργούσε σοβαρά προβλήματα στη γεωργία και στον αγροτικό πληθυσμό του νησιού. Ειδικά προς το τέλος της οθωμανικής περιόδου (από τη δεκαετία του 1840 ώς τη δεκαετία του 1870) το πρόβλημα είχε πάρει εφιαλτικές διαστάσεις. Κατά την περίοδο αυτή οι οθωμανικές αρχές επέβαλλαν στους αγρότες να συλλέγουν και να παραδίδουν τόνους αβγών ακρίδας. Για το θέμα αυτό βλ. ενδεικτικά Gilles Grivaud, «Δίκαιον - Οικονομία», στον συλλογικό τόμο Θεόδωρος Παπαδόπουλλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. Στ΄, Λευκωσία, Ίδρυμα Αρχιεπ. Μακαρίου Γ΄, 2011, σσ. 320-321. Για τον Osman Şerif Pasha, ο οποίος ήταν διοικητής της Κύπρου από τον Ιανουάριο του 1855 ώς το τέλος του 1856, βλ. Theoharis Stavrides, "Lists of Governors, Prelates and Dragomans of Cyprus (1571-1878)", στον συλλογικό τόμο Michalis N. Michael, Matthias Kappler & Eftihios Gavriel (επιμ.), *Ottoman Cyprus. A Collection of Studies on History and Culture*, Wiesbaden, Harrasowitz Verlag, 2009, σ. 362.

Αντίθετα με τον επιστολογράφο, ο Ν. Γ. Κυριαζής έγραψε αργότερα ότι ο Osman Şerif Pasha ήταν «εξαιρετικά φανατικός και υπερβαλλόντως αλαζών»· και μάλιστα, όταν οι προύχοντες του νησιού διαμαρτυρήθηκαν στην Πύλη για τις φρικαλεότητές του, αυτός τους επέβαλε να «υπογράψωσι ένα πομπώδη πανηγυρικόν και διθύραμβον των πράξεων του διοικούντος» («Οι Σατράπαι της Κύπρου. Διακυβέρνησις Αυτής», *Κυπριακά Χρονικά* 9, 1933, σ. 79). Μέσα σε τέτοια συμφραζόμενα συντάχθηκε η παραπάνω κολακευτική επιστολή. Σύμφωνα με τον Αριστείδη Κουδουνάρη (*Βιογραφικόν λεξικόν Κυπρίων*, Λευκωσία ^{6}2010, σ. 593), ο έμπορος και δη-

μογέροντας Αντώνιος Τριανταφυλλίδης γεννήθηκε στη Βηρυτό στις αρχές του 19ου αιώνα και υπηρέτησε την οθωμανική κυβέρνηση ως Magistate of the Supreme Council at Nicosia. Συντάκτης της παραπάνω επιστολικής ανταπόκρισης ενδέχεται να είναι ο εκπαιδευτικός και αργότερα δικαστής Σοφοκλής Κωνσταντινίδης (1833-1913), ο οποίος νυμφεύτηκε την κόρη του δημογέροντα Αντωνίου Τριανταφυλλίδη (Κουδουνάρης, ό.π., σ. 289).

❦

Η Κύπρος

Φωνή απελπισίας, φωνή διαμαρτυρίας, την Μεσόγειον διαπερώσα, θρηνώδης και άπελπις εκ των ασιατικών ακτών μέχρις ημών καταφθάνει, της ελευθέρας Ελλάδος την βοήθειαν εξαιτουμένη, όπως και αύτη υψώση την μητρικήν της φωνήν υπέρ ολοκλήρου ελληνικού πληθυσμού πάσχοντος και τυραννουμένου, υπέρ λαού, όστις απ' αιώνων μοιραίως εις πολλούς περιελθών βαρβάρους κατά το μάλλον ή ήττον δεσπότας, προώριστο προ μιας περίπου δεκαετίας, γενόμενος μέσον συναλλαγής εν τοις παρά τον Τάμεσιν χρηματιστηρίοις και τοις σεραγίοις της Σταμπούλ και από βαρβάρου Ασιανής εις ευγενή της Ευρώπης δέσποιναν πωληθείς, να μετανοήση διά την πρώτην επί τούτῳ χαράν και να βλασφημήση την στιγμήν, καθ' ήν ο Τούρκος πασσάς, καταβιβάζων ιδίαις χερσί την ημισέληνον, ύψου επί των κυπριακών φρουρίων την σημαίαν της Μεγάλης Βρετανίας.

Ότε την 28 Ιουνίου του 1878, εμφανιζόμενος προ των παραλίων της Κύπρου ο αγγλικός στόλος εκόμιζε την προστασίαν της κραταιάς Ανάσσης εις του Ζήνωνος την πατρίδα, ο κυπριακός λαός επίστευσε και ήλπισεν, ότι εποίει ήδη το πρώτον προς την ελευθερίαν βήμα, όπερ έμελλε ν' ακολουθήση μετ' ολίγον και το δεύτερον και τελειωτικόν.

Ολίγιστοι λαοί, είπε ποτε ο κ. Γλάδστων χειροκροτούμενος εν τη Βουλή των Κοινοτήτων, εισί τοσούτον εξηχρειωμένοι και τεταπεινωμένοι το φρόνημα, ώστε να προτιμώσι της υπό ομοφύλων και ομοθρήσκων διοικήσεως την διοίκησιν υπ' ανθρώπων ξένων την καταγωγήν, τα φρονήματα, τα αισθήματα και την θρησκείαν.

Ευτυχώς η Κύπρος μακράν της ηθικής ταύτης εξαχρειώσεως και των τοιούτων ταπεινών φρονημάτων, ουδέν άλλο πράττει, ή αιωνίας διαδηλούσα τον ευγενή αυτής πόθον, όπως ενωθή μετά των ομοφύλων και ομοθρήσκων της, χειροκροτούσα ούτω μετά των Άγγλων ευπατριδών την υψηλήν του εξόχου πολιτικού της Αγγλίας ιδέαν. Και η Κύπρος, αφ' ής ώρας είδεν εκλιπούσαν την τουρκικήν δεσποτείαν, μετά πλειοτέρας ελπίδος ητένισε προς τον νέον κυρίαρχον και ήλπισεν, ότι δεν θα εβράδυνεν η στιγμή, καθ' ήν ο ελεύθερος του Αιγαίου αήρ θα έπνεε και επ' αυτής, όπως θέση τέρμα εις τα τόσα δεινά της. Ήλπισεν, ότι υπό την Αγγλίαν θα απήλαυε των πλεονεκτημάτων του πολιτισμού και ότι ταχέως την κακήν διοίκησιν θα διεδέχετο η ευνομία, την δυστυχίαν η ευημερία και η πνευματική και υλική του λαού ανάπτυξις.

Πλην σπάταλος και ανόητος διοίκησις, ουδέν ίχνος μικράς τινος πολιτικής ελευθερίας, βαρύς προς την Τουρκίαν φόρος, υπέρογκοι των Άγγλων μισθοί, και ως εκ τούτου βαρυτάτη φορολογία, έφερον την δυστυχή νήσον προς της καταστροφής και της αθλιότητος, επιταθείσης κατά τα έτη ταύτα υπό μεγάλων ανομβριών και των πολλών ζωοκλοπών και ληστειών, άς αδυνατεί να καταστείλη η εξουσία. Οικτρόν εστι το θέαμα, ως γράφουσιν εκ Κύπρου και αι κυπριακαί εφημερίδες περιγράφουσι, των κατοίκων πωλούντων τα κτήνη, τα γεωργικά των εργαλεία, αυτά τα οικιακά των σκεύη, όπως πληρώσωσι μέχρι λεπτού τους παντοειδείς και καταθλιπτικούς φόρους, και φάγωσι τεμάχιον άρτου, καθ' ήν στιγμή οι Άγγλοι από του μικροτέρου υπαλληλίσκου μέχρι του μεγάλου Αρμοστού εις τας δροσεράς του κυπριακού Ολύμπου κλιτύας διερχόμενοι το πλείστον του χρόνου ροφώσι μετά του καμπανίτου και του κονιάκ τους ιδρώτας λαού πενομένου και ως εκ τούτου εκπατριζομένου. Αληθή παράδεισον της Ανατολής τείνουσι να καταστήσωσι την Κύπρον οι Άγγλοι!

Εν τούτοις οι Άγγλοι Αρμοσταί και οι ανώτεροι της Κύπρου υπάλληλοι, οίτινες Ινδούς, ή Ζουλού, ή Μελιταίους ενόμιζον, ότι έμελλον να διοικήσωσι, διακηρύττουσιν εις σύμπαντα τον πεπολιτισμένον κόσμον, ότι η ευτυχία της νήσου είναι πλήρης, και ότι η Κύπρος από της αγγλικής κατοχής βαίνει γοργῷ τῳ βήματι προς την πρόοδον και ευτυχίαν. Εσχάτως Άγγλος τις, πρώην Αρμοστής Κύπρου, έσχε το θάρρος να είπη εν τῃ αποικιακῇ του Λονδίνου, νομίζομεν, εκθέσει, ότι μεταξύ των πολλών υπηρεσιών, άς προσήνεγκεν εις τον τόπον ήτο και η κατάργησις της σωματεμπορίας! Μικρού δειν έλεγεν ο ευγενής λόρδος, ότι κατήργησε και την ανθρωποφαγίαν! Προς εμπαιγμόν δε και απάτην οι Άγγλοι πολιτικοί εσκέφθησαν και την σύστασιν τραγελαφικού τινος σώματος, νομοθετικού καλουμένου, ουδεμίαν όντως ισχύν ή σημασίαν έχοντος, ή διακωμωδούντος τας πολιτικάς ελευθερίας και παριστώντος την Κύπρον προ της Ευρώπης μετ' ιδιαιτέρας Βουλής.

Αλλά πόσας σελίδας ηδύνατό τις να πληρώση περιγράφων την διοίκησιν της Κύπρου, τα της φορολογίας, την αγροικίαν των υπαλλήλων, και την εν γένει κακοδαιμονίαν της μεγάλης ταύτης νήσου της Μεσογείου; Ημείς διά των ολίγων τούτων γραμμών τα αισθήματα μόνον και τας διαμαρτυρίας των Κυπρίων εζητήσαμεν να εκφράσωμεν, δίδοντες ούτω και ώθησιν εις την αθηναϊκήν δημοσιογραφίαν προς εξέτασιν της καταστάσεως της Κύπρου και καταδεικνύοντες ούτως αμυδρώς τῳ Πανελληνίῳ και, ει δυνατόν, και τῃ Ευρώπῃ, τίνα άδικον, βάρβαρον και ανήκουστον διοίκησιν εφαρμόζει η ευγενής και πεπολιτισμένη Αγγλία επί μιας ελληνικής νήσου, αισθανομένης τον προορισμόν της και λίαν διαφερούσης των λοιπών κτήσεων της Αγγλίας.

Το κακόν πλέον κατέστη αφόρητον και αι τελευταίαι ειδήσεις αναγγέλλουσι παγκύπρια συλλαλητήρια και την είδησιν, ότι πρεσβεία θ' απέλθη εις Λονδίνον προς εκτραγῴδησιν της οικτράς της νήσου καταστάσεως παρά τοις υπουργοίς της Ανάσσης.

Εάν οι Κύπριοι μέχρι του νυν εσίγων, ήδη ήρξαντο ευλόγως διαμαρτυρόμενοι, και εάν η Αγγλία επιμένη εις την αυτήν διοίκησίν της, οι φιλήσυχοι κάτοικοι θα μιμηθώσι τους Κεφαλλήνας και ό,τι οι Άγγλοι δεν θέλουσι να παραδεχθώσι νυν διά των δικαίων αιτήσεων των Κυπρίων, ουδόλως απίθανον, εάν μετ' ολίγον, του κακού δεινομένου, αναγκασθώσι να το παραδεχθώσιν υπό της δυναμίτιδος και του εγχειριδίου.

Γ. Φραγκούδης

(*Εφημερίς*, Αθήνα, 19.1.1888)

Σημείωση: Ο γνωστός συγγραφέας και πολιτευτής Γεώργιος Σ. Φραγκούδης (1869-1939), φοιτητής τότε της νομικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, ασκεί έντονη κριτική στη βρετανική διοίκηση της Κύπρου και διεκτραγωδεί τα οικονομικά, κοινωνικά και άλλα προβλήματα του τόπου, που επιτείνονται εξαιτίας της επαχθούς φορολογίας, της ανομβρίας και των ληστειών. Ειδικότερα αναφέρεται στις άθλιες συνθήκες διαβίωσης των αγροτών, που αναγκάζονται να ξεπουλήσουν τα υπάρχοντά τους για να πληρώσουν τους λογής φόρους που τους επιβάλλει το αποικιακό καθεστώς, ενώ οι βρετανοί αξιωματούχοι και υπάλληλοι αμείβονται με παχυλούς μισθούς. Καταλήγοντας, ο αρθρογράφος υποβάλλει στους Κυπρίους να εξεγερθούν και να διεκδικήσουν την ελευθερία τους με κάθε μέσο, ακολουθώντας το παράδειγμα των Κεφαλονιτών. Ας θυμηθούμε εδώ ότι ο Γ. Σ. Φραγκούδης ανέπτυξε στη συνέχεια ποικίλες δραστηριότητες σε σχέση με την ιδιαίτερη πατρίδα του: Το 1898 ίδρυσε στην Αθήνα τον «Πατριωτικό Σύνδεσμο Κυπρίων», ενώ το 1901 διοργάνωσε στην ελληνική πρωτεύουσα την Κυπριακή Έκθεσι, για την οποία εξέδωσε «αναμνηστικόν λεύκωμα» την ίδια χρονιά. Με την Κύπρο συνδέονται διάφορα βιβλία του, όπως οι μονογραφίες *Κύπρις* (1890) και *Η Κύπρος αυτόνομος* (1933), αλλά και το ιστορικό αφήγημά του «Κωστής ο Τσελεπής» (1891).

❦

Μια καβαφική παρωδία

Μια καβαφική παρωδία,[1] αβιβλιογράφητη μέχρι σήμερα, δημοσιεύτηκε ανυπόγραφα στη στήλη «Καθημερινά» στην εφ. *Η Καθημερινή* στις 4.2.1938 και αναδημοσιεύτηκε

στη στήλη «Φιλίστωρ», πάλι στην εφ. *Η Καθημερινή*, 4.2.1938. Ο επιμελητής της στήλης Μ. Κατσίγερας[2] αποδίδει τη συγγραφή της στον Γ.Α.Β. (= Γεώργιο Άγγελου Βλάχο). Αντιγράφουμε εδώ το κείμενο, διατηρώντας την ορθογραφία αλλά σε μονοτονικό:

Καθημερινός Διάλογος
(Καβαφικός)

Μοι φαίνεται ότι πολύ εκακοποιήθη ο «Ενδυμίων»...[3]
Υπ' εκείνων των κακίστων Ισπανών ...δημίων...[4]

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για την παρωδία δες το πιο πρόσφατο άρθρο του Δημήτρη Δασκαλόπουλου «Οι παρωδίες των καβαφικών ποιημάτων. Μια περιδιάβαση», στο *Επτά μελετήματα για τον Καβάφη*, εισαγωγή - επιμέλεια Ελισάβετ Αρσενίου, Αθήνα, Μανδραγόρας 2018, 13-20.
2. Ο Μιχάλης Κατσίγερας απεβίωσε στις 18 Φεβρουαρίου 2018.
3. Το όνομα του Ενδυμίωνα εμφανίζεται δύο φορές στην ποίηση του Καβάφη, στα ποιήματα «Ενώπιον του Αγάλματος του Ενδυμίωνος» και «Των Εβραίων».
4. Ο Ισπανικός Εμφύλιος πόλεμος δεν είχε τελειώσει ακόμη· σχεδόν καθημερινά υπήρχαν στον τύπο ειδήσεις για την πορεία του πολέμου. Ας θυμηθούμε ότι ο Γκαρσία Λόρκα είχε δολοφονηθεί τον Αύγουστο του 1936, και ο Πικάσο είχε ζωγραφίσει τον πίνακά του *Γκουέρνικα* το 1937. Ο Νίκος Καζαντζάκης ήταν ο πολεμικός ανταποκριτής της *Καθημερινής* στην Ισπανία από τον Οκτώβρη του 1936 μέχρι τον Ιανουάριο του 1937 και έστελνε τις δημοσιογραφικές ανταποκρίσεις του από εκεί. Το 1937 συγκέντρωσε αυτά τα άρθρα στο βιβλίο του *Ισπανία*.

Μ. Κ.-Ι.

Μια πιθανή συνάντηση του Κ. Μόντη με τον Γ. Σκαρίμπα

Από τα νεοελληνικά ποιήματα που έχει καταγράψει ο Γ. Κεχαγιόγλου, «όπου βρίσκονται αυτόνομα, ή σε αλληλουχία, τα φυσικά και τα συμβολικά γνωρίσματα της λεύκας», για να πλαισιώσει την προσέγγισή του στο ποίημα του Κ. Μόντη «Μια λεύκα στην Κακοπετριά» (*ΕΕΦΣΑΠΘ* ΙΖ΄, 1978, σσ. 141-166: 165), θα ενδιέφερε να σταθούμε για λίγο στο ποίημα του Γ. Σκαρίμπα «Μόνο δυο στίχους», με το οποίο ανοίγει η συλλογή του *Ουλαλούμ* (1936· *Άπαντες στίχοι 1936-1970*, επιμ. Κατερίνα Κωστίου, Αθήνα, Νεφέλη, 2010, σ. 21). Μεταφέρουμε εδώ τη δεύτερη από τις τρεις στροφές του ποιήματος του Σκαρίμπα:

Πάντα και πάντα, ναι, χρυσός – άνθινη ωραία γιρλάντα,
θα 'ρχετ' ο κύκλος των πουλιών στου χρόνου τα φτερά,
κι η λεύκα θα 'ν' παντοτεινά ωραία, πάντα και πάντα,
όταν – τρελή – με τις φωνές των άνεμων σφυρά.

Στους στίχους αυτούς μας ενδιαφέρει κυρίως η εικόνα της προσωποποιημένης «τρελής» λεύκας, που παραμένει «παντοτεινά ωραία» και μεταφέρει σαν σφύριγμα «τις φωνές των άνεμων»· μιας λεύκας που παραπέμπει στην αιώνια φύση και αντιπαραβάλλεται στη φθαρτότητα του (μετασυμβολιστή) ομιλητή/ ποιητή: «*ήρθα στον κόσμο με πλατύ μέτωπο, ορθό και λείο, / μόνο δυο στίχους μου σκληρούς να πω και να χαθώ...*».

Ενδεχομένως ο Μόντης είχε υπόψη του τους στίχους αυτούς του Σκαρίμπα, όταν έπλαθε αργότερα τη δική του «τρελή λεύκα», που είναι βέβαια πιο σύνθετη και πολυσήμαντη σε σχέση με τη λεύκα του χαλκιδαίου λογοτέχνη. Στο ποίημα του Κ. Μόντη δεν έχουμε μόνο μια «φυτική» ή «μεταφορική προσωποποίηση» ή δεν αντιδιαστέλλεται απλώς ο θνητός άνθρωπος/ποιητής προς την αιώνια και άφθαρτη φύση (όπως συμβαίνει στους στίχους του Σκαρίμπα). Ο πυκνός συμβολισμός της λεύκας του Μόντη έχει συνοψιστεί από τον Γ. Κεχαγιόγλου με τα παρακάτω: «δήλωση της *δυαδικής αντίθεσης* στη φύση και τη ζωή (θέση - άρση, νερό - φωτιά, φεγγάρι - ήλιος, ζωή - θάνατος), του *πόνου* και της *θυσίας*, της *μνήμης* και του *παρελθόντος* (πβ. "Νυχτερινό", Μ 19-20) ή της *ελπίδας* και της *εγκαρτέρησης του μέλλοντος* (πβ. "Μια λεύκα στην Κακοπετριά", 2. μέρος)».

Θα λέγαμε ότι η λεύκα του Μόντη συμπεριφέρεται σαν ένας κανονικός άνθρωπος, «*που λέει "όχι" και λέει "ναι" / που λυγίζει και δε λυγίζει / και γυρνά εδώθε και μας κλείνει το μάτι για τον άνεμο, / και γυρνά στον άνεμο και του κλείνει το μάτι για μας [...] κι ερωτεύεται / και γαργαλιέται / και σπαρταρά απ' τα γέλια*» κτλ. Με άλλα λόγια, η λεύκα του Μόντη έχει ανθρώπινα συναισθήματα και υιοθετεί τις συνήθεις αντιδράσεις και αδυναμίες ενός καθημερινού ανθρώπου, που χαρακτηρίζεται από αντιφάσεις και διχογνωμίες ή προβαίνει σε μικρές ή μεγαλύτερες συναλλαγές και συνδιαλλαγές. Όμως κάποια στιγμή, σε δύσκολους καιρούς, η λεύκα του Μόντη, όπως και κάθε άνθρωπος, όταν «*θ' αποβάλει τον έρωτα και τα συναφή / και θα μείνει γυμνή ψυχή*», θα κληθεί να πει το «μεγάλο «όχι», γιατί «*είν' ανάγκη να το πει, / τώρα που δεν υπάρχουν πια περιθώρια για παιγνίδισμα*».

Επομένως, η λεύκα της Κακοπετριάς λειτουργεί για τον ποιητικό ήρωα του Μόντη και ως καθρέφτης, όπου καθρεφτίζονται οι ανθρώπινες αδυναμίες και παλινωδίες του, όπως και οι ανέμελες στιγμές του βίου του, οι οποίες κάποια στιγμή τελειώνουν και αυτός θα πρέπει να αντιμετωπίσει τα μεγάλα διλήμματα της ζωής αλλά και της ιστορικής στιγμής. Ας θυμηθούμε ότι το ποίημα «Μια λεύκα στην Κακοπετριά» περιλήφθηκε στη συλλογή *Και τότ' εν ειναλίῃ Κύπρῳ...*, που κυκλοφόρησε στη Λευκωσία στις αρχές Ιουλίου 1974, καθώς πύκνωναν τα μαύρα σύννεφα πάνω από το νησί...

Λ. Π.

Ένα ποίημα του Θεοδόση Νικολάου

Ο έφηβος

(Μνήμη Κωνσταντίνου Παπαβασιλείου)

Αυτοί που τον έφεραν στον κόσμο με μουσική και αγάπη
Με μουσική σκαλί σκαλί και με αγάπη
Τον ανέβαζαν τη σκάλα·
Και ιδού μέσα στον κήπο πια ο ωραίος έφηβος προβαίνει.

Τα βήματά του ρύθμιζαν φωνές χελιδονιών
Και τα φτερά του άγγιζαν τα φτερά τους
Στις γαλάζιες πτήσεις των ονείρων και των πόθων του.

Τα κορίτσια αναγαλλιάζαν βλέποντάς τον
Τρικύμιζε η σάρκα τους

Και με της νύχτας την πολύχρωμη κλωστή
Στο φως των άστρων την εξαίσια μορφή του
Διαγράφουν.

Όλοι σηκώνουν το βλέμμα να τον δουν
Κι ο τόπος μας που καίγεται
Στους ώμους του που λάμπουν
Τη μυστική ελπίδα του αναθέτει.

Όταν όμως έρθει η ώρα να φυσήξει ο άνεμος
Όταν όμως έρθει η ώρα ν' ακουστεί η ετυμηγορία της μοίρας
Ποιος μπορεί να σταθεί αντικρύ στην απόφασή τους;

Ο δρόμος γέμισε πέταλα από κόκκινα τριαντάφυλλα
Χτυπά η καμπάνα ραγισμένη
Κι αδειάζει τις ψυχές και τις στεγνώνει
Όπως αδειάζει το πιθάρι που συντρίβεται
Και συγκρατεί στο βάθος του μονάχα τη σιωπή
Που μεγαλώνει.

Α, πότε θ' ακουστεί ο τρομερός εκείνος ήχος
Των σαλπίγγων.

Ιανουάριος 1989

Σημείωση: Το ποίημα «Ο έφηβος» του Θεοδόση Νικολάου δημοσιεύτηκε στις 21.1.1990 σε τέσσερις εφημερίδες της Λευκωσίας (*Ο Αγών*, *Εμπρός*, *Πρωινά Νέα*, *Η Σημερινή*) και ακολούθως, στις 23.1.1990 στην εφ. *Ο Φιλελεύθερος*. Είναι αφιερωμένο στη μνήμη του νεαρού δόκιμου αξιωματικού Κωνσταντίνου Α. Παπαβασιλείου (1963-1981), που σκοτώθηκε σε τροχαίο δυστύχημα στη Λευκωσία σε ηλικία 18 ετών. Ο Θ. Νικολάου παρακινήθηκε να γράψει το ποίημα αυτό από τον πατέρα του νεκρού, τον θεολόγο Ανδρέα Παπαβασιλείου, ο οποίος εξέδωσε αργότερα το βιβλίο *In memoriam Κώστα Α. Παπαβασιλείου* (Λευκωσία 2001, σσ. 115-116), όπου περιλήφθηκε μαζί με άλλα και «Ο έφηβος». Σε ένα πρώτο μέρος του κειμένου ο ποιητής συνθέτει έναν δοξαστικό ύμνο, για να εξάρει με φωτεινές και ευφρόσυνες εικόνες τη νιότη και τις αρετές του «ωραίου έφηβου». Το δεύτερο μέρος του ποιήματος προσλαμβάνει ελεγειακό και υπαρξιακό χαρακτήρα. Ο ποιητής δεν κατονομάζει τον θάνατο, αλλά υποβάλλει το τραγικό γεγονός με οπτικές και ακουστικές εικόνες (μαδημένα τριαντάφυλλα, ήχος ραγισμένης καμπάνας, πιθάρι που συντρίβεται, επικράτηση της σιωπής). Ο άνθρωπος εμφανίζεται αδύναμος μπροστά στην αδυσώπητη μοίρα και περιορίζεται να εκφράζει τη θλίψη και τη συντριβή του, προσμένοντας να «*ακουστεί ο τρομερός εκείνος ήχος / των σαλπίγγων*».

Θεωρήσαμε καλό να αναδημοσιεύσουμε εδώ το ποίημα αυτό, με την ελπίδα και την προοπτική ότι κάποια στιγμή θα πάρει τη θέση του σε μια συγκεντρωτική έκδοση των ποιημάτων του Θ. Νικολάου, που εκκρεμεί εδώ και χρόνια. Στην παρούσα δημοσίευση λάβαμε υπόψη κυρίως μία δακτυλόγραφη μορφή του ποιήματος, την οποία μας παραχώρησε ευγενικά ο κ. Ανδρέας Παπαβασιλείου (τον ευχαριστούμε και από τη θέση αυτή), και την έγκυρη δημοσίευσή του στο παραπάνω βιβλίο του. Ο ίδιος θυμάται ότι έλαβε από τον ποιητή το αυτόγραφο του ποιήματος, το οποίο

όμως δεν έχει εντοπιστεί. Όπως φαίνεται, κατά τη δημοσίευσή του σε εφημερίδες έχουν παρεισφρήσει διάφορα λάθη. Ας σημειωθεί επίσης ότι στο δακτυλόγραφο το ποίημα χρονολογείται τον Ιανουάριο του 1989, ενώ σε όλες τις δημοσιεύσεις φέρει τη χρονική ένδειξη Ιανουάριος 1990.

Στέλλα Παναγίδου (1946-1995)

Η Στέλλα Παναγίδου γεννήθηκε στην Αμμόχωστο τον Ιούλιο του 1946. Από τα μαθητικά κιόλας χρόνια φάνηκε η κλίση της προς την ποίηση. Τα πρώτα της ποιήματα είδαν το φως της δημοσιότητας σε κυπριακές εφημερίδες και περιοδικά (π.χ. *Κύπρος*, *Εστιάς*), όταν ήταν ακόμα μαθήτρια γυμνασίου. Αποφοίτησε από το Γυμνάσιο Αμμοχώστου και στη συνέχεια σπούδασε γαλλική φιλολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Κατά τη διάρκεια των σπουδών της (1964-1969) έγραψε τα περισσότερα από τα ποιήματά της. Στη συνέχεια, διορίστηκε καθηγήτρια γαλλικών σε γυμνάσια της Αμμοχώστου και της Λαπήθου.

Τον Φλεβάρη του 1974 παντρεύεται τον ελλαδίτη δικηγόρο Μιχάλη Μιχαλακόπουλο, αποκτά τον γιο της Γιάννη (1976) και εγκαθίσταται μόνιμα στην Αθήνα. Σπουδάζει στο Ιστορικό-Αρχαιολογικό Τμήμα της Φιλοσοφικής Σχολής του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου και διορίζεται ως φιλόλογος στη δημόσια εκπαίδευση στην Ελλάδα. Υπηρετεί σε σχολεία στο Περιστέρι, στο Αιγάλεω, στο Μενίδι, στο Ευπάλιο Δωρίδας και – από το 1982 – στο 60ό Γυμνάσιο Αθηνών, στην Κυψέλη.

Φύση ευαίσθητη η Στέλλα σημαδεύτηκε βαθιά από τον θάνατο της μητέρας της στα εφηβικά χρόνια. Οι εικόνες από την παραδεισένια πόλη της Αμμοχώστου, με τα περβόλια και τους λεμονανθούς, η ανάγκη για ισότητα με την οικουμενική έννοια, η αγάπη και η αλληλεγγύη μεταξύ των ανθρώπων αποτελούν τους κύριους θεματικούς άξονες του έργου της. Η τουρκική εισβολή στην Κύπρο το καλοκαίρι του 1974 έσβησε κάθε φλόγα ποιητικής έμπνευσης.

Εκτός από τη συμμετοχή της σε συλλογικές δράσεις για το εθνικό θέμα, που ελάμβαναν χώρα στην Αθήνα, η Στέλλα οργάνωνε στα σχολεία που υπηρετούσε ανάλογες εκδηλώσεις, περνώντας στις ψυχές των παιδιών τα δίκαια του κυπριακού ελληνισμού και την κοινή πορεία Ελλάδας και Κύπρου στο διάβα τριών χιλιάδων χρόνων.

Πιστεύοντας ότι ο δάσκαλος – ως ενεργητικός ακροατής – πρέπει να αφουγκράζεται την ιδιοσυγκρασία κάθε παιδιού και να διατηρεί με καθένα μια ξεχωριστή σχέση επικοινωνίας, η Στέλλα ύφανε σιγά σιγά τον ιστό μιας άλλης παιδαγωγικής, σχετικά καινοτόμου για την εποχή εκείνη. Κατάφερε σε λίγο χρόνο να εμπνεύσει στα παιδιά τη φιλαναγνωσία και ιδιαίτερα την αγάπη για το παιδικό λογοτεχνικό βιβλίο. Αγοράστηκαν τα πρώτα βιβλία, που τα διάβαζε με περιφορά όλη η τάξη. Γινόντουσαν διαδραστικές συζητήσεις και σχόλια για κάθε συγγραφέα και το έργο του.

Έτσι, συγκροτήθηκε η «Ομάδα Δουλειάς για την Κύπρο», που αργότερα μετονομάστηκε σε «Ομάδα Βιβλίου» και άρχισε να εκδίδει ένα μαθητικό περιοδικό ποικίλης ύλης. Το εν λόγω περιοδικό, με τίτλο «Το Βιβλίο», ξεπερνούσε τα όρια της περιοχής του σχολείου τους και έφτανε μέχρι το γραφείο του Υπουργού Παιδείας. Με την αρχική καθοδήγηση της καθηγήτριάς τους τα παιδιά άρχισαν να αυτενεργούν και να έρχονται σε τηλεφωνική επικοινωνία με συγγραφείς, να παίρνουν συνεντεύξεις και να αλληλογραφούν μαζί τους.

Βιβλιοθήκη Κύπρου

Το επόμενο βήμα ήταν να προσκαλούν τους συγγραφείς στο σχολείο. Μετά από έγκριση του υπουργείου, οι συγγραφείς άρχισαν να πηγαίνουν στην τάξη και στο χώρο της σχολικής βιβλιοθήκης και να διαλέγονται με μαθητές και μαθήτριες. Ο Αντώνης Σαμαράκης, η Γαλάτεια Σουρέλη, η Ζωρζ Σαρρή, η Αγγελική Βαρελλά, η Κίρα Σίνου, η Διδώ Σωτηρίου, η Ευγενία Φακίνου, η Άλκη Ζέη, η Έλλη Αλεξίου, η Μαρία Ιορδανίδου και ο Μάνος Κοντολέων είτε επισκέφθηκαν το 60ό Γυμνάσιο, είτε δέχτηκαν τα παιδιά στα σπίτια τους και απάντησαν σε ερωτήσεις.

Ήρθε όμως η «μεγάλη κλήση» για να ανακόψει το έργο της Στέλλας. Το Γενάρη του 1995 πέταξε πρόωρα για τους Ουρανούς. Τον Απρίλη του 2013 κυκλοφόρησε σε τόμο το σύνολο του ποιητικού έργου της: Στέλλα Παναγίδου, *Ποιήματα 1961-1973*. Εξάλλου, τον Οκτώβρη του 2017 πραγματοποιήθηκε στο Σπίτι της Κύπρου στην Αθήνα τιμητική εκδήλωση στη μνήμη της.

Ιωάννης Μ. Μιχαλακόπουλος

Βιβλιογραφία για το Ολοκαύτωμα στη λογοτεχνία

Στην εξαιρετικά χρήσιμη βιβλιογραφική καταγραφή «Το Ολοκαύτωμα στη λογοτεχνία: προτεινόμενο διδακτικό υλικό» της Σωτηρίας Καλασαρίδου (*Μικροφιλολογικά* 42, Φθινόπωρο 2017, σσ. 89-96), επιτρέψτε μου να προσθέσω μερικούς ακόμη τίτλους, χωρίς να μπορώ να ισχυριστώ ότι η βιβλιογραφία είναι πλήρης. Προσθέτω και μερικούς τίτλων βιβλίων που δημοσιεύτηκαν ύστερα από την παραπάνω δημοσίευση.

Μυθιστορήματα ελληνικά

Μιχάλης Σπέγγος, *Η τελευταία συγγνώμη*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2002.

Γιώργος Γλυκοφρύδης, *Δέκα ώρες δυτικά, Αθήνα*, Ελληνικά Γράμματα, 2010.

Ρέα Γαλανάκη, *Οι φωτιές του Ιούδα, στάχτες του Οιδίποδα*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2010.

Μιχάλης Κατσιμπάρδης, *Δυο χειμώνες και ούτε ένα καλοκαίρι*, Αθήνα, Εκδοτική Άνεμος, 2018.

Διηγήματα

Χαράλαμπος Πέτσκος, *Το φάντασμα του Άουσβιτς και άλλα διηγήματα*, Αθήνα, χ.ε., 1977.

Θανάσης Βαλτινός, «Επείγουσα ανάγκη ελέου» στο ομώνυμο βιβλίο, Αθήνα, Εστία, 2015.

Ποιήματα

Ιωσήφ Βεντούρας, *Ταναΐς*, Αθήνα, Γαβριηλίδης, 2001.

Ιωσήφ Βεντούρας, *Κυκλώνιο*, Αθήνα, Μελάνι, 2009.

Αβραάμ Κοέν, *Πάντοπον*, Αθήνα, Γαβριηλίδης, 2010.

Λεβή Μπενουζίλιο, «Ελπίδα», στο άρθρο «Λίγα λόγια για την *Ελπίδα*», Ένεκεν 31 (Ιαν.-Μάρτ. 2014) 127-130.

Προσωπικές αφηγήσεις - μαρτυρίες

Μαρσέλ Νατζαρή, *Χρονικά, 1941-1945*, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Ετς-Αχαΐμ, Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης, 1991.

Μαρία Ρεζάν, *Με νοσταλγία... για μια ζωή έτσι χωρίς πρόγραμμα*, Αθήνα, Πατάκης, 1999.

Φρέντερικ Τζ. Κάκις *Η κληρονομιά του θάρρους: οι περιπλανήσεις μιας ελληνοεβραϊκής οικογένειας που αρνήθηκε να υποκύψει στους Γερμανούς*, μτφρ. Πέλλα Σπυροπούλου, επιμ. Βασίλης Τσιάλας, Αθήνα, Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος, 2007.

Πάνος Μπαΐλής, *Σάμμυ Βασκάνο, Σαουλίκο*, Ιωάννινα, Ισνάφι, 2012.

Ρίκα Μπενβενίστε, *Αντίσταση, εκτόπιση, επιστροφή: Θεσσαλονικείς εβραίοι στην δεκαετία 1940*, Αθήνα, Πόλις, 2014.

Ρίκα Μπενβενίστε, *Λούνα: δοκίμιο ιστορικής βιογραφίας*, Αθήνα, Πόλις, 2016.

Αλέξανδρος Μωυσής, *Το πανόραμα του Νισήμ Λεβή*, Αθήνα, Καπόν, 2017.

Μαρσέλ Νατζαρή, *Χειρόγραφα 1944-1947: Από τη Θεσσαλονίκη στο Ζοντερκομάντο του Άουσβιτς*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2018.

Ισαάκ Ματαράσσο, *Κι όμως όλοι τους δεν πέθαναν... Η καταστροφή των Ελληνοεβραίων της Θεσσαλονίκης κατά τη γερμανική κατοχή*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2018.

Λεόν Σαλτιέλ (επιμέλεια - εισαγωγή), *Μη με ξεχάσετε. Τρεις Εβραίες μητέρες γράφουν στους γιους τους από το γκέτο της Θεσσαλονίκης*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2018.

Παρατηρώ ότι δεν υπάρχουν δοκιμιακά ή ιστορικά έργα, που θα μπορούσαν, πιστεύω, να βοηθήσουν στην διδασκαλία κειμένων του Ολοκαυτώματος. Αναφέρω ενδεικτικά τα παρακάτω:

Γιοζέφ Νεχαμά, *Ιστορία Ισραηλιτών της Σαλονίκης*, μτφρ. (από τα γαλλικά) Τομέας Μετάφρασης του Τμήματος Γαλλικής του Α.Π.Θ., τ. 1-3, Θεσσαλονίκη, Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης - University City Press, 2000.

Ο Ελληνικός Εβραϊσμός, Επιστημονικό συνέδριο (3-4 Απρ. 1998), Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, χ.χ.έ. [1998].

Κατερίνα Λάμψα & Ιάκωβος Σιμπή, *Η διάσωση: η σιωπή του κόσμου, η αντίσταση στα γκέτο, στα στρατόπεδα, οι έλληνες Εβραίοι στα χρόνια της Κατοχής*, Αθήνα, Καπόν, 2012.

Συλλογικό έργο, *Εβραϊκές κοινότητες ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση 15ος-20ος αιώνας*, Ιωάννινα, Ισνάφι, 2016.

Σταύρος Ζουμπουλάκης, *Για το Ολοκαύτωμα*, Αθήνα, Πόλις, 2017.

Devin E. Naar, *Η Θεσσαλονίκη των Εβραίων: Ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη νεότερη Ελλάδα*, μτφρ. Χρήστος Γεμελιάρης, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2018.

Περιοδικά

Νέα Εστία 169/1842 (Μάρτ. 2011), αφιερωματικό τεύχος «Ο άλλος εν λόγω: Εβραίοι στη σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία.

Πολύ χρήσιμο υλικό υπάρχει και στα περιοδικά Άλεφ, τρίμηνη έκδοση της Ισραηλιτικής Κοινότητας Αθηνών, και *Χρονικά*, έκδοση του Κέντρου Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος.

Μ. Κ.-Ι.

Ο «Βουκολίσκος» του Θεόκριτου στα κυπριακά

Ι. Ποιμενίσκος ή Το βοσκαρέτιν

Κάποτε 'γύρεψα τζ' εγιώ φιλίν 'πού την Ευνίκην
τζαι τζείνη μ' αναέλασεν τζαι τέθκοια λόγια μου 'πεν:
«Κρεμμίστου, κακορίζιτζε, τραβήχτου 'πού κοντά μου,

Βιβλιοθήκη Παναπιστημίου Κύπρου

παλιοβοσσέ, που 'τόρμησες φιλίν να μου γυρέψεις.
Έντζ' είμαι μαθημένη εγιώ να με φιλούν χωρκάτες,
μόνον σε συντοπίτες μου μπορώ φιλίν να δώσω·
μα 'σούν' ούτε στον ύπνον σου μπορείς να με φιλήσεις.
Θωρώ σε που θωρείς γλυτζιά, πως γλυκοσυντυχάννεις,
πως χωρατεύκεις όμορφα τζαι πως γλυκοχαδεύκεις
τζ' έσεις το γένιν χνουδωτόν τζ' έσεις γλυτζιά τα λόγια
τζαι τα μαλλιά σου έν' όμορφα, 'μορφίττερα 'πού άλλους,
αμμά θωρώ τα σείλη σου πόν' σαν τ' αρωστημένα
τζ' εσού τσικνώννεις άσσημα, φύε τζαι νεκατσιώ σε».

Τζαι τρεις φορές απανωτόν είπεν τα λόγια τούτα
τζαι τρεις φορές έν' πόφτυσεν στον κόρφον τον δικόν της
τζ' εθώρεν με καρρέ καρρέ 'πού τζεφαλήν ώς νύσια
τζ' εσούρωννεν τα σείλη της τζ' ούλλον τζ' εζαοθώρεν.
Τζ' ύστερις που 'καμάρωσεν καλά την ομορφκιάν της,
σπουρτά μου καταμούτσουνα μιαν παλιοχαχχανίστραν,
που έκαμεν το γαίμαν μου 'πού μέσα να χογλάσει,
τζ' απού το άχχιν το πολλύν τζ' απού την αντροπήν μου
εγίνηκα ολοκότσινος, εγίνηκα πιπέριν,
ούλα τα τριαντάφυλλα που κοτσινολοούσιν.
'Ξαπόλυσεν με τζ' έφυεν τζαι πνίει μ' ο θυμός μου,
πόπκιασεν τζ' επερίπαιξεν κοπέλλιν σαν τζ' εμέναν.

'Εν είμαι νιούλλης τζ' όμορφος, πέτε, βοσσοί μου, πέτε,
οξ' άλλαξεν μου ο Θεός το 'δείν τζαι την θωρκάν μου;
'Πομπρίττερα η όψη μου 'σσεπάζετουν με χνούδιν,
χνούδιν ψιλόν, που 'στόλιζεν τζαι μάουλον τζαι βούκκαν,
όπως στολίζει ο τζισσός γερόκορμην του δέντρου.
Ούλα τα σέλλενα μαλλιά σσεπάζουν μου τους ύπνους,
τζαι ήμουν ασπρομέτωπος τζαι είχα μαύρα φρύδκια,
τζ' ήταν τ' αμμάδκια μου τα δκυο χαρούμενα περίτου
'πού της γιαλλούρας Αθηνάς τ' αμμάδκια τα μελένα.
Τζαι παραπάνω τρυφερόν από το γλωροτύριν
ήταν το άσπρον μου κορμίν.
Τζ' έβκαιννεν 'πού το στόμαν μου γλυτζιά γλυτζιά η φωνή μου
τζαι 'πού την μελισσόπιτταν γλυτζύττερη ακόμα,
τζ' ήτουν τζαι το τραούδιν μου γλυτζύν γλυτζύν τζαι τζείνον.
Θέλεις εσυντροφκιάζετουν 'πού γλωροκατσαμπούναν,
θέλεις 'πού το πιδκιαύλιν μου το καλοδουλεμένον.
Τζαι τζει οπού εγύριζα μέραν νύχταν τα όρη,
όσες γυναίτζες έμπλαζα ούλλες 'ξεροσαλιάζαν,
γιατί εβρίσκαν μ' όμορφον, γεμάτον 'πού μεράκκια.
Μόνον μια χωραΐτισσα 'εν μόδειξεν αγάπην
τζαι δεν μ' εκαταδέχτηκεν, τι λάμνω μιζ τα βούδκια·
σαν να μέν άκουσεν ποττέ ότι τζ' ο γιος του Δία
ο όμορφος ο Διόνυσος πως έβοσσεν δαμάλια·

τζ' ούτ' άκουσεν η άπονη ότι τζ' η Αβροΐτη
αγάπησεν σαν την πελλήν τζαι τζείνη έναν βουκόλον
τζ' ότι πως εκατάντησεν τζαι τζείνη βοσκαρούα
πά' στης Φρυγίας τα βουνά τζ' ανάμεσα στα όρη.
Τζ' αγάπησεν τον Άδωνιν μες στα πυκνά τ' ορμάνια
τζαι μέσα στες ποταμωσιές έκλαψεν τον τζαι τζείνη.
Τζ' ίντα 'τουν ο Ντυμίωνας άλλον παρά βουκόλος;
Μα τόσον τον αγάπησεν τζαι τζείνον η Σελήνη,
πόφευκεν 'πού τον Όλυμπον κλεφτάτα μανισή της
τζ' ακλούθαν του μες στους κρεμμούς τζ' έππεφτεν στο πλευρόν του.
Μέμπα τζ' εσού, Κυβέλη μου, 'εν κλαίεις τον βουκόλο;
Τζ' ακόμ' ο Δκιας 'εν έγινεν ατός για 'ναν βουκόλον;
Τούτ' η Ευνίκη μανιχά φαντάζεται πως ένι
ακόμη ομορφίττερη τζαι από την Κυβέλην
τζαι πως περνά στην ομορφκιάν Σελήνην τζ' Αβροΐτην.
Μα τούτ' 'εν καταδέχεται, τζαι βόκολον 'εν θέλει
έτσι τζ' εσού, 'Βροΐτη μου, κάμε τζ' εσού το ίδκιον,
μήτε σε δασερά βουνά μήτε σε πολιτείες,
ππέφτε, τζοιμού μονόψυση ώστι να ξημερώσει.

Παράφραση: Αντώνης Κλόκκαρης

II. Το βοσκαρέτιν

Έναν φιλίν εζήτησα
της ψηλομούττας της Τταλλούς
της άπονης, της ππίσσισσας.
Λαλεί μου: «Ρε γλεπάτουρε
των αίγιων, των κουέλλων,
ήρτες δαμαί, ποδκιάντραπε,
φιλίν να μου ζητήσεις;
Ούτε τζαι στο τζοιμήσιν σου
εσού 'ννά με φιλήσεις.
Τσικνώννεις κλιάρους, τραουλλιές».
Τζ' έδωκεν μου μιαν δεκαδκιάν,
αντίς φιλίν, τζαι φτυμμαδκιάν!
Τζ' έφτυσεν τζαι στον κόρφον της,
μες στα βυζιά της τρεις βολές
για να ξορκίσει το κακόν.
Τζ' εβκέηκεν μια μυρωδκιά!
Λαλώ της: «Ξαναφτύσε μου,
εσού μυρίζεις γιασουμιά!».

Τζαι τζείνη εζαοθώρεν με...
Τζαι ξαπολά έναν χάχχανον
εράισεν μου την καρκιάν,
κοπήκαν τα ήπατά μου.
Τζ' εγιώ περίτου εσσώβραζα,
άψασιν τα λαμπρά μου.
Εγίνηκα ολοκότσινος
φωδκιά 'πού το κακόν μου.

Μα 'ταν αλώπως η Τταλλού
τέλεια στραή, κουλούτζιν.
Αν θώρειεν τα κάλλη μου,
τες τόσες ομορκιές μου,
είσεν να κάμει κούτζιν;
Θωρεί με με την μούττην της,
μόνον τες μυρωδκιές μου.

Διασκευή: Α. Κ. Τόφαλλος

Σημείωση: Αρκετά χρόνια ύστερα από τον γεωπόνο Αντώνη Κλόκκαρη (1881-1956), ο συνεργάτης μας Α. Κ. Τόφαλλος (γενν. 1943), εγκατεστημένος μόνιμα στο Λονδίνο από τη δεκαετία του 1960, επιχείρησε να αποδώσει στο κυπριακό ιδίωμα ένα από τα *Ειδύλ-*

Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κύπρου - Μνεμόσυνο Τριάδια

λια του Θεόκριτου με τον τίτλο «Βουκολίσκος». Ο Κλόκκαρης επέλεξε να παραφράσει το ειδύλλιο αυτό, αναπτύσσοντας τους 44 στίχους του αρχαίου κειμένου σε 69 δεκαπεντασύλλαβους, ενώ ο Τόφαλλος προτίμησε να δώσει μια πιο συντομευμένη διασκευή, επιλέγοντας μάλιστα έναν πιο βραχύ στίχο (οκτασύλλαβο ή εφτασύλλαβο). Ο Κλόκκαρης περιέλαβε τέτοιες παραφράσεις από τα *Ειδύλλια* του Θεόκριτου στο βιβλίο του *Τραούδκια του βουνού τζ̌αι του κάμπου* (Κύπρος 1945), μαζί με δικά του, ανάλογα ποιήματα, γραμμένα επίσης στο κυπριακό ιδίωμα. Για τον Α. Κλόκκαρη βλ. Αριστείδης Κουδουνάρης, *Βιογραφικόν λεξικόν Κυπρίων*, Λευκωσία [6]2010, σ. 250.

Αντώνης Κλόκκαρης (1907)

Γλωσσάρι

Αβροΐτη, 'Βροΐτη: Αφροδίτη
αίγια: κατσίκα
αλώπως: ίσως
αναελώ (αναγελώ): κοροϊδεύω
ατός: αετός
άφτω: ανάβω
άχχιν: θλίψη
βολά: φορά
βοσκαρούα: βοσκοπούλα
βούκκα: μάγουλο
γιαλλούρα: γαλανομάτα
γλεπάτουρος: βοσκός
γλυκοσυντυχάννω: γλυκομιλώ
γλωροκατσαμπούνα: αυτοσχέδιος αυλός από χλωρό κοτσάνι σιτηρών
δαμαί: εδώ
'δείν: βλέμμα, εμφάνιση
δεκαδκιά: μούντζα
Δκιας: Δίας
εβκέην: βγήκε
ένι: είναι
έντζ̌ε: και δεν
(ε)σούνι: εσύ
ζαοθωρώ: στραβοκοιτάζω
καρρέ καρρέ: πρόσωπο με πρόσωπο
καταμούτσουνα: κατάμουτρα
κλιάρος: κριάρι
κοτσ̌ινολοώ: φαντάζω κόκκινος
κου(δ)έλλα: προβατίνα
κουλούτζ̌ιν: κουτάβι, νεογνό που δεν έχει ανοίξει τα μάτια του
κούτζ̌ιν: δυσκολία, ακαταδεξιά
κρεμμίστου: ξεκουμπήσου
λάμνω (ελαύνω): οδηγώ στη βοσκή, βόσκω
μανιχά: μονάχα
μελένος: με χρώμα μελιού
μέμπα: μήπως
μιζ̌: τάχα
μονόψυσ̌η: μονάχη
μούττη: μύτη
μπλάζω: συναντώ
νεκατσ̌ιώ: σιχαίνομαι
νιούλλης: νέος
Ντυμίωνας: Ενδυμίωνας
ξαπολώ: εγκαταλείπω, αφήνω, εξαπολύω
οξά: ή
ορμάνιν: πυκνό δάσος
παλιοχαχχανίστρα: σαρκαστικό γέλιο
πελλός: τρελός
περιπαίζω: κοροϊδεύω
πιδκιαύλιν: φλογέρα
ποδκιάντραπος: ξεδιάντραπος
πομπρίττερα: από πριν
ππίσσισσα: τσιγκούνα
σπουρτώ: εξαπολύω
σσωβράζω: βράζω μέσα μου
τζ̌οιμήσιν: ύπνος
τραουλλιά: τραγίλα
τσικνώννω: μυρίζω άσχημα
Τταλλού: Χρυσταλλού
φτυμμαδκιά: φτύσιμο
χογλάζω: βράζω
ψηλομούττα: ψηλομύτα
ώστι: ώσπου

Παρακαλούμε τους συνεργάτες μας να συμβουλεύονται τις οδηγίες που υπάρχουν στο ιστολόγιο των *Μικροφιλολογικών* (microphilologica.blogspot.com) για τη σύνταξη των κειμένων τους.

Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κύπρου - Φιλολογικά Τεύχαδια